

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УСТЮШЕНКО СТЕЛЛА ЕРІКІВНА

УДК: 347.921.6(477)

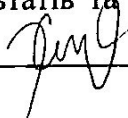
ДИСЕРТАЦІЯ

СУДОВІ ВИТРАТИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів та текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ С.Е. Устюшенко

Науковий керівник:
Андронов Ігор Володимирович
доктор юридичних наук, доцент

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Устюшенко С. Е. Судові витрати в цивільному процесі України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного процесуального права спеціальним науковим дослідженням судових витрат у цивільному процесі України, здійсненим в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства та євроінтеграційних процесів.

У науковому дослідженні здійснено комплексний аналіз судових витрат як різновиду грошових витрат і як інституту цивільного процесуального права. Надане обґрунтування теоретичних та практичних положень про судові витрати в цивільному процесі, виявлено та вирішено деякі пов'язані з цим проблеми юридичної науки та практики.

Визначено зміст поняття та юридичну природу судових витрат. Проаналізовано існуючі наукові погляди щодо розмежовування судових витрат на судові витрати у «широкому» сенсі як витрати держави на функціонування судової системи та судові витрати у «вузькому» сенсі як витрати сторін та інших учасників справи, пов'язані з розглядом та вирішенням конкретної цивільної справи. Встановлено, що для розкриття сутності поняття «судові витрати» в науці цивільного процесуального права може бути використане лише «вузьке» його розуміння.

Розглядаючи судові витрати як інститут цивільного процесуального права, окреслено коло суспільних відносин, які регулюють норми даного інституту. Встановлено відмінності інституту судових витрат у цивільному процесі від інституту судових витрат у кримінальному процесі.

Удосконалено класифікацію судових витрат. Класифікація витрат, пов'язаних з розглядом справи, здійснена за такими критеріями як час несення витрат, суб'єкти, які первісно понесли витрати та мета несення витрат. Така

класифікація найкраще характеризує зв'язок даних судових витрат з конкретною цивільною справою та дає можливість відмежувати їх від інших видів грошових витрат.

Розкрито зміст функцій інституту судових витрат. Встановлено, що інститут судових витрат виконує регулятивну, превентивну, стимулюючу, компенсаційну та фіскальну функції. Регулятивна функція отримує своє вираження у закріпленні норм інституту судових витрат та їх впливі на поведінку людей шляхом надання суб'єктивних прав і покладення юридичних обов'язків щодо несення (оплати), забезпечення, розподілу (відшкодування) та повернення судових витрат, а також встановлення порядку вчинення процесуальних дій щодо їх реалізації. Превентивна функція судових витрат полягає у запобіганні пред'явленню завідомо безпідставних, безперспективних та дріб'язкових позовів, зловживанню сторонами своїми процесуальними правами. Під компенсаційною функцією необхідно розуміти такий вплив норм інституту судових витрат на суспільні відносини у сфері судочинства, за якого учасники судового процесу отримують справедливую компенсацію понесених ними судових витрат за встановленими чинним законодавством правилами. Фіскальна функція судових витрат стосується лише судового збору та полягає у наповненні спеціального фонду Державного бюджету України, кошти якого спрямовуються на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади.

Надано оцінку характеру впливу деяких принципів цивільного судочинства на інститут судових витрат. Серед таких принципів найбільше уваги приділено принципам справедливості, верховенства права, доступності правосуддя, рівності всіх перед законом і судом, відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення. Аналізуючи співвідношення інституту судових витрат та дію принципу доступності правосуддя, сформульовано перелік умов, за яких правовий інститут судових витрат можна вважати таким, що сприяє, а не перешкоджає доступності правосуддя. У контексті дії принципів справедливості, верховенства права та рівності всіх

перед законом і судом обґрунтовано доцільність застосування диференційованого підходу до різних груп громадян шляхом встановлення певних пільг, які компенсують фінансову неспроможність таких громадян сплатити встановлені ставки судового збору при зверненні до суду, забезпечуючи тим самим доступність правосуддя для всіх верств населення. У зв'язку з цим досліджено підстави та процесуальний порядок звільнення від оплати судового збору при зверненні до суду, відстрочення та розстрочення сплати судового збору або зменшення розміру його оплати.

Проаналізовано поняття, сутність та види судового збору. Характеризуючи сутність судового збору, було встановлено функції судового збору, здійснено співставлення судового збору з податками та зборами, що входять до податкової системи України, а також з деякими іншими платежами, такими як державне мито, виконавчий збір і судові витрати, пов'язані з розглядом справи. Визначено особливості порядку та розміру оплати судового збору при пред'явленні позовних вимог, коли в одній справі об'єднано кілька позовних вимог або має місце процесуальна співучасть.

Запропоновано класифікувати судовий збір за характером ставки: на судовий збір з фіксованою та пропорційною ставкою; за порядком оплати: на судовий збір зі звичайним та пільговим порядком оплати; за об'єктом справляння: на судовий збір за звернення до суду та за вчинення окремих процесуальних дій.

Охарактеризовано витрати на професійну правничу допомогу та інші види судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, а саме: витрати, пов'язані з судовим доказуванням, і витрати, пов'язані з явкою до суду та забезпеченням участі в справі учасників судового процесу. Здійснено розмежування оплатної професійної правничої допомоги, витрати на здійснення якої входять до складу витрат, пов'язаних з розглядом цивільної справи, та безоплатної вторинної правової допомоги, яка являє собою вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, витрати на яку здійснюються за рахунок держави та не включаються до судових витрат у

цивільних справах у процесуальному розумінні. Досліджено проблему здійснення справедливої компенсації всіх витрат, понесених добросовісною стороною судового процесу на професійну правничу допомогу як важливої гарантії забезпечення права особи на кваліфіковану правову допомогу, що дає їй можливість у повній мірі реалізувати право на судовий захист в цивільному процесі. Встановлено матеріально-правовий та процесуальний аспекти судових витрат на професійну правничу допомогу. Розглянуто деякі питання, пов'язані з формою та змістом договору про надання правової допомоги, який укладається між адвокатом та клієнтом щодо представництва інтересів останнього в суді. Досліджено порядок та способи обчислення гонорару адвоката, зокрема, такого його різновиду як гонорар успіху, умови та порядок відшкодування таких витрат. Окреслено перелік документів, які мають бути подані стороною до суду для підтвердження понесених нею витрат на професійну правничу допомогу та задоволення судом вимоги про їх відшкодування. В контексті встановлення розумної необхідності витрат на професійну правничу допомогу розглянуто питання про те, чи можуть вважатися такими витрати на кількох адвокатів у одній справі.

Серед витрати, пов'язані з судовим доказуванням, було досліджено судові витрати, пов'язані з проведенням експертизи, витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів. В процесі аналізу судових витрат, пов'язаних з явкою до суду та забезпеченням участі в справі суб'єктів процесу та заінтересованих осіб, було розглянуто витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту сторін та їхніх представників, а також найманням житла, компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять; винагорода за пов'язану зі справою роботу, виконану експертом, спеціалістом чи перекладачем, а також витрати пов'язані з викликом до суду свідків, експертів, експертів з питань права, спеціалістів перекладачів. Розглянуто наявні у судовій практиці проблеми, пов'язані з оплатою витрат на проведення судової експертизи, які виникають у зв'язку з зловживанням сторонами правом на заявлення клопотання про призначення

експертизи; високою вартістю деяких видів судової експертизи; відсутністю можливості контролю з боку суду за визначенням вартості та строком проведення експертизи; відсутністю законодавчого механізму оскарження вартості судової експертизи та покладення у виключних випадках витрат на проведення експертизи на державу.

Досліджено визначений законодавством порядок оплати судових витрат. У зв'язку з наявністю прямої залежності розміру оплати судового збору від характеру пред'явлених до суду вимог (позовні чи непозовні), а також від того, чи є пред'явлений до суду позов майновим чи немайновим, прослідковано відмінності між майновими та немайновими позовними вимогами за допомогою таких характеристик: вид позову; характер права чи охоронюваного законом інтересу позивача, на захист якого вони пред'явлені, та обов'язку відповідача, який кореспондує цьому праву та на примусове виконання якого пред'явлено позов; спосіб захисту права, обраний позивачем.

Характеризуючи порядок визначення розміру судових витрат у справах за майновими позовами, розглянуто таку важливу характеристику позовних вимог як ціна позову, що містить важливу для суду інформацію про грошовий вираз вартості тих майнових благ, щодо яких пред'явлено позов до суду. Досліджено деякі проблеми визначення ціни позову в окремих категоріях цивільних справ. Проаналізовано правовий механізм фінансування судових спорів сторонніми особами (інвесторами), які не є учасниками судового процесу, що існує в деяких іноземних країнах, зокрема в Німеччині, окреслено його основні переваги та недоліки, а також проаналізовано перспективи запровадження даного механізму в нашій державі.

Сформульовано визначення поняття «забезпечення судових витрат» як вжиття судом за власною ініціативою чи за клопотанням сторони заходів, спрямованих на гарантування реальної оплати судових витрат на вчинення окремих процесуальних дій або відшкодування витрат добросовісної сторони на професійну правничу допомогу та інших судових витрат, пов'язаних з розглядом справи. Розкрито зміст даної процедури та підстави застосування, а також

встановлено її відмінності від попередньої оплати судових витрат. Доведено, що запровадження даного процесуального інституту надає суду та учасникам справи додатковий процесуальний інструмент, що може бути використаний для досягнення трьох основних цілей: захист від зловживання правом на пред'явлення позову, зокрема, пред'явлення завідомо безпідставних позовів; гарантування реального відшкодування добросовісній стороні понесених нею судових витрат; протидія зловживанню учасниками справи своїми процесуальними правами на заявлення клопотань про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням.

Охарактеризовано наявну законодавчу вимогу щодо подання попереднього (орієнтовного) розрахунку суми судових витрат, яка дисциплінує сторони в питаннях належного фіксування та обліку своїх судових витрат, а також дає можливість реалізувати положення процесуального законодавства щодо забезпечення судових витрат. Досліджено процесуальний порядок забезпечення попередньо визначених майбутніх судових витрат на вчинення певних процесуальних дій (виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням), а також забезпечення попередньо визначених майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які має понести відповідач у зв'язку із розглядом справи (забезпечення витрат на професійну правничу допомогу). Досліджено правовий механізм страхування судових витрат та проаналізовано юридичну практику його застосування в Україні.

Охарактеризовано процесуальний порядок розподілу судових витрат, що здійснюється як судом першої, так і судами апеляційної та касаційної інстанцій. Встановлено зміст категорії «розподіл» судових витрат та його відмінності від поняття «компенсація (відшкодування)» судових витрат, визначено основні ознаки розподілу та компенсації (відшкодування) судових витрат. Розкрито зміст таких критеріїв визначення та розподілу судових витрат як їх дійсність,

необхідність та розумність їх розміру. Окреслено коло процесуальних суб'єктів, які мають право на компенсацію (відшкодування) судових витрат. Уточнено порядок відшкодування судових витрат у випадках виникнення процесуальної співучасті, заміни неналежного відповідача, а також у випадку, коли одна зі сторін звільнена законом від обов'язку їх оплати. Визначено порядок розподілу судових витрат у разі часткового задоволення чи відмови у задоволенні вимог третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, а також компенсації судових витрат третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору. Розглянуто питання про те, на кого саме має бути покладено обов'язок відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови суду в позові, пред'явленого прокурором або іншим органом чи особою, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Встановлено особливості спеціальної судової процедури, призначеної для вирішення питання про розподіл судових витрат, яка проводиться вже після ухвалення судового рішення у цивільній справі та завершується ухваленням додаткового рішення. Обґрунтовано залежність вирішення судом питання про призначення судового засідання для розподілу судових витрат від результату вирішення позовних вимог.

Досліджено процесуальний порядок здійснення судами апеляційної та касаційної інстанції таких двох окремих процесуальних дії щодо розподілу судових витрат як розподіл між сторонами судових витрат, понесених ними під час апеляційного (касаційного) розгляду цивільної справи та перерозподіл судових витрат, понесених сторонами в суді першої інстанції, якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції, не передаючи справи на новий розгляд, змінює рішення або ухвалює нове рішення по суті спору. Досліджено підстави та порядок повернення сплаченої суми судового збору.

Сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання питань, пов'язаних з несенням (оплатою), забезпеченням, розподілом (відшкодуванням) та поверненням судових витрат.

Ключові слова: правосуддя, цивільний процес, судові витрати, судовий збір, гонорар адвоката, забезпечення судових витрат, розподіл судових витрат, відшкодування судових витрат.

SUMMARY

S.Ye. Ustiushenko. *Legal fees in Ukrainian civil proceedings*. - Qualification thesis as a manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in 081 – Law. – National University “Odesa Law Academy”, Odesa, 2021.

This dissertation is the first special scientific research of legal fees in Ukrainian civil proceedings in the Ukrainian science of the civil procedural law performed against the backdrop of the updated civil procedural law and eurointegration processes.

In this research paper, we have performed a complex analysis of legal fees both as a type of cash expenses and as an institute of civil procedural law.

We have provided the legal framework for theoretical and practical provisions on legal fees in civil proceedings, detected and solved certain related problems of jurisprudence and legal practice.

We have defined the content of the term and legal nature of legal fees. We have analysed the existing scientific approaches to distinguishing legal fees into two groups: legal fees in general, i.e. public expenses for legal system functioning and specific legal fees, i.e. expenses of parties and other parties to the case relating to trial and ruling in a particular civil case.

We have established that in order to disclose the essence of the term “legal fees” in the science of civil procedural law, we can only use its specific meaning.

When considering legal fees as an institute of civil procedural law, we have outlined the scope of social relations governing the norms of the institute.

We have established how the institute of legal fees in civil proceedings differs from the institute of legal fees in criminal proceedings.

We have perfected the classification of legal fees.

We have performed classification of expenses relating to trial of the case using the criteria as follows: time of incurring expenses, original bearers of expenses and the purpose of incurred expenses. The above classification provides the optimal characterisation for the relation of the above legal fees to a given civil case and make it possible for us to distinguish them from other types of cash expenses.

We have disclosed the contents of functions of the institute of legal fees.

We have established that the institute of legal fees performs regulative, preventive, stimulating, compensatory and fiscal functions. Regulative function is expressed in fixation of the norms of the institute of legal fees and their influence on human behaviour through provision of subjective rights and imposing legal obligations concerning payment, allowance, allocation (compensation) and reimbursement of legal fees as well as establishment of the procedure for performance of procedural acts concerning realisation. Preventive function of legal fees lies in prevention of filing intentionally non-validated, futile and minor lawsuits or the abuse of process by parties. Compensatory function means the influence of norms of the institute of legal fees on social relations in the sphere of judiciary leading to parties to the case receiving a fair compensation of the legal fees incurred by them under rules as set forth in the applicable legislation. Fiscal function of legal fees concerns legal fees only and lies in money payment to a special fund of the Public Budget of Ukraine that finances the judiciary and facilitates functioning of judicial bodies.

We have assessed the nature of influence of certain principles of civil proceedings on the institute of legal fees. Among the above principles, we have most focused on the principles of fairness in the application of the law, supremacy of law, accessibility of justice, equality of everyone before the law and court, reimbursement of legal fees of a party in favour of a winning party. When analysing the correlation between the institute of legal fees and the effect of the principle of accessibility of justice, we have compiled the list of terms and conditions subject to which the legal institute of legal fees may be deemed as facilitating the accessibility of justice and not hindering it. In the context of principles of fairness in the application of the law, supremacy of law, equality of everyone before the law and court, we have validated

the reasonability of application of a differential approach to various groups of citizens by introducing certain benefits that compensate the financial inability of such citizens to pay the fixed rates of legal fees, when filing lawsuits to court, thus ensuring accessibility of justice for all social stratas. In view of the above we have studied the grounds and procedural procedure for exemption from payment of legal fees when filing lawsuits to court, delay in payment and deferred payment of the legal fees or reducing the payment amount. We have analysed the concept, nature and types of legal fees. In characterising the nature of legal fees, we have outlined the functions of legal fees, performed comparison of legal fees and revenues and taxes within the framework of the Taxation System of Ukraine as well as certain other payments such as customs, executive fees and legal fees relating to trial of a case. We have defined the peculiarities of the procedure and amount of legal fees when filing group actions or several lawsuits are grouped in a case.

We have suggested to classify legal fees based on the nature of the rate of legal fees: legal fees with fixed and proportional rate; based on the payment procedure: legal fees with regular or beneficial payment procedure; based on the object of payment: legal fees for taking legal action and legal fees for separate procedural acts.

We have characterised professional solicitors' costs and other types of legal fees relating to trial of the case, i.e. expenses relating to proving the case, and expenses relating to appearance before the court and ensuring that the parties to the case indeed attend the hearing. We have distinguished the payable professional solicitors' costs that are included in the list of expenses relating to trial of a civil case and free secondary legal assistance that is a type of public guarantee lying in creation of equal opportunities for everyone to access justice and paid at public expense and not included in legal fees in civil cases in procedural meaning. We have studied the problem of making a fair compensation of all the expenses incurred by a diligent party to court proceedings for hiring a professional solicitor as an important guarantee of ensuring a person's right to qualified legal assistance that makes it possible for such person to realise their right to legal protection in the civil proceedings in full. We have established a materially legal and procedural aspects of professional solicitors' costs.

We have touched upon certain issues relating to the form and the content of legal service agreements concluded between a solicitor and a client concerning representation of the latter's interests in court. We have studied the procedures and methods of calculation of solicitors' costs, in particular, such category as success remuneration, the terms and conditions and procedures for payment of such expenses. We have outlined the list of documents that a party must file to a court as a proof of incurred solicitors' costs to ensure that the court orders their reimbursement. In the context of determining the reasonable necessity for solicitors' costs, we have reviewed the question of whether several solicitors' costs in one case may be considered legal fees.

Among expenses relating to proving the case in court, we have studied legal fees relating to conduct of forensic inspection, requesting evidence, studying evidence at its location, provision of evidence. In the course of analysis of legal fees relating to appearance before the court and ensuring that the parties to the case and parties concerned indeed attend the hearing, we have studied the expenses relating to parties' and their attorneys' moving to other locality as well as expenses relating to rental of accommodation, compensation of lost salary or break in traditional occupation; remuneration for the work performed by an expert, specialist or translator in relation to the case as well as expenses relating to calling witnesses, experts, legal experts or a licensed translator to a court. We have reviewed the problems existing in court practice and relating to payment of expenses for forensic examination arising in connection with parties' abuse of process by filing requests for forensic examinations; a high cost of certain types of forensic examinations; absence of court control over assessment of costs and deadlines for performance of forensic examinations; absence of a legal mechanism of challenging the costs of forensic examinations and assigning expenses for forensic examinations to public budget in exceptional cases.

We have studied the procedure for payment of legal fees prescribed by law. In connection with a direct correlation between the amount of legal fees and the nature of the (lawsuits or non-lawsuits) claims filed to the court as well as the fact, whether the filed lawsuit is a property or non-property lawsuit; we have studied the differences

between property and non-property lawsuits based on the following characteristics: a type of lawsuit; a nature of a plaintiff's right or lawful interests that are protected by the lawsuit and obligation of a defendant that corresponds to the law and for enforcement of which the lawsuit is filed; the method of protection of the right chosen by a plaintiff.

In characterising the procedure for assessment of legal costs in cases started by property lawsuits, we have reviewed such essential characteristic of legal claims as a cost of bringing a lawsuit that contains the information essential to the court on monetary reflection of monetary value of benefits concerning which the lawsuit is filed to court. We have studied certain problems of determining the costs of bringing a lawsuit in specific categories of civil cases. We have analysed the legal mechanism of financing court disputes by third parties (investors) who are not parties to court proceedings existing in certain foreign countries (in particular, in Germany); we have outlined its advantages and disadvantages as well as analysed the prospects of introducing such a mechanism in our country.

We have formulated the definition of the concept of security for costs as court's taking measures at its own discretion or on request of a party aimed at ensuring real payment of legal fees for performance of separate procedural acts or reimbursement of solicitor's costs and other disbursements paid by a diligent party. We have disclosed the content of the above procedure and grounds for its application and established its difference from the prepayment of legal fees. We have proved that introduction of this procedural institute gives court and parties to case an additional procedural tool that may be used for achievement of three major purposes: prevention of the abuse of process, in particular, of filing intentionally non-validated lawsuits; ensuring the actual reimbursement of legal fees to a diligent party; prevention of parties' abuse of process by filing requests to call a witness, schedule a forensic examination, involve a specialist, a translator, provision, requesting or reviewing evidence at its location.

We have characterised the available legal demand for provision of a preliminary (approximate) assessment of legal costs that helps to discipline the parties in terms of due recording and accounting of their costs and provides the opportunities for

implementation of provisions of the procedural law on security for costs. We have studied the procedure for security for previously determined prospective costs of performance of certain procedural acts (calling a witness, scheduling a forensic examination, involvement of a specialist, a translator, provision, requesting or reviewing evidence at its location) as well as security for previously determined prospective professional solicitor's costs and other disbursements that a defendant must incur in relation to trial of the case (security for professional solicitor's costs). We have studied the legal mechanism of the security for costs and analysed cases of its application in Ukraine. We have characterised the procedure for allocation of legal fees applied both by trial courts and courts of appeal or courts of cassation. We have defined the content of the category of allocation of legal fees and how it differs from the concept of compensation (reimbursement) of legal fees; we have established the main peculiarities of allocation and compensation (reimbursement) of legal fees. We have defined the content of the criteria for assessing and allocating legal fees such as their actuality, necessity and reasonable amount. We have outlined the pool of procedural subjects eligible for compensation (reimbursement) of legal fees. We have clarified the procedure for reimbursement of legal fees in the event of a group action, change of an ineligible defendant as well as in the event of one of the parties being exempted from payment of legal fees. We have defined the procedure for allocation of legal fees in the event of partial satisfaction or refusal to satisfy the claims of a third party who makes independent claims concerning the subject matter of the lawsuit as well as compensation of legal fees of a third party who does not make independent claims concerning the subject matter of the lawsuit. We have pondered the question of who shall be ordered to reimburse legal fees of a defendant in the event of the court's dismissal of a lawsuit filed by a prosecutor or any other body or a party entitled by law to take legal action to court on behalf of other persons.

We have established the peculiarities of a special legal procedure aimed at solving the problem of allocation of legal fees after a court pronounces a judgment in a civil case and such procedure ends with approval of an additional ruling.

We have justified the dependence of a court's solving the matter of scheduling a court hearing for allocation of legal fees on the outcome of litigation.

We have studied the cases when courts of appeals and court of cassation perform two separate procedural acts on allocation of legal fees, i.e. allocation of legal fees between the parties as incurred by them during appellate (cassation) trial of a civil case and reallocation of legal fees incurred by parties during trial of a case in a trial court (costs here and below), if a court of appeals or a court of cassation amends the judgment or approves a new judgment on the subject matter of the dispute, while not submitting a case for a retrial. We have studied the grounds and procedure for reimbursement of the paid legal fees. We have formulated scientifically validated proposals for perfecting legal regulation of matters relating to affecting (payment), insurance, allocation (reimbursement) and repayment of legal fees.

Key words: justice, civil proceedings, legal fees, court fee, solicitor's costs, security for costs, allocation of legal fees, reimbursement of legal fees.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Устюшенко С.Е. Судові витрати на проведення експертизи в цивільному процесі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. С. 201-206.
2. Устюшенко С.Е. Поняття та ознаки судових витрат у цивільному процесі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 148-151.
3. Устюшенко С.Е. Вплив принципу рівності всіх перед законом на порядок оплати судового збору в цивільному процесі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 57-61.
4. Устюшенко С.Е. Витрати на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 27-31.
5. Устюшенко С.Е. Поняття та функції судового збору в цивільному процесі. *Право та суспільство*. 2019. № 3. С. 129-133.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Устюшенко С.Е. Витрати на правову допомогу у цивільному судочинстві. *Інформаційні технології у судочинстві* : матер. всеукр. наук.-практ. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубевої Н.Ю. Одеса : Фенікс, 2017. С. 98-100.

7. Устюшенко С.Е. Повернення судового збору. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 700-702.

8. Устюшенко С.Е. Дискримінаційні норми Закону України «Про судовий збір». *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 509-511.

9. Устюшенко С.Е. Недоліки правового регулювання порядку справляння судового збору. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні*: Всеукраїнська науково-практична конференція ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 16 листопада 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 190-194.

10. Устюшенко С.Е. Підстави та процесуальний порядок забезпечення судових витрат у цивільному судочинстві. *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 629-632.

11. Устюшенко С.Е. Співмірність витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: представництво* : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. ; до 150-ї річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса (м. Одеса, 16 травня 2019 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2019. С. 185-189.

12. Устюшенко С.Е. Класифікація судових витрат, пов'язаних з розглядом цивільної справи. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 13 грудня. 2019 р.) / за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2019. С. 81-84.

13. Устюшенко С.Е. Додаткове рішення про судові витрати. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 361-364.

14. Устюшенко С.Е. Судові витрати, пов'язані з доказуванням, у цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.) [Електронне видання] / Уклад.: Стоянова Т. А., Островська Л. А Сатановська О. В.; за загальною редакцією д.ю.н., професора Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2020. С.135-137.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ 1. СУДОВІ ВИТРАТИ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА.....	13
1.1. Методологія наукового дослідження судових витрат у цивільному процесі.....	13
1.2. Поняття, юридична природа та класифікація судових витрат.....	21
1.3. Функції інституту судових витрат.....	32
1.4. Судові витрати в контексті принципів цивільного судочинства.....	42
 РОЗДІЛ 2. ВИДИ СУДОВИХ ВИТРАТ.....	60
2.1. Судовий збір як основний вид судових витрат.....	60
2.2. Витрати на професійну правничу допомогу.....	72
2.3. Витрати, пов'язані з судовим доказуванням.....	93
2.4. Витрати, пов'язані з явкою до суду та забезпеченням участі в справі учасників судового процесу.....	104
 РОЗДІЛ 3. ПОРЯДОК ОПЛАТИ СУДОВИХ ВИТРАТ ТА ВЧИНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ЩОДО НИХ.....	112
3.1. Порядок оплати судових витрат.....	112
3.2. Забезпечення та страхування судових витрат.....	126
3.3. Розподіл судових витрат та їх повернення.....	136
 ВИСНОВКИ.....	153
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	161
 ДОДАТКИ.....	184

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним з визначальних чинників, які впливають на доступність правосуддя в державі, є судові витрати.

Про усвідомлення законодавцем тієї важливої ролі, яку відіграють судові витрати у реалізації конституційного права на судовий захист свідчить закріплення правила про відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення, серед принципів цивільного судочинства у п. 12 ч. 3 ст. 2 ЦПК України.

Визнання права на отримання відшкодування понесених судових витрат однією з основоположних засад цивільного судочинства означає, що на ньому як і на інших принципах ґрунтується весь процес судового захисту права, адже судові витрати виникають ще до звернення особи до суду, оскільки їх оплата є однією з необхідних умов реалізації права особи на таке звернення, та супроводжують судовий розгляд цивільної справи не лише в суді першої, а й у судах апеляційної та касаційної інстанцій.

Існуюча тенденція до поступового збільшення судових витрат, а отже й удорожчання судового захисту змушує серйозно поставитися до питання про вдосконалення механізму відшкодування судових витрат, який має бути максимально ефективним, збалансованим та справедливим.

Визнання судових витрат важливим системоутворюючим чинником, який впливає на функціонування механізму судового захисту в цілому, змінює акценти не лише в законодавстві, а й у свідомості суддів та учасників судового процесу. Адже при розгляді справи та ухваленні судового рішення судді необхідно ґрунтовно підходити не лише до вирішення основної вимоги, а й до питання про розподіл судових витрат, яке має бути так само ретельно досліджене у змагальному порядку.

Євроінтеграційні процеси створюють сприятливе середовище до запровадження в Україні основних стандартів справедливого судочинства, серед яких не останнє місце займає доступність правосуддя. При прийнятті нових

законів та вдосконаленні чинних, а також в процесі правозастосовної практики судів має бути враховано існуючі рекомендації органів Ради Європи, інших європейських інституцій та практику Європейського суду з прав людини, в яких неодноразово наголошувалося на впливі судових витрат на доступність правосуддя.

У зв'язку з цим перед юридичною наукою постає важлива проблема, пов'язана з необхідністю віднайти розумний баланс, за якого судові витрати, з одного боку, не стануть перешкодою у доступі до правосуддя, а з іншого, – будуть виконувати ті функції, які вони покликані виконувати, що є неможливим в умовах надто дешевого правосуддя.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних учених-процесуалістів, а також інших дослідників у сфері права, серед яких: В. О. Аболонін, Ю. В. Білоусов, С. С. Богля, О. В. Богомол, О. Т. Боннер, М. А. Вікут, Н. Ю. Голубєва, М. А. Гурвіч, А. О. Добровольський, О. В. Зварич, О. П. Клейнман, В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара, Р. Ю. Ханік-Посполітак, Н. О. Чечина, Д. М. Чечот, М. С. Шакарян, К. С. Шмотін, Є. М. Шокуєва, М. Й. Штефан, К. С. Юдельсон та ін.

Зокрема, судові витрати були предметом дослідження у кандидатській дисертації С. С. Боглі «Судові витрати в цивільному судочинстві» (2005).

Утім, суттєве оновлення положень чинного цивільного процесуального законодавства України та законодавства про судові витрати призвело до принципових змін як у переліку судових витрат, так і у розмірі та порядку їх оплати, розподілу між сторонами судового спору тощо. Також було запроваджено новий для вітчизняного законодавства інститут забезпечення судових витрат. Внаслідок таких змін перед юридичною наукою та судовою практикою постала ціла низка проблем як теоретичного, так і практичного характеру, які потребують вирішення на рівні дисертаційного дослідження, що безумовно актуалізує тему даної наукової роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.
Дисертаційне дослідження виконано в межах плану науково-дослідної роботи

кафедри цивільного процесу «Реформа цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні» на 2016-2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 рр. (державний реєстраційний номер: 0116U0184).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретичних та практичних положень про судові витрати в цивільному процесі, виявлення та вирішення пов'язаних з цим проблем юридичної науки та практики.

На досягнення вказаної мети спрямоване вирішення наступних завдань:

- визначити зміст поняття та юридичну природу судових витрат;
- удосконалити класифікацію судових витрат;
- розкрити зміст функцій інституту судових витрат;
- оцінити вплив принципів цивільного судочинства на інститут судових витрат;
- проаналізувати поняття, сутність та види судового збору,
- охарактеризувати витрати на професійну правничу допомогу та інші види судових витрат, пов'язаних з розглядом справи;
- дослідити визначений законодавством порядок оплати судових витрат;
- сформулювати визначення поняття «забезпечення судових витрат», розкрити зміст даної процедури та підстави застосування, а також встановити відмінності від попередньої оплати судових витрат;
- охарактеризувати порядок розподілу судових витрат;
- розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання питань, пов'язаних з несенням (оплатою), забезпеченням, розподілом (відшкодуванням) та поверненням судових витрат.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з несенням (оплатою), забезпеченням, розподілом (відшкодуванням) та поверненням судових витрат.

Предметом дослідження є судові витрати в цивільному процесі України.

Методи дослідження. Наукове дослідження судових витрат у цивільному процесі проведено на основі застосування філософських, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання.

Діалектичний метод дослідження дав змогу прослідкувати залежність від розміру судових витрат таких явищ як доступність правосуддя, зростання навантаження на суди, збільшення або зменшення таких негативних явищ правового життя суспільства як сутяжництво та зловживання правом на звернення до суду (розділи 1, 2 та 3 дисертації).

Загальнонаукові методи, такі як методи та прийоми формальної логіки, аналіз, синтез, методи індукції та дедукції, метод моделювання, дозволили здійснити аналіз ефективності правового регулювання судових витрат, змодельовати та спрогнозувати наслідки юридичних перетворень у цій сфері, побудувати логічні та обґрунтовані висновки (розділи 1, 2 та 3 дисертації).

У зв'язку з тим, що судові витрати являють собою цілісну систему, їх наукове дослідження було здійснене з використанням системного методу або підходу (підрозділи 1.2, 1.3 дисертації).

Застосування структурно-функціонального методу дало можливість виділити в системі судових витрат структурні компоненти та здійснити їх аналіз, а також на основі дослідження функцій судових витрат дозволило проаналізувати юридичний механізм впливу даного правового інституту на суспільні відносини у сфері відправлення правосуддя (підрозділи 1.2, 1.3 дисертації).

За допомогою формально-юридичного методу судові витрати було досліджено як інститут цивільного процесуального права, визначено особливості правового регулювання порядку оплати, забезпечення, розподілу та повернення судових витрат, проаналізовано юридичний механізм розстрочення та відстрочення оплати судових витрат, а також звільнення особи від їх оплати (підрозділи 1.2, 1.3, 1.4, 3.1, 3.2, 3.3 дисертації).

Серед емпіричних методів, які було застосовано в дисертації, можна назвати вивчення та аналіз практики застосування судами правових норм

інституту судових витрат, а також статистичний метод, який зводиться до використання в роботі статистичної інформації, яка міститься у звітах Державної казначейської служби України (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4 дисертації).

За допомогою історико-правового методу прослідковано розвиток інституту судових витрат у цивільному процесі та окремих його елементів у період незалежності України, а у деяких аспектах – також у радянський період (підрозділи 2.1, 2.4 дисертації).

Застосування порівняльно-правового методу дало можливість здійснити зіставлення принципів, правових норм та інститутів, інших елементів механізму правового регулювання суспільних відносин щодо оплати, забезпечення та компенсації судових витрат у цивільному судочинстві України та інших держав, що дало змогу оцінити можливість запозичення позитивного досвіду правового регулювання досліджуваних питань (підрозділи 3.1, 3.2 дисертації).

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного процесуального права спеціальним науковим дослідженням судових витрат у цивільному процесі України, здійсненим в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства та євроінтеграційних процесів.

За результатами здійсненого дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

сформульовано перелік умов, за яких правовий інститут судових витрат можна вважати таким, що сприяє, а не перешкоджає доступності правосуддя: 1) розмір судових витрат при зверненні до суду повинен бути посильним для більшості населення країни (бути орієнтованим на середній розмір доходу); 2) мають бути встановлені заходи для забезпечення доступу до правосуддя для малозабезпечених верств населення (система безоплатної правової допомоги, звільнення від оплати судового збору тощо); 3) повинен бути законодавчо закріплений справедливий механізм відшкодування судових витрат стороні, яка виграла справу;

встановлено, що у порівнянні з інститутом судових витрат в кримінальному судочинстві, норми правового інституту судових витрат в цивільному процесуальному праві регулюють більш широке коло суспільних відносин, оскільки такі відносини крім компенсаційних включають також відносини щодо несення (оплати) судових витрат, їх забезпечення та повернення;

на доктринальному рівні встановлено відмінність судового збору від виконавчого збору, основна з яких полягає у відсутності у виконавчого збору такої важливої функції як превентивна функція, яка для судового збору є однією з основних;

обґрунтовано можливість компенсації витрат на професійну правничу допомогу, надану стороні кількома адвокатами, за умов, що розрахунок розміру оплати витрат на професійну правничу допомогу деталізовано із зазначенням конкретних робіт та часу, витраченого кожним з адвокатів на їх здійснення та за відсутності дублювання процесуальних функцій адвокатами;

запропоновано закріпити у нормах чинного законодавства правила розрахунку часу, за який стороні чи її представнику належить компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять у випадку, якщо такі особи проживають у місті знаходження суду. Так, у випадку неможливості надання доказів про обсяг витраченого часу на проїзд, судом повинен використовуватись мінімальний розмір часу проїзду на одне судове засідання, який повинен залежати від розміру міста, в якому знаходиться суд. Також якщо судове засідання почалося пізніше призначеного часу або взагалі не відбулося в призначений день, увесь час очікування також повинен бути врахований судом при визначенні розміру компенсації;

запропоновано визнати об'єктом справляння судового збору не позовну заяву, як це наразі передбачено положеннями Закону України «Про судовий збір», а позовну вимогу, передбачивши, що в одній справі може бути сплачено кілька судових зборів у залежності від кількості об'єднаних у ній позовних вимог. У зв'язку з цим мінімальний та максимальний розмір оплати судового збору також повинен розраховуватись для однієї позовної вимоги;

запропоновано внести зміни до норм чинного ЦПК України та наділити позивача на рівні з відповідачем правом вимагати від суду забезпечення його майбутніх витрат на професійну правничу допомогу та інших витрат, які він має понести у зв'язку із розглядом справи;

удосконалено:

класифікацію витрат, пов'язаних з розглядом справи, яка додатково до вже існуючих підстав класифікації здійснена за такими критеріями як час несення витрат, суб'єкти, які первісно понесли витрати та мета несення витрат. Така класифікація найкраще характеризує зв'язок даних судових витрат з конкретною цивільною справою та дає можливість відмежувати їх від інших видів грошових витрат;

формулювання назви одного з видів витрат, пов'язаних з розглядом справи. У зв'язку з тим, що допомогу з правових питань, надану фахівцем у сфері права, правильно називати або професійною правовою допомогою, або правничою допомогою, даний вид судових витрат необхідно називати «витрати на правничу допомогу», адже словосполучення «професійна правнича» за своїм змістом є тавтологічним;

визначення поняття «забезпечення судових витрат», під яким слід розуміти вжиття судом за власною ініціативою чи за клопотанням сторони заходів, спрямованих на гарантування реальної оплати судових витрат на вчинення окремих процесуальних дій, або відшкодування витрат добросовісної сторони на професійну правничу допомогу та інших судових витрат, пов'язаних з розглядом справи. У даному визначенні зроблено акцент на меті вжиття таких заходів – гарантування реальної оплати судових витрат на вчинення процесуальних дій або відшкодування судових витрат саме добросовісній стороні. Також конкретизовано процесуальний привід для вжиття таких заходів та види судових витрат, стосовно яких може бути вжито заходів щодо їх забезпечення.

дістали подальшого розвитку:

теза про те, що в усіх позовах про поділ майна між сторонами ціна позову повинна визначатися виходячи з вартості тієї частини майна, на яку претендує

позивач, адже судовий процес спрямований на захист прав позивача лише стосовно цієї частини майна. На іншу частину майна, належну відповідачеві, позивач не претендує, а отже не повинен оплачувати за неї судовий збір. Присудження цієї частини відповідачеві відбувається автоматично у зв'язку з поділом майна та присудженням позивачу тієї частини, на яку він має право, і у зв'язку з тим, що саме це право оспорювалося відповідачем. Право ж відповідача на частину майна, що залишилася, ніхто не оспорював, а тому за неї платити судовий збір не потрібно;

твердження про необхідність поділяти несення судових витрат на фактичне (первісне) та юридичне. Особи, які є іншими учасниками судового процесу, не мають жодної особистої юридичної заінтересованості в результаті розгляду справи, залучаються в судовий процес для захисту інтересів сторін (для вирішення спору між сторонами), а отже саме сторони відшкодовують всі витрати, які дані особи понесли у зв'язку з виконанням їх процесуальних обов'язків. В подальшому ж відбувається компенсація цих витрат між сторонами в загальному порядку нарівні з іншими судовими витратами. Тобто в контексті компенсаційної функції дані витрати вважаються витратами сторони, а не витратами свідка, експерта, експерта з питань права, спеціаліста, перекладача;

висновок про неможливість суду за власною ініціативою зменшувати розмір компенсації витрат на професійну правничу допомогу через їх неспівмірність.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, сформульовані в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у:

науково-дослідній роботі – для подальшого дослідження теоретичних та практичних питань вчення про судові витрати в цивільному процесі;

правотворчій діяльності – для підготовки проектів законів про внесення змін та доповнень до актів чинного законодавства України з метою вдосконалення механізму правового регулювання несення (оплати), забезпечення, розподілу (відшкодування) та повернення судових витрат;

правозастосовній діяльності – при застосуванні судами норм чинного законодавства, що визначають порядок несення (оплати), забезпечення, розподілу (відшкодування) та повернення судових витрат (Акт Київського районного суду м. Одеси від 06.05.2021 р.);

навчальному процесі – при викладанні курсів «Цивільний процес», «Новітня доктрина цивільного процесуального права», підготовці підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні положення дисертації оприлюднені на 9 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції, яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції ім. Ю.С. Червоного «Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні» (м. Одеса, 16 листопада 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції до 150-ї річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса «Новели цивільного процесуального законодавства: представництво» (м. Одеса, 16 травня 2019 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 13 грудня. 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування» (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображені у 14 публікаціях, у тому числі 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України, перелік яких затверджено МОН України, 1 науковій статті, опублікованій у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, з юридичного напрямку, 9 тезах доповідей на різних наукових заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (245 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 190 сторінок, з яких основного тексту – 160 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

СУДОВІ ВИТРАТИ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА

1.1. Методологія наукового дослідження судових витрат у цивільному процесі

Отримання достовірного знання про правові явища та процеси, їх адекватний опис, а також дослідження закономірностей їх розвитку вимагають ґрунтовної методологічної основи. Саме методологічна грамотність фахівця дозволяє забезпечити об'єктивність результатів дослідження, оскільки будь-яке дослідження передбачає наявність суб'єктивного чинника, тобто будь-які результати завжди опосередковані соціальним і професійним досвідом дослідника [9, с. 116].

Реалізація на різних рівнях науки дозволяє говорити про методологію, яка склалася в науці взагалі, в галузевих науках, окремого дослідження, що не тотожне існуванню відокремлених методологій, а являє собою різні рівні прояву єдиної сутності [45, с. 149]. При цьому, як справедливо писав О.В. Сурілов, методологічна забезпеченість конкретного юридичного дослідження є важливою передумовою його позитивного результату [84, с. 5].

Питання методології юридичної науки ґрунтовно досліджені науковцями, які працюють у сфері теорії права, або як її називають представники Одеської школи права – загальнотеоретичної юриспруденції.

Загальнотеоретична юриспруденція як наука включає методологічну складову, категоріальний апарат і дослідницькі підходи, за допомогою яких забезпечується осягнення права і держави, розкривається їх юридична трансляція з однієї епохи в іншу, визначаються можливості наступності і запозичень, характер стійкості і мінливості, причини дієвості і неспроможності [85, с. 4].

Ю.М. Оборотов слушно акцентував увагу на особливості сучасної дослідницької позиції, що наразі складається і характеризується відкритістю дисциплінарних кордонів, методологічним плюралізмом, використанням поліпарадигмальності і змішаних методологій [85, с. 8].

Плюралізм, свобода думки та наукового пошуку, зокрема, означає відсутність єдиної панівної наукової методології, як це було з діалектичним матеріалізмом у радянській науці, що дає можливість поєднання різних підходів, використання різних методів знаходження істини.

При цьому метод дослідження завжди повинен відповідати рівню розвитку суспільних відносин, інакше він може привести до невірних результатів та негативних наслідків. Пошук нових ефективних у сучасних умовах методів у поєднанні з правильним застосуванням традиційних способів наукового аналізу є одним із важливих завдань сучасної науки [81, с. 8].

Наукове дослідження судових витрат у цивільному процесі проведено на основі застосування як філософських та загальнонаукових методів пізнання так і спеціальних методів юридичної науки.

Система методів юридичної науки ґрунтується на філософських методах пізнання, серед яких чільне місце посідає діалектика. Діалектику визначають часом як теорію, як вчення і як метод [85, с. 126]. Діалектико-матеріалістичний метод будується на визнанні матеріальності світу, взаємозв'язку всіх навколишніх явищ і їх взаємообумовленості [79, с. 49].

Не підтримуючи абсолютизації діалектичного матеріалізму, як це було властиво для радянської юридичної науки [188, с. 9-10], все ж слід визнати, що інститут судових витрат як жоден інший інститут цивільного процесуального права характеризує економічну основу правосуддя. Він змушує піднімати питання вартості судового захисту, доступності правосуддя для малозабезпечених верств населення та інші питання, у яких наочно відображається зв'язок між економікою та правом, на якому концентрують увагу прибічники матеріалістичних поглядів на державу та право.

Слід визнати, що використання при дослідженні інституту судових витрат напрацювань учених, які застосовують міждисциплінарні підходи до аналізу даного інституту, зокрема поєднання юридичного та економічного аналізу [73, с. 10-46], дозволяє ширше поглянути на об'єкт наукового дослідження, розкрити сутність багатьох чинників, які мають бути враховані при розробці норм законодавства України про судові витрати.

Використання в нормах чинного законодавства про судові витрати в цивільному судочинстві та наукових працях термінології, властивої для товарно-грошових відносин (судові витрати, ціна позову, грошова оцінка позовних вимог, вартість судового захисту тощо) не перетворює правосуддя на надбудову над суспільними відносинами товарного виробництва (економічними відносинами), як це зображується у працях прибічників історичного матеріалізму, однак допомагає усвідомити, наскільки важливою є економічна потужність держави для гарантування громадянам доступності правосуддя, належного та ефективного судового захисту їх прав. Неможливо собі уявити ефективне правосуддя без належного фінансування судів, створення системи безоплатної правової допомоги, формування збалансованої системи судових витрат тощо. З іншого боку, вирішення цивільної справи має конкретні наслідки в економічній сфері суспільних відносин. У більшості випадків ухвалення рішення спрямоване на зміну економічних відносин між сторонами [81, с.68]. В цілому судова та виконавча практика має суттєвий вплив на правопорядок, а значить і на економіку держави, від них залежить інвестиційна привабливість держави та розмір надходжень у бюджет.

Діалектичний метод дослідження дає змогу прослідкувати залежність від розміру судових витрат таких явищ як доступність правосуддя, зростання навантаження на суди, збільшення або зменшення таких негативних явищ правового життя суспільства як сутяжництво та зловживання правом на звернення до суду.

Загальнонаукові методи дозволяють уникнути зведення наукових досліджень до коментування законів та практики їх застосування. З їх

допомогою проводиться аналіз ефективності правової норми у різних сферах суспільного життя, прогнозування наслідків юридичних перетворень. У цивільному процесі використання даних методів обумовлене також специфікою сутності правосуддя і його місця у суспільному житті [81, с.16]. Такими методами є аналіз, синтез, методи індукції та дедукції, метод моделювання та ін.

Досягнути достатнього рівня науково-теоретичного узагальнення в процесі наукового дослідження судових витрат в цивільному процесі неможливо без застосування методів та прийомів формальної логіки. Теоретичний рівень формування нових знань – це складний розумовий процес, який передбачає застосування логічних прийомів, утворення ланцюжків умовиводів на шляху до отримання достовірного знання про предмет дослідження.

У зв'язку з тим, що судові витрати являють собою цілісну систему, їх наукове дослідження вбачається неможливим без використання системного методу або підходу. В науковій літературі вірно відзначається, що даний підхід дає змогу розглянути правове явище чи процес як сукупність взаємопов'язаних у єдину систему елементів, забезпечує комплексність дослідження, орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і його структурних елементів, виявленні різноманітних зв'язків об'єкта у єдиній системі. Використання системного методу передбачає розуміння таких понять, як система, елемент, склад, структура, функція [83, с. 13].

Під час наукового дослідження судових витрат в цивільному процесі неможливо обійтись без застосування структурно-функціонального методу, який характеризують як своєрідний симбіоз двох складових елементів: структурного аналізу та функціонального аналізу [220, с. 50]. Перша складова є продовженням системного методу, оскільки дає можливість виділити в системі судових витрат структурні компоненти та здійснити їх аналіз. Друга на основі дослідження функцій судових витрат дозволяє проаналізувати юридичний механізм впливу даного правового інституту на суспільні відносини у сфері відправлення правосуддя.

Серед спеціально-юридичних методів наукового дослідження найбільш традиційним вважається формально-юридичний метод. В рамках зазначеного методу юридичний процес розглядається як самостійна правова конструкція, як правовідносини. В даному випадку юридичний процес розуміється як владно-організаційна діяльність суб'єктів публічної влади. Специфіка владних відносин полягає в тому, що вони спрямовані на дотримання суспільних інтересів і носять публічно-правовий характер [78, с. 228-229]. Ретельному вивченню та аналізу піддаються правові норми, різні законодавчі приписи. З погляду формально-юридичного методу судові витрати досліджуються як інститут цивільного процесуального права, визначаються особливості правового регулювання порядку оплати, забезпечення, розподілу та повернення судових витрат, аналізується юридичний механізм розстрочення та відстрочення оплати судових витрат, а також звільнення особи від їх оплати.

Утім науковці справедливо відзначають, що догма права не претендує на проникнення у сутність явищ. Вона лише описує, узагальнює, класифікує визначення різних юридичних фактів на основі системи права. При цьому претендуючи на звання науки, юриспруденція повинна давати знання, яке підлягає перевірці, верифікації [98, с. 44-45].

Можна цілковито підтримати С.С. Павлова у тому, що методологія нового часу повинна вирішити проблему відірваності сучасної юридичної практики від науки, відповідно закласти продуктивний потенціал в гносеологічну та прогностичну функцію юридичної науки для вирішення усіх майбутніх потреб на практиці [93, с. 33]. Це твердження є особливо справедливим та актуальним у тих сферах юридичної науки, які безпосередньо орієнтовані на практику, зокрема, при дослідженні проблем цивільного процесуального права.

Тісний зв'язок юридичної науки та практики забезпечується за допомогою використання в науковому дослідженні емпіричних методів.

Емпірична перевірка – один з основних, а то й основний метод визначення достовірності того чи іншого припущення [48, с. 23]. Наукове пізнання вимагає строгості, тобто емпіричної обґрунтованості, логічної зв'язності і несуперечності

ходу дослідження і формулювання його результатів. Досвід, факти, емпіричні дані обмежують фантазії учених-теоретиків, а часом спростовують їх гіпотези [48, с 23].

У західній науці активний розвиток даного напрямку навіть отримав назву емпіричної революції в праві [8, с. 26]. Водночас деякі науковці справедливо відзначають, що емпіричний метод підходить далеко не для кожного наукового дослідження у сфері юриспруденції, оскільки правові явища часто неможливо сприйняти сенсуально. Так, спираючись на емпіричні дослідження неможливо визначити ні законність та обґрунтованість судового рішення, ні легітимність влади [98, с. 53].

Дійсно, емпіричний метод у правовій науці має свої особливості. Як правило, наукове знання про правові явища отримують не стільки шляхом проведення власних емпіричних експериментів (хоча й це можливо), скільки спостереженням та аналізом юридичної (зокрема, судової) практики, яка є індикатором доброякісності норм законодавства, що регулюють відповідну сферу суспільних відносин, необхідності перетворень у певній сфері правового регулювання [81, с. 176]. Наприклад, Д.Я. Малешин виокремлює аналіз та узагальнення судової практики як окремий самостійний метод наукових досліджень у сфері юриспруденції. Науковець зазначає, що незважаючи на те, що даний метод широко застосовується в інших юридичних науках, його витоки лежать саме в науці цивільного процесуального права. Спочатку як самостійний метод юридичного аналізу він сформувався у цивільних процесуальних дослідженнях [81, с.174].

Судова практика увесь час стикається з проблемами правового регулювання порядку оплати, забезпечення, відшкодування та повернення судових витрат. Суди постійно застосовують правові норми, що регулюють відстрочення та розстрочення оплати судових витрат, а також звільнення від їх оплати судом. А тому наукове дослідження судових витрат в цивільному процесі неможливе без аналізу матеріалів судової практики.

Серед емпіричних методів називають також конкретно-соціологічні дослідження (анкетування, опитування тощо) [85, с. 130]. З приводу застосування цих методів у наукових дослідженнях в сфері права необхідно відзначити, що кожний метод повинен використовуватися правильно з дотриманням усіх встановлених умов та вимог. Лише тоді можна сподіватися на отримання достовірного результату. Як справедливо відзначив В. Л. Федоренко, проведення соціологічних досліджень має свої вимоги та стандарти (респондентна вибірка, коректність питань тощо) [220, с. 57]. Як правило, один дослідник, не маючи достатнього фінансування, не здатен забезпечити достатньо репрезентативне соціологічне дослідження, а тому під використанням соціологічного, статистичного методу наукового дослідження, як правило, розуміють посилення автора на вже проведені тими чи іншими спеціалізованими організаціями статистичні дослідження у відповідній сфері. Також важливі статистичні дані можна отримати в результаті аналізу статистичних звітів судових органів, а також інших органів влади. Стосовно судових витрат така інформація, переважно, міститься у звітах Державної казначейської служби України.

Серед найбільш часто застосовуваних методів у цивільних процесуальних дослідженнях називають історико-правовий метод [81, с. 168]. Застосування історико-правового методу не обов'язково передбачає глибоке занурення в історичні витоки певного інституту. Історичний аналіз може торкатися невеликого періоду розвитку того чи іншого правового явища, якщо це відповідає меті та завданням, які стоять перед дослідником. У межах даного дослідження прослідковується розвиток інституту судових витрат у цивільному процесі та окремих його елементів у період незалежності України, а у деяких аспектах – також у радянський період.

На сьогоднішній день практично жодне наукове дослідження у сфері права не обходиться без застосування порівняльно-правового методу. Застосування даного методу передбачає зіставлення принципів, правових норм та інститутів, інших елементів механізму правового регулювання суспільних відносин щодо

оплати, забезпечення та компенсації судових витрат у цивільному судочинстві України та інших держав, як правило тих, що мають розвинені правові системи, таких як країни Європи (переважно Німеччина) та США. Таке порівняння дає змогу оцінити можливість запозичення позитивного досвіду правового регулювання досліджуваних питань та вберегтися від негативного, а також дозволяє окреслити шляхи впровадження європейських стандартів справедливого судочинства та адаптації вітчизняного процесуального законодавства до вимог ЄС на виконання положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [198].

Доволі поширеним серед науковців є критико-правовий метод, який також використаний у даній роботі. Кожне ґрунтовне наукове дослідження передбачає аналіз великої кількості концепцій, точок зору, поглядів різних вчених на предмет даного дослідження, а отже науковець не може обійтися без позитивної критики своїх колег, оскільки саме наукова полеміка дозволяє знаходити слабкі місця у тій чи іншій концепції та вдосконалювати існуючі наукові погляди й вчення.

Критичне осмислення права, дослідження юридичних доктрин з точки зору їх науковості та істинності, виявлення прогалин і суперечностей у чинному законодавстві, виявлення помилок у правозастосовній практиці – це необхідна і невід'ємна частина як теоретичної, так і практичної юриспруденції. Критико-правовий метод може застосовуватися у всіх сферах юриспруденції: правознавстві, правотворчості і правозастосуванні [82, с. 56]. Критичний аналіз точок зору науковців, дослідження яких присвячені судовим витратам, було здійснено саме з метою розвитку вчення про судові витрати в цивільному процесі та знаходження в результаті наукової дискусії оптимального вирішення важливих проблем юридичної науки та практики.

Таким чином, комплексне використання в процесі дисертаційного дослідження наведених, а також деяких інших методів наукового дослідження

дозволяє забезпечити досягнення поставленої мети роботи та всебічну обґрунтованість зроблених у ній висновків.

1.2. Поняття, юридична природа та класифікація судових витрат

Судовий процес завжди супроводжується різного роду грошовими витратами, які несуть сторони та інші учасники судового процесу. Такі витрати є супутнім елементом реалізації права на судовий захист [80, с. 149].

Існування інституту судових витрат у цивільному процесі є явищем цілком логічним, оскільки встановлює «платність» процесу судового захисту прав та інтересів, що охороняються законом [121, с. 150].

Проблематика судових витрат завжди залишається актуальним напрямом наукових досліджень, оскільки безпосередньо пов'язана з одним з найважливіших прав особи – правом на доступ до правосуддя. Перед державою завжди стоїть важке завдання визначити такий розмір судового збору, який, з одного боку, не стане важким тягарем та реальною перешкодою для громадян на шляху до судового захисту їх прав, а з іншого боку, хоча б частково зможе покрити витрати на утримання судової системи та не допустити її перевантаження дріб'язковими спорами.

Останні зміни до цивільного процесуального законодавства України, зведення положення про відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення у ранг принципу цивільного судочинства дає підстави для переосмислення сутності судових витрат та їх значення в механізмі судового захисту прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів держави.

В юридичній літературі судові витрати прийнято розглядати в широкому та вузькому сенсі [228, с. 194; 226, с. 221; 230, с. 153]. У широкому сенсі під судовими витратами розуміють матеріальні засоби, необхідні для функціонування судової системи. Судові витрати у вузькому сенсі

характеризують як грошові витрати, пов'язані з розглядом і вирішенням судової справи, а також із виконанням рішення суду [96, с. 42].

Тобто необхідно розрізняти витрати на судову діяльність в цілому (судові витрати в «широкому» сенсі) та витрати на здійснення судового провадження у конкретній справі (судові витрати у «вузькому» сенсі).

Виконання державою функції з відправлення правосуддя потребує значних фінансових затрат. Частково вони покриваються за рахунок сплати судового збору. Так, відповідно до ст. 9 Закону України «Про судовий збір» кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади, а також на забезпечення архітектурної доступності приміщень судів, доступності інформації, що розміщується в суді, для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Однак невірно було б думати, що усі витрати держави на функціонування судової системи покриваються за рахунок судового збору, який сплачують учасники справи. Основний обсяг грошових коштів на утримання судової системи виплачується з державного бюджету (тобто з коштів усіх платників податків) і лише частково – з коштів судового збору, сплаченого учасниками судових процесів.

Тому судові витрати в широкому сенсі – це витрати держави на функціонування судової системи, які лише частково покриваються за рахунок коштів судового збору, сплаченого учасниками судових справ.

Судові витрати в широкому сенсі пов'язані з виділенням державою грошових коштів на оплату заробітної плати суддям та працівникам апарату судів, будівництво та утримання приміщень судів, придбання обладнання, канцелярського приладдя, поштові витрати і т.ін. Як справедливо відзначив К.С. Шмотін, вказані витрати державного бюджету знаходяться у площині бюджетного законодавства та не мають безпосереднього відношення до процесуальних судових витрат [238, с. 43]. Подібної точки зору дотримується й Н.Ю. Сакара, яка відзначила, що «кошти, які витрачає держава на фінансування органів судової влади, тобто на виконання обов'язку, передбаченого Конституцією України, до поняття судових витрат не включаються» [179, с. 138].

Судові витрати у вузькому значенні цього терміну мають жорстку прив'язку до конкретної справи, оскільки виникають у зв'язку з її розглядом та вирішенням судом. Отже процесуальний інститут судових витрат не стосується «широкого» поняття судових витрат та не має прямого відношення до грошових коштів, які витрачаються державою на утримання судової системи. Навіть судовий збір не призначений для того, щоб повністю покрити такі витрати держави та має ще низку не менш важливих функцій (попередження пред'явлення завідомо безпідставних позовів, захист від сутяжництва, перевантаження судової системи дріб'язковими спорами, стимулювання до позасудового вирішення спору тощо).

Таким чином, для розкриття сутності поняття «судові витрати» в науці цивільного процесуального права може бути використане лише «вузьке» його розуміння.

Серед науковців відсутня однотайність у визначенні процесуально-правової природи судових витрат. Утворилося два основних підходи до визначення поняття судових витрат у цивільному процесі. Одні автори стверджують, що судові витрати – це витрати сторін та інших учасників справи, пов'язані з розглядом та вирішенням цивільної справи судом. Так, Н.Ю. Голубєва та М.В. Матійко зазначають, що «судові витрати – це витрати, які несуть сторони, треті особи із самостійними вимогами у справах позовного провадження, заявники і заінтересовані особи в справах окремого провадження, стягувач і боржник у справах наказного провадження, за вчинення цивільних процесуальних дій, пов'язаних із розглядом справи в порядку цивільного судочинства» [227, с. 192]. Аналогічну точку зору свого часу висловлювали Ю.С. Червоний [228, с. 194] та М.Й. Штефан [242, с. 236].

Інші науковці наполягають на тому, що судові витрати – це витрати держави, пов'язані з розглядом та вирішенням цивільних справ, які можуть покладатися на сторін та/або державний бюджет. Наприклад, на думку С.В. Васильєва, «судові витрати – це витрати держави, що покладаються на державний бюджет України, а також на заінтересованих у справі осіб, з приводу

і у зв'язку з розглядом і вирішенням цивільної справи у суді загальної юрисдикції» [21, с. 125; 22, с. 152]. Подібне визначення поняття «судові витрати» надала у своєму дисертаційному дослідженні О.М. Шокуєва [239, с. 8]. С.С. Богля наполягає на тому, що «судові витрати в цілому це є витрати держави, а покладені в передбачених законом випадках на сторони, треті особи і заявників суми є лише незначною їх частиною. Тому в понятті судових витрат необхідним є відображення цієї ознаки» [12, с. 44].

Показовим є той факт, що послідовники другого підходу не схильні розглядати термін «судові витрати» у широкому та вузькому значенні, а отже, як вбачається, намагаються поєднати їх у єдиному понятті.

Певний компромісний варіант визначення судових витрат сформульовано у п. 1 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 р. № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах», відповідно до якого «судові витрати – це передбачені законом витрати (грошові кошти) сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, понесені ними у зв'язку з її розглядом та вирішенням, а у випадках їх звільнення від сплати – це витрати держави, які вона несе у зв'язку з вирішенням конкретної справи» [133, с. 6]. На оптимальності даного визначення наполягають В.В. Комаров та Н.Ю. Сакара [231, с. 350].

Схоже визначення можна побачити в роботі Т.С. Коваленко. Науковець критикує існуючі підходи до визначення судових витрат лише як витрат учасників справи або лише як витрат держави, вважаючи їх однобічними. На думку Т.С. Коваленко «під судовими витратами слід розуміти витрати осіб, які беруть участь у розгляді справи, а у випадку їх звільнення від сплати судових витрат – витрати держави на здійснення правосуддя» [65, с. 201-202].

Останнє визначення є не цілком коректним. Автор вірно зробив акцент на тому, що судові витрати несуть, в першу чергу, учасники справи і лише у випадку їх звільнення від оплати судових витрат, такі витрати покладаються на державний бюджет. Однак використане автором формулювання «витрати держави на здійснення правосуддя» не дає чіткої відповіді на питання про те, чи

йдеться про всі витрати на здійснення правосуддя взагалі, чи лише стосовно конкретної справи. Тому формулювання, яке міститься у названій постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 р. № 10 у цьому сенсі вбачається більш точним.

В юридичній літературі цілком справедливо відзначається, що «норми цивільного процесуального права, які визначають порядок та розміри сплати судових витрат, процедуру їх відшкодування, а також інші питання, пов'язані з судовими витратами, утворюють окремий процесуальний інститут» [13, с. 8; 94, с. 57].

К.С. Шмотін пропонує виділяти сутнісні ознаки судових витрат, серед яких називає такі:

- 1) судові витрати містять елементи публічного і приватного права, що виражається у складових даного інституту: державного мита та витрат, пов'язаних з розглядом справи;
- 2) судові витрати пов'язані зі здійсненням лише тих дій, які сприяють розгляду та вирішенню конкретної цивільної справи;
- 3) судові витрати в цивільному процесі поєднують дві основні стадії: несення та розподіл;
- 4) порядок несення та розподілу судових витрат передбачено виключно процесуальним законом;
- 5) норми про судові витрати застосовуються на всіх стадіях та відносяться до всіх видів цивільного судочинства;
- 6) матеріальний характер та грошовий вираз судових витрат;
- 7) судові витрати несуть усі учасники судочинства: суд, особи, які беруть участь у справі та особи, які сприяють здійсненню правосуддя;
- 8) розподіл судових витрат відбувається між указаними особами залежно від результатів розгляду справи [238, с. 42].

Очевидно, що у зазначеному переліку об'єднано ознаки, які характеризують судові витрати як різновид грошових витрат, а також ті, що характеризують судові витрати як інститут цивільного процесуального права.

Потребує деяких уточнень формулювання двох останніх ознак. Науковець стверджує, що судові витрати несуть усі учасники судочинства, зокрема й суд та особи, які сприяють здійсненню правосуддя. З таким підходом важко погодитись, оскільки всі витрати суду, пов'язані зі здійсненням правосуддя, стосуються «широкого» поняття судових витрат та не стосуються судових витрат у «вузькому» процесуальному сенсі. Якщо у певній справі обидві сторони звільнені від оплати судових витрат, такі витрати покладаються на державний бюджет, а не на конкретний суд, який розглядає справу.

Особи, які сприяють здійсненню правосуддя (особи, які є іншими учасниками судового процесу – ст. 65 ЦПК України) також несуть певні витрати у зв'язку з розглядом судової справи. Однак норми ЦПК України не регулюють порядок несення ними цих витрат, а лише закріплюють право на їх компенсацію за рахунок сторін (ч. 4 ст. 69, ч. 7 ст. 72, ч. 3 ст. 73, ч. 4 ст. 74, ч. 4 ст. 75, ст. 139 ЦПК України). Отже виходячи з аналізу норм цивільного процесуального законодавства даний вид судових витрат необхідно відносити до витрат сторін, а не осіб, які є іншими учасниками судового процесу. Тому й розподіл судових витрат відбувається виключно між учасниками справи, в першу чергу – сторонами, і лише у випадку звільнення їх від сплати судових витрат покладаються на державний бюджет.

Таким чином, можна зробити висновок, що судові витрати в цивільному процесі у «вузькому» процесуальному значенні необхідно розглядати у двох аспектах: як різновид грошових витрат і як інститут цивільного процесуального права.

Як різновид грошових витрат учасників судового процесу судові витрати в цивільному процесі – це передбачені нормами цивільного процесуального законодавства витрати (грошові кошти) сторін, інших учасників справи, понесені ними у зв'язку зі зверненням до суду, розглядом та вирішенням справи

судом, а у випадках їх звільнення від сплати – це витрати держави, які вона несе у зв'язку з вирішенням конкретної цивільної справи.

Можна назвати наступні ознаки судових витрат як різновиду грошових витрат:

- 1) судові витрати пов'язані зі здійсненням лише тих дій, які сприяють розгляду та вирішенню конкретної цивільної справи;
- 2) матеріальний характер та грошовий вираз судових витрат;
- 3) серед суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин судові витрати несуть лише учасники справи (в основному – сторони);
- 4) за загальним правилом, розподіл судових витрат відбувається між учасниками справи залежно від результатів розгляду справи, а у випадку їх звільнення від сплати – покладаються на державний бюджет.

Як інститут цивільного процесуального права судові витрати представляють собою систему цивільних процесуальних норм, які регулюють порядок несення (оплату), забезпечення, розподілу (відшкодування) та повернення судових витрат у цивільній справі.

Взагалі інститут судових витрат є міжгалузевим, адже правові норми, що визначають порядок несення, забезпечення та компенсації судових витрат, закріплені в усіх процесуальних галузях. Утім, у межах даного дослідження розглядаються лише судові витрати в цивільному судочинстві.

Можна назвати наступні ознаки судових витрат як інституту цивільного процесуального права:

- 1) інститут судових витрат містить елементи публічно-правового і приватно-правового регулювання;
- 2) норми даного інституту регулюють такі основні етапи: несення, забезпечення та розподіл судових витрат;
- 3) норми даного інституту застосовуються на всіх стадіях та відносяться до всіх видів цивільного судочинства.

У зв'язку з тим, що судові витрати пропонується розглядати як інститут цивільного процесуального права, втрачає сенс окремо виділяти ознаку про те,

що порядок несення, забезпечення та розподілу судових витрат передбачено виключно процесуальним законом [208, с. 148-151].

Розглядаючи судові витрати як інститут цивільного процесуального права, необхідно окреслити коло суспільних відносин, які регулюють норми даного інституту. В цьому сенсі інститут судових витрат у цивільному процесі істотно відрізняється від інституту судових витрат у кримінальному процесі. Так, у кримінальному процесі до відносин із судових витрат відносять лише компенсаційні відносини, тобто суспільні відносини, які виникають у зв'язку з компенсацією витрат визначених законом учасників процесу та інших осіб [245, с. 152; 90, с. 8-22]. У цивільному процесі коло суспільних відносин, врегульованих інститутом судових витрат, значно ширше. До них варто відносити суспільні відносини щодо несення (оплати), забезпечення, розподілу (компенсації) та повернення судових витрат.

У нормах ЦПК України названо два основних види судових витрат: судовий збір та витрати, пов'язані з розглядом справи (ч. 1 ст. 133 ЦПК). Н.Ю. Голубєва вказала, що «визначені ЦПК види судових витрат є вичерпними, тому на сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, не може покладатися обов'язок нести інші витрати, не передбачені законодавством» [33, с. 16]. З такою точкою зору можна погодитись з одним лише уточненням: виключним є саме перелік видів судових витрат, вказаний у ч. 1 ст. 133 ЦПК. Що ж до переліку витрат, пов'язаних з розглядом справи як виду судових витрат, то їх перелік, встановлений ЦПК, не є вичерпним.

До витрат, пов'язаних з розглядом справи, відповідно до ч. 3 ст. 133 ЦПК належать витрати:

- 1) на професійну правничу допомогу;
- 2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;
- 3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;

4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду [232].

Як вбачається з наведеного положення закону, законодавець вдався до простого перерахування таких витрат, зазначивши їх невичерпний перелік. Тобто з огляду на положення п. 4 ч. 3 ст. 133 ЦПК, будь-які витрати можуть підпадати під дію даної норми, якщо буде доведено їх безпосередній зв'язок з розглядом конкретної цивільної справи.

В юридичній літературі практично не приділяється увага класифікації витрат, пов'язаних з розглядом справи. Науковці, як правило, обмежуються зазначенням окремих видів таких витрат, розкриттям їх змісту, підстав та порядку відшкодування [14, с. 208-212]. Водночас, конкретне визначення місця кожного виду витрат, пов'язаних з розглядом справи, у їх системі та відмежування від інших видів грошових витрат, неможливе без їх класифікації.

У зв'язку з цим пропонуємо класифікацію витрат, пов'язаних з розглядом справи, за трьома підставами, які характеризують зв'язок судових витрат з конкретною цивільною справою: час несення витрат, суб'єкти, які первісно понесли витрати, та мета несення витрат.

Залежно від часу, коли були понесені витрати, їх можна поділити на:

- 1) витрати, понесені перед звернення до суду;
- 2) витрати, понесені в процесі судового розгляду справи;
- 3) витрати, понесені після завершення судового розгляду справи.

Перед зверненням до суду судові витрати, як правило, несе особа, яка звертається за судовим захистом. Це витрати на збирання доказів та підготовку позовних матеріалів. Нерідко вже на даний момент особа несе витрати на професійну правничу допомогу. На момент несення таких витрат ще відсутній судовий процес, тому такі витрати перетворюються на судові лише якщо особа, яка їх понесла, звернулася за судовим захистом.

В окремих випадках можуть виникати питання щодо наявності безпосереднього зв'язку таких витрат з розглядом конкретної справи. Так, наприклад, витрати на оформлення нотаріальної довіреності варто відносити до

витрат, пов'язаних з розглядом справи, лише у випадку, якщо така довіреність видана саме на представництво особи в суді у даній конкретній справі. Якщо ж це генеральна довіреність, яка передбачає можливість здійснення представництва особи протягом певного часу перед різними органами державної влади, місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, витрати на оформлення такої довіреності не можуть бути віднесені до витрат, пов'язаних з розглядом справи, адже відсутній тісний зв'язок таких витрат з конкретною цивільною справою.

Найчастіше витрати, пов'язані з розглядом справи, виникають саме в процесі судового розгляду справи (витрати, пов'язані з проведенням експертизи, викликом свідків тощо). Тому, як правило, не виникає особливої необхідності доказування їх безпосереднього зв'язку з розглядом конкретної цивільної справи.

Витрати, понесені після завершення судового розгляду справи, як правило, не відносяться до витрат, пов'язаних з розглядом справи, та не підлягають компенсації в порядку, встановленому для відшкодування судових витрат. Виняток складають випадки, коли особа, якій було відстрочено оплату судового збору до моменту ухвалення судового рішення, вчасно його не оплатила. В такому разі судовий збір може бути з неї стягнуто за судовим рішенням уже в процесі виконавчого провадження, тобто фактичне несення судових витрат відбувається після завершення судового процесу.

Як відомо, тягар несення судових витрат в кінцевому результаті покладається на сторін судового спору. Однак має значення і суб'єкт, який первісно (фактично) поніс той чи інший вид судових витрат, оскільки від цього залежить розмір та порядок їх відшкодування. Таким чином, залежно від суб'єкта, який первісно (фактично) поніс судові витрати, витрати, пов'язані з розглядом справи, поділяються на:

- 1) витрати держави;
- 2) витрати сторін та інших учасників справи;
- 3) витрати представників учасників справи;

4) витрати інших учасників судового процесу;

5) витрати осіб, які не є учасниками даного судового процесу (витрати особи, яка надала доказ на вимогу суду; витрати осіб, пов'язані з оглядом доказів за їх місцезнаходженням).

Під витратами держави слід розуміти судові витрати у цивільній справі, які первісно здійснюються за рахунок державного бюджету з наступним відшкодуванням (або без нього) зі сторін чи інших учасників справи. Наприклад, якщо у справах окремого провадження виклик свідків, призначення експертизи, залучення спеціалістів здійснюються за ініціативою суду, а також у випадках звільнення від сплати судового збору або зменшення його розміру, відповідні витрати відшкодовуються за рахунок державного бюджету (ч. 10 ст. 139 ЦПК України). У даному випадку, незважаючи на використання в законі терміну «відшкодування», йдеться, переважно, саме про несення судових витрат.

Витрати представників сторін та інших учасників справи є складовою витрат на професійну правничу допомогу, а тому підлягають відшкодуванню лише у випадку, якщо представником є адвокат.

Залежно від мети несення судових витрат, витрати, пов'язані з розглядом справи, поділяються на:

1) витрати на професійну правничу допомогу (гонорар адвоката за представництво в суді та іншу правничу допомогу, пов'язану зі справою, включаючи підготовку до її розгляду, збір доказів тощо, а також вартість послуг помічника адвоката; компенсація витрат адвоката, необхідних для надання правничої допомоги);

2) витрати, пов'язані з судовим доказуванням (пов'язані з проведенням експертизи, витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів тощо);

3) витрати, пов'язані з явкою до суду та забезпеченням участі в справі суб'єктів процесу та заінтересованих осіб (витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту сторін та їхніх представників, а також найманням житла, компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять;

винагорода за пов'язану зі справою роботу, виконану експертом, спеціалістом чи перекладачем, а також витрати пов'язані з викликом до суду свідків, експертів, експертів з питань права, спеціалістів перекладачів; витрати заявника у справі окремого провадження про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника, пов'язані з публікацією у місцевій пресі оголошення про виклик до суду держателя цінного папера тощо).

Таким чином, класифікація витрат, пов'язаних з розглядом справи, здійснена за такими критеріями як час несення витрат, суб'єкти, які первісно понесли витрати та мета несення витрат, найкраще характеризує зв'язок даних судових витрат з конкретною цивільною справою та дає можливість відмежувати їх від інших видів грошових витрат [204, с. 81-84].

1.3. Функції інституту судових витрат

Поняття «функція» введено до наукового обігу німецьким філософом, математиком, мовознавцем Г. Лейбницем на межі XVII-XVIII століть. Цей термін латинського походження (function) і перекладається як «здійснення», «виконання», а в широкому розумінні означає обов'язок, роль, яку виконує відповідний інститут, характеристику напрямку чи аспекту діяльності [91, с. 395].

Для того, щоб встановити, для чого було запроваджено інститут судових витрат, зрозуміти роль, яку судові витрати відіграють у процесі реалізації судового захисту права, необхідно проаналізувати функції інституту судових витрат.

Серед науковців відсутня однастайність у питанні визначення переліку функцій, які виконує інститут судових витрат. Різні автори називають різні переліки, різну кількість функцій, серед яких одна і та ж функція може мати різні назви. У зв'язку з чим дане питання потребує ретельного аналізу.

Як вбачається, при дослідженні функцій інституту судових витрат необхідно відштовхуватись від загальнотеоретичного розуміння функцій права, адже кожна норма права чи правовий інститут в кінцевому результаті спрямовані на виконання тих функцій, які стоять перед правом загалом, а тому навряд чи варто жорстко відділяти функції права взагалі від функцій окремих інститутів права. Водночас необхідно зважати й на специфіку тих завдань, які стоять перед різними правовими інститутами в механізмі правового регулювання певних суспільних відносин.

Розглядаючи спеціальні (юридичні) функції права, всі дослідники називають дві функції права: регулятивну та охоронну, які вважаються основними [53, с. 155]. Ці два важливих напрямки впливу на суспільні відносини (або принаймні один із них) проявляються в кожній нормі та інституті права, а тому безумовно властиві й інституту судових витрат.

Регулятивна функція іманентно властива праву як регулятору суспільних відносин. Її характеризують як напрям правового впливу щодо встановлення правил поведінки суб'єктів правовідносин [189, с. 135]. Вона отримує своє вираження у закріпленні різних правових інститутів та їх впливі на поведінку людей шляхом надання суб'єктивних прав і покладення юридичних обов'язків [91, с. 185], а також встановлення порядку вчинення процесуальних дій щодо їх реалізації. Адже, як справедливо відмітив С.А. Дроботов, право не може не регулювати, а держава не може не використовувати цей механізм впливу на суспільство [49, с. 50]. Тому закріплення у нормах інституту судових витрат правил поведінки суб'єктів цивільного процесу в процесі несення, забезпечення, відшкодування та повернення судових витрат, їх взаємних прав та обов'язків у цьому процесі, безсумнівно свідчить про наявність регулятивної функції даного правового інституту.

Охоронна функція права має кілька складових, одна з яких, зокрема, визначає її належність до правоохоронної системи (кари, примусу, обмежень), інша – до соціально-правового (процесуального) захисту від охоронного (карного, примусового) впливу, третя – до запобіжного напрямку функціонування права.

Тому треба структурно розрізняти, зокрема, карально-репресивну, карально-обвинувальну, захисну, запобіжну форми реалізації охоронної функції права [66, с. 59].

Саме запобіжна форма реалізації охоронної функції права властива інституту судових витрат. Процесуалісти також називають її превентивною функцією судових витрат [234, с. 195; 16, с. 27-29; 235, с. 60; 21, с. 125-126; 68, с. 34].

Превентивна функція судових витрат полягає у тому, що необхідність сплачувати досить значні ставки судового збору та витрати на професійну правничу допомогу при зверненні до суду запобігає пред'явленню завідомо безпідставних, безперспективних та дріб'язкових позовів, зловживанню сторонами своїми процесуальними правами. Так, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 141 ЦПК України при вирішенні питання про розподіл судових витрат суд враховує поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо.

У випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами, або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору (ч. 9 ст. 141 ЦПК України).

Тісно пов'язана з превентивною стимулююча функція судових витрат. Суть даної функції полягає у стимулюванні сторін до мирного (позасудового) врегулювання спору. Чим більшою є ставка судового збору та інших судових витрат, тим вагомішою є причина для сторін спору замислитись над можливістю позасудового врегулювання спору. Також той факт, що в кінцевому результаті судові витрати покладаються на сторону, яка програла справу, спонукає винну сторону до відновлення порушеного права не очікуючи звернення іншої сторони до суду.

Як справедливо відзначила Н. Ю. Голубєва, «стягнення судових витрат в справедливому розмірі спонукає в належний час виконувати договірні чи недоговірні зобов'язання, не порушувати права інших осіб з боку посадових осіб державних органів, які мають думати про можливі регресні позови з боку держави, яка відшкодує шкоду, завдану через некомпетентність чи недобросовісність чиновника тощо» [33, с. 11]. На думку Г.Я. Тріпільського, «людина повинна обдуманно підходити до питання необхідності звернення до суду, а перед тим як зробити такий крок, зобов'язана використати максимум варіантів і зусиль для мирного врегулювання спору». За припущенням науковця збільшення судових витрат призведе до популяризації на території України практики медіації, поширеної в Сполучених Штатах Америки та країнах Європи [197, с. 387].

Деякі науковці схильні поєднувати превентивну та стимулюючу функції, фактично ототожнюючи їх [10, с. 67]. Наприклад, Д. В. Черемнов відзначив, що «превентивна функція судових витрат може полягати у тому, що порівняно високі ставки судового збору повинні стимулювати добровільне виконання зобов'язань (під страхом виплати судових витрат) та відповідно змушувати потенційних учасників цивільно-процесуальних відносин до альтернативних засобів вирішення спору» [235, с. 61]. Втім превенція та стимулювання спрямовані на досягнення протилежних результатів: превенція – на недопущення певних дій, запобігання їх вчиненню, тоді як стимулювання, навпаки, – покликане домогтися від особи вчинення певних дій, заохотити до бажаної поведінки. Тому превентивну та стимулюючу функції необхідно розрізняти.

У зв'язку з тим, що деякі норми інституту судових витрат закріплюють правові наслідки неправомірної (недобросовісної) поведінки учасників судового процесу, тобто заходи юридичної відповідальності у вигляді покладення на особу обов'язку відшкодування іншій стороні її судових витрат незалежно від результатів вирішення спору (ч. 9 ст. 141 ЦПК України), можна стверджувати про наявність каральної (штрафної) функції інституту судових витрат, оскільки такий спеціальний порядок розподілу судових витрат між сторонами покликаний

не лише компенсувати судові витрати стороні, яка потерпає від неправомірних дій іншої сторони, а й фінансово покарати особу, яка вдається до зловживання цивільними процесуальними правами.

Так, А. А. Жуков зазначає, що дана міра відповідальності має матеріально-правовий характер, оскільки за своєю природою є компенсаційною та приватно-правовою (підлягає стягненню на користь особи, яка бере участь у справі) [51, с. 102].

Майже всі дослідники погоджуються з наявністю компенсаційної функції судових витрат [226, с. 222; 235, с. 60; 16, с. 25; 65, с. 202; 71, с. 75]. Під компенсаційною функцією необхідно розуміти такий вплив норм інституту судових витрат на суспільні відносини у сфері судочинства, за якого учасники судового процесу отримують компенсацію понесених ними судових витрат за встановленими чинним законодавством правилами.

Основне правило компенсації судових витрат закріплене у п. 12 ч. 3 ст. 2 ЦПК України як одна з основних засад (принципів) цивільного судочинства: «відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення». Тобто за цим правилом сторона, яка виграла судову справу, має право отримати відшкодування понесених нею судових витрат за рахунок сторони, яка цю справу програла. У разі часткового задоволення позову судові витрати покладаються на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

В основу компенсаційної функції покладено цілком правильну ідею, що особа не повинна нести зайвого фінансового навантаження у зв'язку з судовим захистом свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу, якщо це право (охоронюваний законом інтерес) дійсно потребує захисту. Тому судові витрати в кінцевому результаті покладаються на порушника права (якщо судове рішення ухвалено на користь позивача), або на особу, яка ініціювала безпідставний позов (якщо судове рішення ухвалено на користь відповідача).

Доволі цікавим є питання про те, чи поширюється компенсаційна функція інституту судових витрат й на витрати інших учасників судового процесу, окрім сторін. Так, не викликає жодних сумнівів твердження, що на рівні зі сторонами право на компенсацію судових витрат мають також треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, оскільки ціла низка науковців слушно вказують на подібність цивільного процесуального правового статусу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, до цивільного процесуального правового статусу позивача, у зв'язку з чим така третя особа наділена усіма його (позивача) правами [23, с. 314-315; 47, с. 40-42; 64, с. 107; 29, с. 12; 42, с. 50; 59, с. 61; 237, с. 9]. Однак крім сторін, право на компенсацію витрат, пов'язаних з їх участю в цивільному процесі, закон визнає також за деякими особами, які є іншими учасниками судового процесу: свідок, експерт, експерт з питань права, спеціаліст, перекладач мають право на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду (ч. 4 ст. 69, ч. 7 ст. 72, ч. 3 ст. 73, ч. 4 ст. 75 ЦПК), а експерт також на компенсацію витрат, пов'язаних з проведенням експертизи (ч. 7 ст. 72 ЦПК).

Щодо характеристики таких витрат варто погодитись з точкою зору О.В. Богомол, яка цілком слушно вказує, що відшкодування названим суб'єктам судових витрат необхідно вважати несенням а не компенсацією судових витрат [16, с. 25-26], адже такі витрати покладаються на зацікавлену сторону, яка заявила клопотання про призначення експертизи, виклик свідка, залучення перекладача тощо, а сам спосіб покриття стороною цих витрат (авансування майбутніх витрат, оплата їх замість даного учасника судового процесу чи відшкодування вже понесених витрат) не має принципового значення для їх юридичної характеристики.

Особи, які є іншими учасниками судового процесу, не мають жодної особистої юридичної заінтересованості в результаті розгляду справи, залучаються в судовий процес для захисту інтересів сторін (для вирішення спору між сторонами), а отже саме сторони відшкодовують всі витрати, які дані особи понесли у зв'язку з виконанням їх процесуальних обов'язків. В подальшому ж

відбувається компенсація цих витрат між сторонами в загальному порядку нарівні з іншими судовими витратами. Тобто в контексті компенсаційної функції дані витрати вважаються витратами сторони, а не витратами свідка, експерта, експерта з питань права, спеціаліста, перекладача. Вищезазначене дає підстави для поділу несення судових витрат на фактичне (первісне) та юридичне.

Важливим є питання про те, чи виконують компенсаційну функцію норми інституту судових витрат по відношенню до витрат держави на здійснення правосуддя?

Як стверджує В. С. Анохін, існування інституту судових витрат обумовлено тим, що при організації діяльності судів з розгляду і вирішення спорів і власне здійснення даної діяльності держава несе значні витрати, які складаються з витрат на утримання судової системи, матеріально-технічне забезпечення судів. Крім того, в сферу судочинства залучаються особи, які надають сприяння в здійсненні правосуддя, діяльність яких вимагає матеріальної компенсації і додаткових витрат. Зрозуміло, що повністю покласти на державу, а точніше на платників податків, витрати, пов'язані з функціонуванням судової системи, було б невиправданим. Тому обов'язок частково відшкодувати витрати на судочинство законодавством покладається на осіб, в інтересах яких розглядаються і вирішуються спори в арбітражних судах [6, с. 231; 7, с. 54]. У зв'язку з тим, що кошти судового збору покликані частково компенсувати витрати держави на утримання судів, таку його дію також відносять до змісту компенсаційної функції [226, с. 222].

Утім реалізація даної функції стосується виключно витрат сторін та не зачіпає витрати держави. Як справедливо відзначив Ю.В. Білоусов, «судові витрати повинні бути надзвичайно великими, щоб слугувати досягненню мети компенсації витрат держави на цивільне судочинство. Однак, у такому випадку правосуддя може виявитися недоступним для переважної більшості населення, і тоді воно перестане бути правосуддям, перетвориться у різновид елітарних послуг. Розміри судових витрат диктуються рівнем економічного стану суспільства і при нормальному стані економіки встановлюються на рівні, який

забезпечує, з однієї сторони, можливість звернення до суду громадян із середнім достатком, але, з другої сторони, перешкоджає виникненню безпідставних спорів» [10, с. 70]. Тому незважаючи на той факт, що грошові кошти, сплачені як судовий збір, дійсно направляються на фінансування судової системи, все ж таки вони не здатні повністю компенсувати їх. Як справедливо відзначено в науковій літературі, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 130 Конституції України держава забезпечує фінансування та належні умови функціонування та діяльності суддів, які здійснюють правосуддя, тому вона не може навіть частково та опосередковано перекладати виконання своїх обов'язків на інших осіб [231, с. 349].

К.С. Шмотін навів у своїй роботі цікаве дослідження Р. Симайтіса, який дійшов висновку, що ставки державного мита, які існували на момент початку-середини 2000-х років не були настільки явними джерелами доходу держави. Аналізуючи правозастосовну практику на прикладі Литовської Республіки та Російської Федерації, він виявив, що зменшення розміру судового мита не завдає відчутного впливу на бюджет країни, оскільки ним покривалося лише 7,6% витрат на утримання судової системи. Зниження ставки зробило звернення до суду більш доступним для широкого кола осіб, що в кінцевому результаті призвело до покриття витрат на утримання судів вже в розмірі 9%. А повне скасування державного мита і зовсім сприяло б економії бюджету, оскільки у держави в особі судової системи більше не буде необхідності здійснювати його «адміністрування» [37, с. 303-323; 238, с. 106-107]. Наведене дослідження наочно характеризує реальну можливість судового збору компенсувати витрати держави на утримання судової системи.

Для ілюстрації наведеного висновку можна проаналізувати й вітчизняні статистичні дані. Так, відповідно до інформації, що міститься у Річному звіті про виконання Державного бюджету України за 2019 р. [160], розміщеному на офіційному веб-сайті Державної казначейської служби України, загальний розмір грошових надходжень судового збору до Державного бюджету України у 2019 році склав 3 406 607 139,91 грн., тоді як лише на діяльність Верховного

Суду було витрачено 1 944 820 075,79 грн., тобто більше половини усіх надходжень від судового збору. Загалом же на функціонування судової влади було витрачено 18 499 307 485,34 грн. Тобто у 2019 році завдяки надходженням до Державного бюджету від оплати судового збору було покрито лише 18,4 % витрат держави на функціонування судової влади.

Тому, на наш погляд, в даному контексті більш правильно говорити про фіскальну, а не компенсаційну функцію норм інституту судових витрат, що стосуються судового збору.

Фіскальна функція судового збору полягає у наповненні спеціального фонду Державного бюджету України. Кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади, а також на забезпечення архітектурної доступності приміщень судів, доступності інформації, що розміщується в суді, для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення (ст. 9 Закону України «Про судовий збір»).

Наявність фіскальної функції споріднює судовий збір з податками та зборами, що утворюють податкову систему України та, водночас, відрізняє судовий збір від інших видів судових витрат, які відповідної функції не виконують. Як справедливо вказує О. В. Богомол, «судовий збір має спільну мету разом з податками та іншими обов'язковими платежами, яка полягає у наповненні Державного бюджету грошовими коштами» [16, с. 10]. Н. Бойко зазначає, що «судовий збір є загальнообов'язковим платежем, і має багато спільного з обов'язковими платежами, встановленими нормами Податкового кодексу України, однак не ототожнює їх» [18].

Судовий збір, як і виконавчий збір, а також державне мито не є частиною податкової системи у зв'язку з тим, що фіскальна функція не є для них основною. Маючи більшість ознак, властивих податковим платежам (об'єкт справляння, база справляння, визначене коло платників, обов'язковість оплати, визначені законом ставки), судовий збір залишається видом судових витрат, а отже, в першу чергу, покликаний виконувати процесуальні функції (превентивну та стимулюючу).

Виконання превентивної та стимулюючої функцій пов'язане з тим, що оплата судового збору є необхідною умовою доступу до правосуддя (крім випадків звільнення від його оплати).

У зв'язку з цим деякі науковці виділяють ще одну функцію судових витрат – обмежувальну, яка пов'язана з тим, що несплата судових витрат не дозволяє реалізувати деякі процесуальні права, а також навіть призводить до неможливості отримати судовий захист [16, с. 29].

Дійсно в теорії права значна кількість дослідників визнає існування обмежувальної функції права [190, с. 330; 91, с. 185; 53, с. 155]. Однак зміст цієї функції зводиться до встановлення правових обмежень для неправомірної, недобросовісної, суспільно шкідливої поведінки. Такі обмеження не можуть стосуватися доступу до правосуддя. Функції правового інституту закладаються при його створенні та в процесі розвитку, вдосконалення, а тому не можуть бути негативними, як їх характеризує, наприклад, О.В. Богомол, характеризуючи обмежувальну функцію судових витрат [16, с. 29]. Дійсно, інститут судових витрат може спричиняти труднощі у питанні звернення до суду стосовно осіб, для яких тягар судових витрат є занадто тяжким внаслідок їх незадовільного фінансового стану. Однак такий стан речей свідчить про недосконалість даного інституту, а не про закладення в ньому функції обмеження доступу до правосуддя, чого не повинно бути у правовій, демократичній державі. Як зазначається у підпункті 12 пункту D Рекомендації R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя, «тією мірою, в якій судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, їх слід, по можливості, скоротити або анулювати» [159].

Гарантією реалізації громадянами права на судовий захист в аспекті доступу до правосуддя є закріплення у законі помірному розміру судового збору для осіб, які звертаються до суду [62, с. 115]. Також з метою забезпечення доступу до правосуддя для всіх, навіть найменш забезпечених верств населення встановлення цілу низку пільгових норм (звільнення від оплати судового збору

у випадках, встановлених законом, можливість зменшення судом розміру його оплати, відстрочення та розстрочення його оплати).

У зміст інституту судових витрат закладено лише обмеження можливості пред'явлення безпідставних та дріб'язкових позовів, обмеження щодо вчинення дій із зловживання цивільними процесуальними правами. Однак такі обмеження входять до змісту превентивної функції судових витрат, а тому виділяти додатково ще й обмежувальну функцію даного правового інституту не вбачається доцільним.

Також в юридичній літературі можна знайти згадки про оплатну функцію судових витрат [10, с. 26]. Найбільше уваги цій функції приділяє О.В. Богомол, стверджуючи, що «застосування терміну «оплатна функція» більш повно відповідає тому напряму правового впливу на суспільні відносини, які виникають при несенні судових витрат» [16, с. 26]. В цілому не заперечуючи даної позиції, варто лише уточнити, що оплатна функція властива судовим витратам не як правовому інституту, а як виду грошових витрат. Саме грошові кошти, а не правові норми виконують функцію платіжного засобу (ст. 192 ЦК України). Тобто грошові кошти, якими покриваються витрати на певну діяльність (наприклад, судову) для досягнення певного результату (наприклад, здійснення судового захисту права) виконують, в першу чергу, оплатну функцію.

Якщо ж говорити про оплатну функцію судових витрат як правового інституту, як її розглядає О. В. Богомол, то вона цілком укладається у зміст більш загальної економічної функції права.

1.4. Судові витрати в контексті принципів цивільного судочинства.

В юридичній літературі найбільше уваги приділяється впливу інституту судових витрат на реалізацію принципу доступності правосуддя. Дане питання досліджено у працях таких вчених як: Ю.В. Білоусов, В.В. Заборовський, Л.Є. Зуєва, О.М. Капля, В.В. Манзюк, К.С. Пашенко, Н.Ю. Сакара, Р.Ю. Ханік-Посполітак та ін.

Новелою чинного процесуального законодавства є закріплення в п. 12 ч. 3 ст. 2 ЦПК України принципу відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення. Як відзначається у постанові Об'єднаної палати Верховного Суду у складі суддів Касаційного господарського суду від 03.10.2019 р. у справі № 922/445/19, «метою впровадження цього принципу є забезпечення особі можливості: ефективно захистити свої права в суді, ефективно захиститись у разі подання до неї необґрунтованого позову, а також стимулювання сторін до досудового вирішення спору» [118]. Зміст даного принципу можна розкрити шляхом аналізу норм Глави 8 Розділу першого ЦПК України та деяких інших норм цивільного процесуального законодавства України.

В основі даного принципу лежать кілька тез:

- 1) правосуддя не може бути повністю безоплатним, водночас воно не повинно бути занадто дорогим;
- 2) основний тягар судових витрат несуть особи, які мають юридичну заінтересованість в результаті розгляду справи, в першу чергу – сторони;
- 3) у визначених законом випадках судові витрати можуть бути покладені на державу;
- 4) норми цивільного процесуального законодавства повинні передбачати справедливі правила та ефективну процедуру відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення;
- 5) обов'язок відшкодування судових витрат може бути покладено на недобросовісну сторону.

Піднесення права сторони на відшкодування судових витрат на рівень принципу цивільного судочинства свідчить про усвідомлення законодавцем важливості даного права для забезпечення інших важливих прав, зокрема, права на доступ до правосуддя.

Доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, є невід'ємною складовою верховенства права [26]. Тому в кожній демократичній державі влада повинна забезпечити безперешкодний доступ до судового захисту права усім, хто його насправді потребує. Зміст права на доступ

до суду доволі докладно розкрито у рішенні Європейського суду з прав людини у справі Голдер (Golder) проти Сполученого Королівства від 21.02.1975 року [164].

Конституційний Суд України наголосив, що «сплата судового збору за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів є складовою доступу до правосуддя, який є елементом права особи на судовий захист, гарантованого статтею 55 Конституції України» [173].

Слід відзначити, що сама по собі наявність судових витрат, зокрема, встановлений законодавством обов'язок оплати судового збору при зверненні до суду, не є порушенням принципу доступності правосуддя та відноситься до так званих «законних обмежень» за умови, що розмір судових витрат є розумним та не занадто обтяжливим щоб вважатися явною перешкодою для доступу до правосуддя.

Такий висновок впливає з положень Рекомендації R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14.05.1981 р. [159], практики Європейського суду з прав людини (наприклад, рішення у справі Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства (Tolstoy Miloslavsky v. The United Kingdom) [168]), та підтримується переважною більшістю дослідників.

Водночас науковцями наголошується на тому, що правове регулювання судових витрат повинно бути гнучким та забезпечувати доступ до правосуддя для усіх, зокрема, малозабезпечених верств населення, у зв'язку з чим чинне законодавство повинно містити норми, які встановлюватимуть пільгові умови для осіб, які не в змозі самотійно нести тягар судових витрат [180, с. 87-89; 10, с. 66; 222, с. 118; 95, с. 46; 60, с. 32]. Тобто як перешкода у доступі до правосуддя може розглядатися не наявність судових витрат, а їх розмір. Наприклад, у рішеннях Європейського суду з прав людини Креуз проти Польщі (Kreuz v. Poland) [166], Вейсман та інші проти Румунії (Weissman and Others v. Romania) [163] надмірний розмір судових витрат визнавався як неправомірна перешкода у доступі до суду. Саме тому, зокрема, й було прийнято Рекомендацію № R (93) 1

Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення, що містить низку заходів, які рекомендуються для впровадження у країнах з метою сприяння доступу найбільш вразливих верств населення до правосуддя.

У зв'язку з цим правовий інститут судових витрат можна вважати таким, що сприяє, а не перешкоджає доступності правосуддя за таких умов:

- 1) розмір судових витрат при зверненні до суду повинен бути посильним для більшості населення країни (бути орієнтованим на середній розмір доходу);
- 2) мають бути встановлені заходи для забезпечення доступу до правосуддя для малозабезпечених верств населення (система безоплатної правової допомоги, звільнення від оплати судового збору тощо);
- 3) має бути законодавчо закріплений справедливий механізм відшкодування судових витрат стороні, яка виграла справу.

Вказані умови створюють рівні можливості для доступу правосуддя для усіх верств населення, а отже актуалізують питання співвідношення інституту судових витрат з ще одним важливим правовим принципом – принципом рівності всіх перед законом та заборони дискримінації.

Ідея рівності є однією з найважливіших ідей у демократичному суспільстві. Як вірно відзначає С.Б. Боднар, «найважливішою функцією сучасної етики та філософії права є досягнення рівності, а не затвердження нерівності. Ідея справедливості, без сумніву, передбачає, що закон у рівній мірі поширюється на всіх людей у будь-яких ситуаціях. Норму, яка застосовується саме таким чином, без певної дискримінації, можна вважати втіленням справедливості» [19, с. 25].

У зв'язку з цим виникає закономірне питання про відповідність положень ЦПК України та Закону України «Про судовий збір», які передбачають дещо диференційований підхід до сплати судового збору (надання пільг окремим групам осіб, можливість відстрочення та розстрочення оплати судового збору, зменшення судом розміру його оплати для деяких громадян) принципу рівності всіх перед законом.

Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень наголосив, що рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (статтях 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 1), ратифікованих Україною та у Загальній декларації прав людини 1948 року (статтях 1, 2, 7).

Гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, або позбавлений такого права [171].

У судовому процесі принцип рівності всіх перед законом доповнюється рівністю всіх перед судом. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом [154].

Як зазначає Н.Ю. Голубєва, «принцип рівноправності означає, що дія законів однаковою мірою обов'язкова для всіх осіб і водночас всі особи мають рівні процесуальні можливості для здійснення і захисту своїх прав, інтересів та свобод» [32, с. 108].

Принцип рівноправності забороняє надання будь-якій зі сторін судового розгляду процесуальних переваг перед іншою стороною, а також створення обмежень права однієї з них [67, с. 123].

Засада рівності учасників судового процесу перед законом і судом пов'язана з правом чи гарантіями на доступ до правосуддя, на справедливий суд та означає однакове застосування судом закону до всіх учасників судового процесу та відповідно до мети правової норми, неупереджене ставлення суду до всіх учасників судового процесу та забезпечення їм рівних процесуальних прав [72, с. 45].

На думку Європейського суду з прав людини принцип рівності сторін – один із складників ширшої концепції справедливого судового розгляду – передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість представляти свою сторону в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом [167].

Одним з важливих аспектів сучасного розуміння принципу формальної рівності перед законом є диференційоване відношення до суб'єктів, із урахуванням їх індивідуальних особливостей. Інакше кажучи, це означає необхідність однакового поводження зі всіма особами, що з певних причин відносяться до визначеної категорії [19, с. 25]. Також рівне поводження з усіма вимагає прийняття спеціальних заходів захисту окремих прошарків суспільства для того, щоб дати їм можливість захищати та реалізувати власні права на рівні з іншими [19, с. 26]. Саме в такому разі формальна рівність узгоджується з концепцією соціальної справедливості.

Закон вимагає у випадку звернення до суду за захистом порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи охоронюваних законом інтересів у порядку цивільного судочинства сплачувати судовий збір. Відповідно до ст. 2

Закону України «Про судовий збір» платниками судового збору є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи - підприємці, які звертаються до суду чи стосовно яких ухвалене судове рішення, передбачене цим Законом.

Водночас, законодавство містить низку положень, покликаних компенсувати фінансову неспроможність окремих груп громадян сплатити судовий збір у встановленому розмірі, оскільки в контексті принципів справедливості та верховенства права, що вимагають доступності правосуддя для всіх верств населення, формальну рівність не можна розглядати у її спрощеному розумінні як встановлення для всіх без винятку однакового обов'язку сплати судового збору при зверненні до суду.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (РИМ, 4.XI.1950), Рекомендація щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя № R (81)7, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 року, та практика Європейського суду з прав людини під час застосування цієї Конвенції не визнають необхідність сплати судових витрат обмеженням права доступу до суду. Разом із тим, ураховуючи положення пункту 1 статті 6 Конвенції та прецедентну практику Європейського суду з прав людини (зокрема, рішення від 19 червня 2001 року у справі «Креуз проти Польщі» (*Kreuz v. Poland*)), сплата судових витрат не повинна перешкоджати доступу до суду, ускладнювати цей доступ таким чином і такою мірою, щоб завдати шкоди самій суті цього права, та має переслідувати законну мету (п. 1 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 р. № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах»).

Чинне законодавство України містить правові норми, які передбачають зменшення розміру оплати судового збору, повне звільнення від оплати судового збору або його оплати на пільгових умовах. Серед таких норм можна назвати:

1) положення, які передбачають звільнення від оплати судового збору при зверненні до суду;

2) положення, які передбачають можливість відстрочення та розстрочення сплати судового збору або зменшення його розміру.

Звільнення від оплати судового збору буває двох видів: за законом та за рішенням суду. К. С. Пащенко називає ці два види звільнення від оплати судових витрат умовним і безумовним. Останнє здійснюється в силу приписів законів, які звільняють певні категорії осіб від сплати судового збору і витрат на правову допомогу, а перше залежить від майнового стану особи, який на переконання суду (судді) ускладнює оплату судових витрат у повному обсязі. Умовне звільнення від оплати судових витрат автор поділяє на повне і часткове [95, с. 45].

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про судовий збір» визначено пільги щодо сплати судового збору, відповідно до якої від його сплати звільняються позивачі за подання окремих позовів, а також деякі категорії осіб, визначені законом, незалежно від виду позову (п. 6 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 р. № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах»).

Необхідно розрізняти випадки звільнення від оплати судового збору, передбачені ст. 5 Закону України «Про судовий збір», та випадки, коли судовий збір взагалі не сплачується, передбачені ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір». Різниця полягає в тому, що звільнення від оплати судового збору є пільгою, яка надається законом особі, яка належить до тієї чи іншої категорії осіб або позивачам у конкретних категоріях справ. Інша сторона судового процесу такої пільги не має, а тому у випадку програшу нею справи суд стягує з такої сторони судовий збір у встановленому законом розмірі. У випадках, передбачених ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір», відсутній об'єкт справляння судового збору, а тому судовий збір не стягується з жодної сторони.

Слід зауважити, що чинна редакція Закону України «Про судовий збір» містить колізію, внаслідок якої для заяв про скасування судового наказу, за які відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» судовий збір не сплачується, у ст. 4 цього ж Закону встановлено ставку судового збору. Також відповідно до п. 1 ч. 5 ст. 170 ЦПК України до заяви про скасування судового наказу має бути додано документ, що підтверджує сплату судового збору. Можна погодитись з точкою зору Н.Ю. Голубевої про необхідність сплати судового збору за подання заяви про скасування судового наказу з огляду на те, що остання редакція ч. 5 ст. 170 ЦПК та ст. 4 Закону України «Про судовий збір» прийнята пізніше, ніж п. 2 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» [33, с. 12]. Однак вказана колізія потребує усунення шляхом внесення змін до чинного законодавства.

З метою усунення законодавчої колізії між нормами ЦПК України та Закону України «Про судовий збір» пропонуємо видалити з переліку заяв, за подання яких не сплачується судовий збір, що міститься в ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір», заяву про скасування судового наказу [201, с. 57-61].

Перелік випадків звільнення від оплати судового збору, що міститься в ст. 5 Закону України «Про судовий збір», не є вичерпним. Такі випадки додатково можуть визначатися нормами інших законів. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, що пов'язані з порушенням їх прав.

21 березня 2018 р. Велика Палата Верховного Суду ухвалила постанову у справі № 761/24881/16-ц (провадження № 14-57цс18), в якій визнала, що позивачі у справах про захист їхніх прав як споживачів звільнені від сплати судового збору відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» не тільки в суді першої інстанції, а й у всіх подальших інстанціях, відступивши, таким чином, від правової позиції, яка була висловлена Верховним Судом України у 2017 р. у справах № 6-185цс17 та 6-916цс17, згідно якої позивачі у

справах про захист прав споживачів звільнялися від оплати судового збору лише при зверненні до суду першої інстанції.

При цьому Верховний Суд зазначив, що відсутність у Законі України «Про судовий збір» серед осіб, які звільняються від сплати цього збору, категорії споживачів не може означати, що вони не мають зазначеної пільги, оскільки її встановлено спеціальним законом, який гарантує реалізацію та захист прав споживачів.

Верховний Суд виходив з того, що ст. 5 Закону України «Про судовий збір» не містить вичерпного переліку осіб, яким надано пільги щодо сплати судового збору, як і не містить позиції про те, що пільги надаються лише за пред'явлення позову. Спеціальний закон, звільнивши споживачів від сплати судового збору за подання позову зазначив, що вони звільняються з метою захисту своїх порушених прав [106].

Якщо закон передбачає звільнення від оплати судового збору в усіх випадках звернення до суду, осіб, яким надана така пільга, то суд може звільнити особу від обов'язку сплатити судовий збір лише *ad hoc*, тобто стосовно даної конкретної справи. Для цього особа, яка за законом не звільнена від обов'язку сплачувати судовий збір при зверненні до суду, разом з позовною заявою чи іншим процесуальним документом, яким ініціюється початок судового процесу, повинна подати до суду клопотання про звільнення її від оплати судового збору.

Встановлення у ст. 5 Закону України від 08.07.2011 року № 3674-VI «Про судовий збір» пільг щодо сплати судового збору здійснено державою для реалізації принципів справедливості та гуманізму, а також з метою забезпечення можливості доступу до правосуддя найбільш незахищених верств населення. Як відзначає Н.Ю. Голубєва, «принцип гуманізму полягає в тому, що суд свою діяльність повинен спрямовувати на здійснення належного захисту прав, свобод та інтересів людини, її особистості. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Принцип справедливості має особливе значення. Він у найбільшому ступені виражає загальносоціальну

сутність права, прагнення до пошуку компромісу між учасниками правових зв'язків, між особою та суспільством, громадянином та державою. Принцип справедливості вимагає, щоб правосуддя здійснювалося на законних і чесних підставах» [32, с. 106].

З практики Європейського суду з прав людини випливає, що інтереси справедливого здійснення правосуддя можуть виправдовувати накладення фінансових обмежень на доступ особи до суду. Положення пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року щодо виконання зобов'язання забезпечити ефективне право доступу до суду не означає просто відсутність втручання, але й може вимагати вчинення позитивних дій у різноманітних формах з боку держави; не означає воно й беззастережного права на отримання безкоштовної правової допомоги з боку держави у цивільних справах і так само це положення не означає надання права на безкоштовні провадження у цивільних справах (Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Креуз проти Польщі» («Kreuz v. Poland») від 19 червня 2001 року, пункт 59) [166]. Вимога про сплату державного мита є стримуючою мірою для потенційних позивачів від пред'явлення безрозсудних і необґрунтованих позовів. Для того, щоб гарантувати справедливий баланс між підтримкою нормального функціонування судової системи і захистом інтересів заявника при поданні позову до суду, внутрішньодержавні суди звільняють від сплати державного мита заявників, які можуть підтвердити свій поганий фінансовий стан (Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шишков проти Росії» («Shishkov v. Russia») від 20 лютого 2014 року, пункт 111) [169].

У п. 12 Рекомендації R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14.05.1981 року зазначається, що «якщо судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, їх необхідно, по можливості, скоротити або анулювати» [159].

Однак деякі науковці засуджують надання зацікавленим особам відстрочення та розстрочення сплати державного мита при зверненні до суду, і

особливо – практику повного звільнення окремих категорій заявників від сплати такого мита.

У подібних випадках, пише С.А. Курочкін, держава субсидує витрати судового розгляду, позбавляє мита стримуючого ефекту і стимулює зацікавлених осіб до використання дорогого судового механізму без урахування суми вимоги і можливостей позасудового врегулювання [73, с. 24].

Утім слід визнати, що для соціально незахищених верств населення навіть невеликий розмір судового збору може стати суттєвою перешкодою для доступу до правосуддя. До таких осіб можна віднести найманих працівників, яким протягом певного часу не виплачується заробітна плата. Оскільки для більшості найманих працівників заробітна плата є основним джерелом для існування, її не виплата може поставити їх та їхні сім'ї у скрутне матеріальне становище. Тому відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону України від 08.07.2011 року № 3674-VI «Про судовий збір» від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються позивачі – у справах про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі. Водночас наведена норма закону не враховує те, що заборгованість по заробітній платі може бути стягнуто не лише у позовному, а й у наказному провадженні.

Донедавна аналогічна ситуація існувала й з оплатою судового збору при поданні заяв про стягнення аліментів на дітей. Лише Законом України від 07.12.2017 року № 2234-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів» до Закону України від 08.07.2011 року № 3674-VI «Про судовий збір» було внесені зміни, якими від оплати судового збору були звільнені заявники у разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення аліментів [128].

Таким чином, пропонується доповнити перелік осіб, які за законом звільнені від сплати судового збору, заявниками у справах наказного провадження про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку, а

положення п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону України від 08.07.2011 року № 3674-VI «Про судовий збір» викласти в наступній редакції: «1) позивачі – у справах про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі, а також заявники у разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку» [205, с. 190-194].

Цікаво, що закон закріплює тотожні підстави як для звільнення судом від оплати судового збору, так і для зменшення розміру його оплати, а також для відстрочення та розстрочення сплати судового збору. Відповідно до ч. 1 ст. 136 ЦПК України суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк у порядку, передбаченому законом, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі. Спеціальна норма, яка стосується судового збору, міститься в ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судовий збір», відповідно до якої, враховуючи майновий стан сторони, суд може своєю ухвалою за її клопотанням відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, але не довше ніж до ухвалення судового рішення у справі за таких умов:

1) розмір судового збору перевищує 5 відсотків розміру річного доходу позивача - фізичної особи за попередній календарний рік; або

2) позивачами є:

а) військовослужбовці;

б) батьки, які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю, якщо інший з батьків ухиляється від сплати аліментів;

в) одинокі матері (батьки), які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю;

г) члени малозабезпеченої чи багатодітної сім'ї;

г) особа, яка діє в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена; або

3) предметом позову є захист соціальних, трудових, сімейних, житлових прав, відшкодування шкоди здоров'ю.

Суд може зменшити розмір судового збору або звільнити від його сплати на підставі, зазначеній у частині першій цієї статті.

Тобто підставами для відстрочення або розстрочення сплати судового збору, зменшення розміру судового збору або звільнення від його сплати є одночасно незадовільний майновий стан особи, яка звертається до суду, та наявність хоча б однієї з вищезазначених умов. Наявність таких підстав має бути підтверджена належними та допустимими доказами, доданими до клопотання.

У кожному конкретному випадку в клопотанні має бути зазначено, про що просить особа, яка звертається до суду: про відстрочення чи розстрочення оплати судового збору, зменшення розміру чи повне звільнення від його оплати, та наведено відповідне обґрунтування. Обґрунтування пов'язаних з цим обставин, які свідчать про неможливість або скруту у здійсненні оплати судового збору у встановлених законом розмірах та у встановлені терміни, покладається на зацікавлену сторону [197, с. 385-386].

Як вказує К.С. Пащенко, «повне звільнення від оплати усіх судових витрат застосовується судом до тих осіб, рівень статків яких не дозволяє взагалі робити будь-які судові витрати, інакше вони неспроможні будуть забезпечити свої найнеобхідніші життєві потреби (житло, харчування тощо)» [95, с. 45].

В юридичних джерелах відзначається, що вирішуючи конкретну справу, суд за своїм внутрішнім переконанням встановлює відсутність чи наявність в особи можливості сплатити судовий збір, враховуючи її майновий стан. Найчастіше суди, відмовляючи у задоволенні клопотань про звільнення від сплати судового збору, обґрунтовують свою позицію відсутністю належних доказів. Зокрема, суди зазначають, що довідка про заробітну плату чи про отриману пенсію за останній період не свідчить про те, що в особи не може бути інших доходів, а отже, не є належним доказом скрутного матеріального становища. На підтвердження відсутності інших доходів суди достатньо часто вимагають саме довідку про доходи особи, видану органами ДФС [86, с. 16].

Також слід відзначити, що суд зменшує розмір оплати судового збору або звільняє від його оплати лише одну сторону, ту, яка подала відповідне

клопотання та довела його обґрунтованість. Якщо ж така сторона виграла справу, судовий збір стягується судом з іншої сторони в повному обсязі. Так, у випадку повного звільнення від оплати судового збору, він стягується з іншої сторони на користь держави, а у випадку зменшення розміру його оплати: в частині сплаченого – на користь сторони, яка виграла справу, а в іншій частині – на користь держави.

У контексті принципів справедливості та верховенства права формальну рівність не можна розглядати у її спрощеному розумінні як встановлення для всіх без винятку однакового обов'язку сплати судового збору при зверненні до суду. Законодавець цілком обґрунтовано застосовує диференційований підхід до різних груп громадян шляхом встановлення певних пільг, які компенсують фінансову неспроможність таких громадян сплатити встановлені ставки судового збору при зверненні до суду, забезпечуючи тим самим доступність правосуддя для всіх верств населення.

Положення ст. 129 Конституції України, закріпивши серед основних засад судочинства рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, означають також неприпустимість дискримінації.

Відповідно до ст. 24 Конституції України: «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками».

Аналогічна норма стосовно цивільного судочинства закріплена у ст. 6 ЦПК України, відповідно до якої суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й

фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (статтях 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 1), ратифікованих Україною та у Загальній декларації прав людини 1948 року (статтях 1, 2, 7).

Гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, або позбавлений такого права [171].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (РИМ, 4.XI.1950), Рекомендація щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя № R (81)7, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 року, та практика Європейського суду з прав людини під час застосування цієї Конвенції не визнають необхідність сплати судових витрат обмеженням права доступу до суду. Разом із тим, ураховуючи положення пункту 1 статті 6 Конвенції та прецедентну практику Європейського суду з прав людини (зокрема, рішення від 19 червня 2001 року у справі «Креуз проти Польщі» (Kreuz v. Poland)), сплата судових витрат не повинна перешкоджати доступу до суду, ускладнювати цей доступ таким чином і такою мірою, щоб завдати шкоди самій суті цього права, та має переслідувати законну мету [133].

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 р. № 5207-VI: «дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри,

політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об’єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [131].

Положення ст. 4 Закону України «Про судовий збір» закріплюють різні ставки судового збору, які повинні сплачуватися фізичною особою та фізичною особою - підприємцем при зверненні до суду із заявою про видачу судового наказу, позовною заявою, заявою про забезпечення доказів або позову; заявою про перегляд заочного рішення тощо. Тобто фізична особа - підприємець зобов’язана сплачувати судовий збір у більшому розмірі, ніж звичайна фізична особа.

Наведені вище норми ст. 4 Закону України «Про судовий збір» містять очевидні ознаки дискримінації за родом занять, адже встановлення підвищених ставок судового збору для фізичних осіб – підприємців порівняно із звичайними фізичними особами нічим не обґрунтований та не переслідує жодної легітимної мети. Майновий стан фізичної особи – підприємця не обов’язково є кращим за майновий стан звичайної фізичної особи. Водночас доступ до суду таких осіб обмежено законодавцем шляхом встановлення більших ставок судового збору порівняно з фізичними особами, які мають інший рід занять, можливо, не менш прибутковий, однак які не зареєстровані як суб’єкти підприємницької діяльності.

Не може бути покладено в основу такої дискримінації й припущення про те, що заняття підприємницькою діяльністю може саме по собі передбачати необхідність судового розгляду, а підприємець повинен брати до уваги необхідність заощадити наперед достатні суми для сплати судових зборів.

Наявність потенційного ризику виникнення судових спорів у певної групи суб’єктів не повинна спонукати державу встановлювати для них додаткові перешкоди у здійсненні судового захисту.

Таким чином, положення ст. 4 Закону України «Про судовий збір», які закріплюють різні ставки судового збору для фізичних осіб та фізичних осіб – підприємців, слід визнати дискримінаційними, у зв'язку із чим необхідно внести зміни до вказаної статті, закріпивши однакові ставки судового збору для усіх фізичних осіб, незалежно від роду занять [202].

РОЗДІЛ 2.

ВИДИ СУДОВИХ ВИТРАТ

2.1. Судовий збір як основний вид судових витрат

Судовий збір – це основний вид судових витрат, який сплачується на всій території України при зверненні до суду за захистом порушеного права чи охоронюваного законом інтересу. Як назва даного виду судових витрат, її відповідність юридичній природі даного платежу, так і місце судового збору серед судових витрат та інших обов’язкових платежів викликає багато суперечок у колі науковців та юристів-практиків.

Окремі питання проблематики судових витрат в цивільному процесі взагалі та судового збору, зокрема, були розглянуті у працях таких вчених як: Ю.В. Білоусов, С.С. Богля, О.Т. Боннер, М.А. Вікут, М.А. Гурвіч, А.О. Добровольський, О.В. Зварич, О.П. Клейнман, Н.Ю. Сакара, Р.Ю. Ханик-Посполітак, Н.О. Чечина, Д.М. Чечот, М.С. Шакарян, К.С. Шмотін, Є.М. Шокуєва, К.С. Юдельсон та ін. Втім численні зміни у законодавчому регулюванні багатьох питань, пов’язаних з оплатою судового збору спричинили необхідність оновлення наукових поглядів щодо даної проблематики.

Законодавче визначення поняття «судовий збір» міститься у Законі України «Про судовий збір». Відповідно до положень ст. 1 вказаного закону судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом [151]. Судовий збір включається до складу судових витрат.

Як вбачається з наведеного визначення, однією з ключових категорій, через яку законодавець сформулював визначення поняття «судовий збір», є категорія «збір». Тому для достеменного розуміння сутності судового збору необхідно з’ясувати, яке саме значення закладене законодавцем під цією категорією в даному контексті.

Відповідно до положень ст. 3 Закону України «Про судовий збір» судовий збір справляється:

- 1) за подання до суду позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством;
- 2) за подання до суду апеляційної і касаційної скарг на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України;
- 3) за видачу судами документів;
- 4) у разі ухвалення судового рішення, передбаченого цим Законом [151].

Платниками судового збору відповідно до ст. 2 Закону України «Про судовий збір» є: «громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи - підприємці, які звертаються до суду чи стосовно яких ухвалене судове рішення, передбачене цим Законом» [151].

Серед науковців немає одностайності щодо визначення юридичної природи цього платежу. Окремі автори при аналізі сутності судового збору звертаються до визначення поняття «збір», що міститься у нормах Податкового кодексу України (далі – ПК України) [101].

Відповідно до п. 6.2 ст. 6 ПК України: «збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій» [101].

Виходячи з наведеного визначення, частина науковців розглядає судовий збір як складову податкової системи. Так, на думку О.Р. Радишевської «судовий збір варто розглядати як складову загальнодержавних податків та зборів. Автор наголошує, що судовий збір є універсальним обов'язковим платежем

податкового характеру, що справляється при зверненні до судів загальної юрисдикції першої, апеляційної та касаційної інстанцій і Верховного Суду України» [158].

Водночас, відносячи судовий збір до податкової системи, науковці звертають увагу на відсутність судового збору у виключному переліку загальнодержавних та місцевих податків і зборів, закріпленому в ст. ст. 9 та 10 ПК України.

Вказане може свідчити або про наявність істотної прогалини в податковому законодавстві, (адже положення ПК України забороняють встановлення загальнодержавних та місцевих податків та зборів, не передбачених нормами цього кодексу), або про свідоме не включення законодавцем судового збору до податкової системи України.

Варто відзначити, що не всі загальнодержавні податки та збори вказані в ст. 9 ПК України. Так, військовий збір, що справляється на всій території України, також не зазначений у цій статті, а визначений положеннями п. 16-1 Підрозділу 10 «Перехідні положення» ПК України. Втім це можна пояснити тимчасовим характером даного збору. При цьому даний загальнодержавний збір все ж таки встановлений нормами ПК України, а отже положення п. 9.4 ст. 9 ПК України формально дотримані.

Можна було б припустити, що в нормах ПК України просто не враховані зміни, які відбулися внаслідок прийняття Закону України «Про судовий збір». Однак в переліку загальнодержавних податків та зборів, закріпленому у ч. 1 ст. 14 Закон України «Про систему оподаткування» (закон, який діяв до набрання чинності ПК України), судовий збір був зазначений (п. 27). Тому факт не потрапляння судового збору до відповідного переліку, закріпленого в ПК України, є, скоріше, свідомим виключенням ніж випадковим упущенням законодавця.

На факті не включення судового збору так само як і державного мита до переліку загальнодержавних податків та зборів, встановленого ст. 9 ПК України,

наголошує й О. В. Зварич, зауважуючи при цьому, що дані платежі є платою за державні послуги [56, с. 61].

Проти такого підходу, принаймні стосовно судового збору, жорстко виступила Н. Ю. Сакара. Вчена зауважила, що «державне мито було та залишається платою за певні послуги. Водночас, судовий збір жодним чином не може розглядатися як плата за послуги, оскільки категорія «послуга» не може бути застосована до правосуддя. Якщо останнє – це послуга, відзначила вчена, то сторона, яка звертається за захистом до суду, може визначати порядок та умови надання цієї послуги, впливати на результати розгляду справи, що робить суд підпорядкованим волі сторони. Таке розуміння суперечить сутності правосуддя і призводить, по суті, до визнання презумпції фінансової залежності судового органу від особи, яка оплачує його послуги, що суперечить п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і Конституції України, які, навпаки, проголошують незалежність та недоторканість суддів та підкорення їх лише законові (ст. 126 Конституції України)» [179, с. 141; 180, с. 64, 204].

Як зазначає Н.Ю. Сакара, «під судовим збором слід розуміти платіж до бюджету, який здійснюється на виконання специфічних публічно-правового та процесуального зобов'язань, у зв'язку з реалізацією особою права на звернення до суду за судовим захистом або у зв'язку з ухваленням щодо такої особи рішення, передбаченого Законом України «Про судовий збір», сплата якого має тягнути вчинення щодо платника певних юридично значущих дій, тобто отримання «спеціальної вигоди». При цьому, остання має проявлятися у розгляді позовної заяви, заяви, скарги по суті та винесенні за результатами цього відповідних судових рішень, тобто у здійсненні правосуддя з метою захисту прав, свобод та інтересів такої особи» [179, с. 143].

Н. Ю. Сакара наполягає на дуалістичній правовій природі судового збору. На думку вченої він є як публічно-правовим, так і процесуальним платежем одночасно [179, с. 143].

Подібною точки зору дотримуються й деякі інші науковці. Погоджуючись з тим, що за своєю правовою природою судовий збір дуже близький до податкових платежів, Н. Бойко зазначає про подвійну суть такого обов'язкового платежу: з однієї сторони – як збору у розумінні п. 6.2 Податкового кодексу України, з іншої – як виду судових витрат. Вказане означає, що цьому платежу притаманні функції як збору, так і інституту судових витрат [18].

З податковими платежами судовий збір споріднює ціла низка ознак. Н. Бойко називає наступні ознаки такого виду платежу як судовий збір:

- загальнообов'язковість. Судовий збір справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, а також за отримання документів від суду, з умовою вчинення на користь платника юридично значимих дій, визначених законодавством;
- наявність об'єкту справляння, який визначений ст. 3 Закону України «Про судовий збір»;
- коло суб'єктів, на яких покладається обов'язок зі сплати збору;
- наявність визначених законом ставок збору;
- наявність бази справляння збору, якою є ціна позову (розмір позовних вимог) [18].

До наведених ознак можна додати також фіскальну функцію, яка також споріднює судовий збір з податковими платежами та відрізняє від інших судових витрат. Однак якщо для податкових платежів фіскальна функція є основною, то для судового збору основними все ж таки є інші функції (превентивна, стимулююча та компенсаційна). Ставки судового збору розраховуються саме виходячи з виконання цих функцій, які тісно пов'язані з забезпеченням доступності правосуддя. Тому судовий збір не можна однозначно відносити до податкових платежів.

Цілковите розкриття сутності судового збору можливе лише шляхом аналізу його змісту в співвідношенні зі спорідненими видами платежів, такими як державне мито, виконавчий збір та судові витрати, пов'язані з розглядом справи.

Якщо звернутися до історичних витоків судового збору, то судовий збір було запроваджено на заміну державному миту, яке сплачувалося при зверненні до суду до набрання чинності ЦПК України 2004 р. Однак навіть після цього до прийняття та набрання чинності Законом України «Про судовий збір», судовий збір оплачувався у розмірі та порядку, встановленими для державного мита Декретом КМУ «Про державне мито». Тому природньо, що в юридичній літературі дуже часто порівнюють ці два види платежів [76, с. 92].

Характеризуючи державне мито та судовий збір, дослідники дотримуються одного з двох протилежних підходів. Одні науковці принципово не розрізняють державне мито та судовий збір, акцентуючи увагу лише на збільшенні ставок судового збору порівняно зі ставками державного мита [222, с. 118-119]. Судовий збір навіть називали частиною [55, с. 7] або різновидом [77, с. 10] державного мита. Інші наполягають на принципових відмінностях, які існують між цими двома видами платежів. Так, В. В. Комаров та Н. Ю. Сакара зазначили, що «закріплюючи у ст. 79 ЦПК необхідність сплати судового збору, законодавець не просто замінив одну назву іншою, а привів її у відповідність із сутністю та призначенням платежу» [231, с. 351].

Основну відмінність між цими двома видами обов'язкових платежів прибічники другого підходу вбачають у тому, що державне мито є платою за державні послуги, тоді як судовий збір таким не є у зв'язку з тим, що відправлення правосуддя в жодному разі не може розглядатися як послуга.

Наприклад, Н. Ю. Сакара категорично заперечує можливість розглядати судовий збір як плату за державні послуги [179, с. 141], тоді як, наприклад, О. В. Зварич навпаки, називає судовий збір та державне мито платою за державні послуги [55, с. 6]. Для вирішення цієї дилеми необхідно проаналізувати можливість віднесення відправлення правосуддя до того чи іншого виду послуг.

В першу чергу слід зазначити, що в законодавстві існує безліч визначень поняття «послуга», залежно від сфери його застосування (наприклад, п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» [145]; п. 2 Положення про організацію прийому та обслуговування осіб, які

звертаються до органів Пенсійного фонду України від 30.07.2015 р. № 13-1 [148]; п. 3 Правил надання послуг з технічного обслуговування і ремонту колісних транспортних засобів від 28.11.2014 р. № 615 [143]; п. 2 Положення про порядок відбору осіб, які можуть виконувати роботи (надавати послуги) неплатоспроможним банкам або банкам, що ліквідуються, Фондом гарантування вкладів фізичних осіб від 28.03.2016 р. № 434 [138]; п. 3 Порядку функціонування Електронного кабінету від 14.07.2017 р. № 637 [142]). А є ще поняття «електронна послуга», «електронна довірча послуга» (п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII «Про електронні довірчі послуги» [146]), «адміністративна послуга» (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України від 06.09.2012 р. № 5203-VI «Про адміністративні послуги» [124]) тощо. Тому не варто концентруватися виключно на цивілістичному підході до розуміння змісту даного поняття. В юридичній літературі неодноразово переконливо доведено, що відправлення правосуддя не є послугою у цивілістичному розумінні [122, с. 238; 87, с. 91; 16, с. 37-38].

Якщо порівнювати відправлення правосуддя з послугами, то лише з таким специфічним їх різновидом як публічні послуги, сферу яких становлять послуги, що надаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їх управлінні та залежно від суб'єкта надання включають державні та муніципальні послуги (Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади від 15 лютого 2006 р. № 90-р [156]; Лист Міністерства юстиції України «Щодо надання роз'яснення термінів, які застосовуються у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 18.12.2009 р. № 967-0-2-09-22 [243]).

Як вірно зазначається в юридичній літературі, «надання органами державної влади публічних послуг є невід'ємним але вторинним завданням по відношенню до виконання ними своїх основних функцій, заради здійснення яких вони створені» [185, с. 16]. Тобто надання публічних послуг розглядається як

додатковий до основної функції напрямок діяльності органу державної влади. У зв'язку з цим відправлення правосуддя, будучи основною функцією органів судової влади, не може розглядатися як публічна послуга. Водночас, в процесі відправлення правосуддя або додатково до здійснення цієї основної функції суди можуть надавати й певні публічні послуги, призначені полегшити громадянам доступ до правосуддя, отримання інформації про рух їхньої справи в суді тощо.

Таким чином, відправлення правосуддя не можна вважати публічною послугою, а судовий збір – платою за її надання. Тому розрізнення судового збору та державного мита за критерієм належності до оплати публічних послуг можна вважати достатньо обґрунтованим.

Дуже близьким до судового збору є й виконавчий збір. Цей обов'язковий платіж, фактично, є аналогом судового збору у виконавчому провадженні. Обидва ці платежі є неподатковими платежами, призначеними до Державного бюджету України, а отже виконують фіскальну функцію. Досить цікавою в даному контексті є правова позиція колегії суддів Касаційного господарського суду Верховного Суду, яка у своїй постанові від 15.02.2018 р. у справі № 910/1587/13 відмітила, що «за своїм призначенням виконавчий збір є своєрідною винагородою державному виконавцю за вчинення заходів примусового виконання рішення, за умови, що такі заходи призвели до виконання рішення» [117]. Такий підхід є доволі спірним з огляду на те, що грошові кошти, стягнуті як виконавчий збір, сплачуються до Державного бюджету України (ч. 1, абз. 3 ч. 4 ст. 27 Закону України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII «Про виконавче провадження» [126]), і до кишені державного виконавця не потрапляють.

Існує низка ознак, які відрізняють судовий збір від виконавчого збору:

1) якщо судовий збір первісно оплачується особою, яка звертається до суду, і лише згодом стягується зі сторони, яка програла справу, то виконавчий збір одразу стягується з боржника. Тому виконавчий збір не виконує превентивної функції, а лише стимулюючу, адже перспектива оплати доволі відчутної суми виконавчого збору спонукає боржника до добровільного виконання приписів судового рішення. Відсутність превентивної функції

виконавчого збору пов'язана з тим, що на момент звернення рішення до примусового виконання юридичний спір вже усунутий судом, а тому безпідставне звернення стягувача за примусовим виконанням судового рішення виключається. Крім того, відповідно до ст. 129-1 Конституції України держава забезпечує виконання судових рішень, які набрали законної сили, а тому виконавчий збір не повинен зупиняти звернення до примусового виконання судових рішень навіть у випадках дріб'язкових розмірів стягнення;

2) судовий збір стягується перед зверненням до суду, і його несплата перешкоджає відкриттю провадження у справі, а виконавчий збір стягується вже після відкриття виконавчого провадження (відповідно до ч. 4 ст. 27 Закону України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII «Про виконавче провадження» державний виконавець виносить одночасно з постановою про відкриття виконавчого провадження постанову про стягнення виконавчого збору (крім виконавчих документів про стягнення аліментів) [126]). Тобто на відміну від оплати судового збору, яка є однією з умов реалізації права на звернення до суду, оплата виконавчого збору не є умовою реалізації права на звернення судового рішення до примусового виконання. Дана обставина цілком відповідає суті права на доступ до правосуддя та практиці Європейського суду з прав людини, який розглядає виконання судового рішення як складову судового розгляду (наприклад, рішення Європейського суду з прав людини у справах «Скордіно проти Італії» (*Scordino v. Italy*); «Джорж Естіма проти Португалії» (*Estima Jorge v. Portugal*); «Сіка проти Словачії» (*Sika v. Slovakia*); Крутько проти України). Тому оплативши судовий збір та отримавши тим самим доступ до правосуддя, особа не повинна додатково платити за доступ до виконавчого провадження, оскільки воно є логічним та невід'ємним продовженням судового розгляду справи.

Розглядаючи відмінності між судовим збором та судовими витратами, пов'язаними з розглядом справи, слід зазначити, що незважаючи на те, що вони разом складають систему судових витрат у цивільному судочинстві, все ж таки

судовий збір відчутно відрізняється від інших судових витрат. Основні відмінності між ними полягають у наступному:

1) судовий збір – це єдиний вид судових витрат, який виконує фіскальну функцію;

2) судовий збір оплачується за встановленими в законі ставками, тоді як розмір витрат, пов'язаних з розглядом справи, не є стандартизованим і може суттєво варіюватися залежно від розміру гонорарів адвокатів, вартості проведених експертиз у різних експертних установах тощо;

3) лише судовий збір завжди жорстко пов'язаний з правом на доступ до правосуддя. В інших судових витрат даний зв'язок менш тісний та може існувати у більшій чи меншій мірі залежно від категорії цивільних справ, їх складності. Крім судового збору лише витрати на професійну правничу допомогу настільки сильно впливають на доступність правосуддя. Однак звернення до суду в простих справах може і не потребувати професійної правничої допомоги, коли подати заяву чи позов можна шляхом заповнення простої електронної форми процесуального документа на сайті судової влади. Водночас питання оплати судового збору (зокрема, наявності підстав для звільнення від його оплати для окремих категорій справ чи громадян) завжди впливає на реальну можливість доступу до правосуддя.

Як справедливо відзначив К. С. Шмотін, оплата судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, має диспозитивну основу, тобто залежить, головним чином, від ініціативи та волі учасників процесу, і не є обов'язковою умовою при отриманні доступу до суду. Обсяг судових витрат формується в ході розгляду цивільної справи і стає остаточним після ухвалення рішення суду. У зв'язку з цим, визначити майбутній обсяг судових витрат перед початком процесу у справі є неможливим [238, с. 144]. Водночас закон покладає на сторони обов'язок разом з першою заявою по суті справи подавати до суду попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які вона понесла і які очікує понести в зв'язку із розглядом справи (ч. 1 ст. 134 ЦПК). Правовим наслідком

неподання такого розрахунку може бути відмова суду у відшкодуванні відповідних судових витрат (ч. 2 ст. 134 ЦПК).

Законодавча вимога щодо подання попереднього (орієнтовного) розрахунку суми судових витрат дисциплінує сторони в питаннях належного фіксування та обліку своїх судових витрат, а також дає можливість реалізувати положення процесуального законодавства щодо забезпечення судових витрат.

Дані положення стосуються виключно витрат, пов'язаних з розглядом справи, та не мають відношення до судового збору, який підлягає компенсації за встановленими правилами незалежно від подання попереднього (орієнтовного) розрахунку суми судових витрат.

Таким чином, судовий збір не входить до податкової системи України, хоча й має окремі спільні ознаки з податками та зборами, передбаченими нормами ПК України.

Фактично, судовий збір є платою за здійснення правосуддя та вчинення окремих процесуальних дій. Наявність такої оплати, з одного боку, сприяє фінансуванню судів і тому допомагає належному виконанню державою функції відправлення правосуддя, а з іншого – надає правосуддю матеріальної цінності. Адже людині властиво більше цінити те, за що вона заплатила. І чим більшою є плата, тим більше цінності в очах людини набуває результат. При цьому правосуддя все ж таки не перетворюється на послугу в цивілістичному розумінні, оскільки заплативши судовий збір, особа все одно не здатна впливати на результат розгляду справи судом (нав'язувати суду певний варіант її вирішення). Адже правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах (абз. 10 п. 9 Рішення Конституційного суду України від 30 січня 2003 року у справі № 1-12/2003 [175]). Плата за доступ до правосуддя не означає купівлі конкретного результату вирішення справи [209, с. 129-133].

Судовий збір є обов'язковим платежем, який входить до складу судових витрат, є необхідною умовою для доступу до правосуддя (крім випадків

звільнення від його оплати) та виконує такі ж функції, що й інші судові витрати, а також додатково – фіскальну функцію.

Багатоаспектність судового збору окремі науковці намагаються показати через його класифікацію за ставкою, об'єктом справляння та ін. Так, наприклад, С.В. Васильєв залежно від способу розрахунку ставки судового збору виділяє такі види судового збору: 1) фіксований, що обчислюється у твердих ставках; 2) пропорційний, що обчислюється у відсотковому співвідношенні до ціни позову [22, с. 153]. Аналогічну класифікацію пропонують О.М. Шокуєва [239, с. 53], М.О. Абрамов [3, с. 89].

Найбільш розгорнуту класифікацію судового збору запропоновано І.С. Похиленко, яка за аналогією до класифікації державного мита, сформованої В.О. Вишнинецькою [30, с. 12], побудувала за аналогічними критеріями власну класифікацію судового збору.

Видається, що запропонована І.С. Похиленко класифікація є занадто розгорнутою та включає критерії, які жодним чином не сприяють розкриттю сутності судового збору, а на її основі не можна побудувати групи, які характеризували б специфічні ознаки, властивості даного виду судових витрат. По суті авторкою наводяться види платників судового збору, об'єктів справляння судового збору та ставок судового збору, а не самого судового збору. Тобто робота над класифікацією судового збору вбачається незавершеною.

У зв'язку з цим судовий збір пропонується класифікувати наступним чином:

1. За характером ставки:

- а) судовий збір з фіксованою ставкою – судовий збір, в якому ставка визначається конкретною грошовою сумою чи прив'язкою до певної величини (мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму тощо);

- б) судовий збір з пропорційною ставкою – судовий збір, в якому ставка визначається у відсотковому відношенні до розміру позовних вимог (ціни позову).

Вважаємо, що не варто виділяти судовий збір зі змішаною ставкою (як пропонують окремі автори), оскільки стосовно однієї вимоги може застосовуватися лише якийсь один вид ставки (фіксована або пропорційна). Якщо ж в одній позовній заяві об'єднано кілька позовних вимог, то сплачується не судовий збір за змішаною ставкою, а кілька різних судових зборів (окремо за кожну позовну вимогу).

2. За порядком оплати:

а) судовий збір зі звичайним порядком оплати – судовий збір, порядок оплати якого здійснюється без жодних пільгових умов;

б) судовий збір з пільговим порядком оплати – судовий збір, порядок оплати якого передбачає певні пільгові умови для платника, встановлені законом чи судом.

3. За об'єктом справляння:

а) судовий збір за звернення до суду (сплачується за подачу позовної заяви, заяв у порядку наказного та окремого провадження, апеляційних та касаційних скарг тощо);

б) судовий збір за вчинення окремих процесуальних дій (сплачується за забезпечення позову або доказів; за повторну видачу копії судового рішення; за видачу в електронному вигляді копії технічного запису судового засідання тощо).

2.2. Витрати на професійну правничу допомогу

Серед витрат, пов'язаних з розглядом справи, найбільшу питому вагу, як правило, складають витрати на професійну правничу допомогу. Сучасне цивільне судочинство має тенденцію до постійного ускладнення судових процедур. Тому на сьогоднішній день важко уявити собі ефективний судовий захист без кваліфікованої допомоги адвоката. Гонорари адвокатів за проведення справи можуть бути порівнянні з ціною позову, а інколи навіть перевищувати її. Тому для особи, яка звертається за судовим захистом, дуже важливою є

передбачена процесуальним законом можливість компенсації понесених нею витрат на професійну правничу допомогу в разі виграшу справи. Водночас у судовій практиці трапляються непоодинокі випадки, коли грошові суми присудженої судом компенсації таких витрат значно відрізняються від розміру реально сплачених учасником судового процесу грошових коштів за надані йому юридичні послуги. Вказане зумовлює необхідність наукового дослідження такого виду витрат, пов'язаних з розглядом справи, як витрати на професійну правничу допомогу.

Окремі аспекти проблематики судових витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі було розглянуто у працях таких вчених як О.І. Антонюк, Є.В. Васьковський, В.В. Заборовський, В.С. Личко, Л.А. Островська, Н.Ю. Сакара, Д.М. Сірош, Г.Я. Тріпільський, О.І. Угриновська, К.С. Шмотін, Ю.Т. Шрамко та ін.

Утім деякі проблеми, пов'язані з визначенням юридичної природи, порядком обчислення, сплати та компенсації витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі, залишаються невирішеними. Особливої актуальності це питання набуло у зв'язку з оновленням чинного цивільного процесуального законодавства України.

У першу чергу викликає зауваження назва цього виду витрат. Відомо, що до внесення змін у Конституцію України Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», положення ст. 59 Конституції України передбачали право особи на правову, а не правничу допомогу. Термін «правова допомога» все ще зберігається у нормах Закону України від 02.06.2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» та деяких інших актах законодавства України.

Надаючи роз'яснення змісту конституційного права на правову допомогу, Конституційний Суд України відзначив, що «право на правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги» [172]; «гарантована державою можливість кожної

особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права» [174].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460-VI: «правова допомога – надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення» [125].

Правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати [174].

Також Конституційний Суд України навів невиключний перелік суб'єктів надання правової допомоги:

- державні органи України, до компетенції яких входить надання правової допомоги (Міністерство юстиції України, Міністерство соціальної політики України, нотаріат тощо);

- адвокатура України як спеціально уповноважений недержавний професійний правозахисний інститут, однією з функцій якого є захист особи від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах (частина друга статті 59 Конституції України);

- суб'єкти підприємницької діяльності, які надають правову допомогу клієнтам у порядку, визначеному законодавством України;

- об'єднання громадян для здійснення і захисту своїх прав і свобод (частина перша статті 36 Конституції України) [172].

Слід зазначити, що різниця між поняттями «правова допомога» та «правнича допомога» полягає в тому, що в назві «правова допомога» відображено коло питань, у яких надається допомога, тобто допомога у питаннях права, в той час як у категорії «правнича допомога» акцент робиться на суб'єкті її надання, тобто це допомога, надана правником. Таке зміщення акцентів у назві

покликане зайвий раз підкреслити, що допомога з правових питань повинна надаватися лише фахівцем, особою правничої професії. У зв'язку з цим як тавтологія виглядає доповнення назви правничої допомоги словом «професійна». Адже створюється враження, що існує ще й непрофесійна правнича допомога, що, звісно, не так. Правова допомога (допомога з правових питань) може надаватися як фахівцем, так і дилетантом. Правда в останньому випадку її далеко не завжди можна вважати дійсною допомогою. Правнича ж допомога – це допомога фахівця (правника), що слідує з самої її назви. Тому допомогу з правових питань, надану фахівцем у сфері права, правильно називати або професійною правовою допомогою, або правничою допомогою.

Як відзначила Н. Фещик, «заміна терміна «правова допомога» на «правнича допомога» обумовлена стандартами української мови, які визначають, що прикметник, застосовуваний для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу. Іменником для позначення особи, яка надає послуги у сфері права (у юридичній сфері), є слово «правник». Отже, саме особи, що належать до правничої професії, надають професійну правничу допомогу. Більш того, терміни правовий – правничий – правний – юридичний є родо-видовими синонімами» [221].

Необхідно уточнити, що «правнича допомога» є більш вузьким поняттям порівняно з поняттям «правова допомога», оскільки якщо правова допомога надається правником, вона може вважатися правничою допомогою, якщо ж її надає інша особа, така допомога може бути правовою але не правничою. Так, наприклад, студенти юридичних закладів вищої освіти у юридичних клініках надають громадянам правову допомогу, однак її не можна вважати правничою, оскільки студент не є дипломованим фахівцем – правником. Утім у нормах чинного законодавства України терміни «правова допомога» та «професійна правнича допомога» переважно використовуються як синоніми.

Правова (професійна правнича) допомога в цивільному судочинстві може надаватися учасникам справи за плату або безоплатно.

Порядок надання безоплатної правової допомоги визначається окремим законом. Відповідно до ст. 1 Закону України від 02.06.2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» безоплатна правова допомога – правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [125]. Безоплатна правова допомога за цим законом поділяється на первинну та вторинну. В цивільному судочинстві надається саме безоплатна вторинна правова допомога, яка являє собою вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна правова допомога надається центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги; адвокатами, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, лише особам, які мають на неї право відповідно до ст. 14 Закону України від 02.06.2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу».

У випадку надання безоплатної вторинної правової допомоги в цивільному судочинстві витрати на надання професійної правничої допомоги не підлягають розподілу між сторонами та здійснюються за рахунок держави, як це вбачається зі змісту ч. 1 ст. 137 ЦПК України. Питання фінансування системи безоплатної правової допомоги не регулюються цивільним процесуальним законодавством, а отже ці витрати держави не включаються до судових витрат в цивільному судочинстві.

Таким чином, до судових витрат в цивільному судочинстві відносяться лише ті витрати на професійну правничу допомогу, які несуть сторони та треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору [199, с. 98-100]. У випадках якщо стороною у справі є малолітня чи неповнолітня особа, а її законні представники (батьки, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники) для захисту її інтересів у суді скористалися послугами адвоката, такі витрати також слід вважати витратами сторін на професійну правничу допомогу, незалежно від того чи договір був укладений законним представником від свого імені чи від імені малолітньої чи неповнолітньої особи. В будь-якому випадку такі дії необхідно

розглядати як виконання законним представником його обов'язку щодо захисту прав та інтересів малолітнього (неповнолітнього). Тому суди не повинні відмовляти в компенсації витрат на правничу допомогу з тієї підстави, що правничою допомогою скористалася не сама сторона, а її законний представник, якщо дії адвоката в кінцевому результаті були спрямовані на захист інтересів малолітньої (неповнолітньої) сторони.

Витрати сторін цивільного процесу на професійну правничу допомогу мають матеріально-правовий та процесуальний аспекти. У матеріально-правовому сенсі витрати на професійну правничу допомогу є платою за надані юридичні послуги, розмір та порядок оплати яких визначається умовами договору про надання правової допомоги. Принцип свободи договору дає сторонам договору можливість на власний розсуд визначати його умови (ст. 627 ЦК України), зокрема й щодо ціни (ч. 1 ст. 632 ЦК України). Розмір гонорару визначається лише за погодженням адвоката з клієнтом, а суд не вправі втручатися у ці правовідносини (п. 28 постанови Великої Палати Верховного Суду від 19.02.2020 р. у справі № 755/9215/15-ц [105]).

Таким чином, несення витрат на професійну правничу допомогу, як-от визначення розміру цих витрат, порядку їх оплати тощо, регулюється нормами матеріального (цивільного) права й до цивільного процесу має лише опосередковане відношення.

В юридичній літературі наголошується на тому, що судові витрати на правову допомогу (як і інші судові витрати) за своєю матеріально-правовою природою є реальними збитками, які особа понесла для поновлення свого порушеного права в судовому порядку [178, с. 81; 99, с. 92; 100, с. 7; 33, с. 11]. Такий підхід загалом не суперечить змісту п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК України.

Водночас, на сьогоднішній день питання про відшкодування судових витрат повністю перейшло у сферу процесуального права. Як відзначив Пленум Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ: «порядок розподілу та відшкодування судових витрат регламентується виключно ЦПК. Зазначені витрати не є збитками в розумінні статті 22

Цивільного кодексу України, не входять до складу ціни позову і не можуть стягуватися як збитки» [133]. Аналогічний правовий висновок було сформульовано Великою Палатою Верховного Суду у цивільній справі № 462/6473/16-ц [107]. Велика Палата Верховного Суду відзначила, що «у разі коли питання про судові витрати не було вирішено при ухваленні рішення, суд, що його ухвалив, вирішує це питання за заявою осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи шляхом ухвалення додаткового рішення. У зв'язку з цим питання про судові витрати не можуть вирішуватись іншим судом або шляхом пред'явлення позову в іншій справі» [109].

У процесуальному аспекті витрати на професійну правничу допомогу віднесені законом до витрат, пов'язаних з розглядом справи, і ототожнюються законодавцем з витратами на оплату послуг адвоката (ст. 137 ЦПК України). Якщо в господарському процесі звуження змісту судових витрат на правову допомогу відбулося в 2013 році у зв'язку з ухваленням Рішення Конституційного Суду України від 11.07.2013 р., яким було остаточно визначено, що до складу судових витрат на юридичні послуги, які підлягають відшкодуванню юридичній особі у господарському судочинстві, належать суми, сплачені такою особою, якщо інше не передбачено законом, лише за послуги адвоката [170], то в цивільному судочинстві зведення витрат на професійну правничу допомогу виключно до оплати послуг адвоката відбулося у зв'язку з набранням чинності Законом України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [127].

Отже оплатна правова допомога надається адвокатами на підставі договорів про надання правової допомоги, умови яких визначають порядок обчислення гонорару адвоката (фіксований розмір, погодинна оплата тощо), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення та ін.

Важливою є форма договору про надання правової допомоги. Як відзначила Велика Палата Верховного Суду, «надання правової допомоги адвокатом без укладення договору в письмовій формі, зокрема лише на підставі довіреності, не допускається, окрім випадків, передбачених частиною другою статті 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [103]. Йдеться про такі випадки: 1) надання усних і письмових консультацій, роз'яснень із правових питань з подальшим записом про це в журналі та врученням клієнту документа, що підтверджує оплату гонорару (винагороди); 2) якщо клієнт невідкладно потребує надання правової допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим – з подальшим укладенням договору в письмовій формі протягом трьох днів, а якщо для цього існують об'єктивні перешкоди – у найближчий можливий строк» [123].

В усіх інших випадках на думку Великої Палати Верховного Суду укладення письмового договору про надання правової допомоги слід вважати професійним обов'язком адвоката.

Не менш важливим є й зміст договору. Наприклад, в одній зі своїх постанов Верховний Суд зазначив, що «вирішуючи спір та стягуючи з ОСОБА_2 грошові кошти в розмірі 68 650,00 грн. як гонорар за здійснення адвокатом ОСОБА_1 правової допомоги, суди не взяли до уваги, що угода № 121 про надання правової допомоги від 24 червня 2015 року (у матеріалах справи наявна її копія) не визначає порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо. Зміст цієї угоди (форма його викладу) не може свідчити про безумовну домовленість сторін про порядок обчислення гонорару та порядок його сплати, враховуючи, що відповідач заперечує визначений розмір гонорару» [119].

Витрати на професійну правничу допомогу складаються з двох частин: гонорар адвоката і витрати адвоката, понесені у зв'язку з виконанням професійних обов'язків (ч. 2 ст. 137 ЦПК).

Як зазначається в ст. 28 Правил адвокатської етики, затверджених Установчим З'їздом адвокатів України 17.11.2012 р., гонорар є формою

винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту.

При встановленні розміру гонорару враховуються складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта та інші істотні обставини. Гонорар має бути розумним та враховувати витрачений адвокатом час (ст. 30 Закону України від 05.07.2012 р. №5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [123]. При цьому розмір цих витрат має бути співмірним із:

- 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг);
- 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг);
- 3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт;
- 4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

Інакше суд може зменшити розмір витрат на правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами.

Певні зауваження викликає останній критерій, а саме – співмірність витрат на професійну правничу допомогу з ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

Чим меншою є ціна позову, тим більший відсоток від неї у їх співвідношенні буде складати розмір плати за професійну правничу допомогу. Однак від цього робота адвоката не стає меншою та дешевшою. Розмір ціни позову не завжди впливає на складність справи та обсяг роботи, яку повинен зробити адвокат для належного виконання своїх обов'язків. Інколи справи з доволі невеликою ціною позову вимагають від адвоката більших зусиль, ніж справи з більшим розміром ціни позову. Крім того, якщо позивач твердо переконаний у правоті власної позиції, він може витратити на професійну правничу допомогу грошову суму, співставну з ціною позову (або навіть більшу), розуміючи, що крім задоволення позовних вимог, стягне з відповідача

й компенсацію своїх витрат на адвоката. Втім необхідність співставляти розмір витрат на професійну правничу допомогу з ціною позову може призвести до безпідставного зменшення судом розміру відшкодування даного виду судових витрат, що, в свою чергу, призведе до відмови особи від судового захисту права у випадках невеликої ціни позову. З однієї сторони, це сприятиме зменшенню навантаження на суди, але з іншого – стане перешкодою для доступу до правосуддя у справах з невеликою ціною позову, коли право реально є порушеним і потребує судового захисту, однак такий захист стає фінансово не вигідним для потерпілої особи.

В.М. Богославець систематизував способи визначення ціни договору про надання правових послуг, найбільш поширені у світовій практиці: 1) погодинна ставка; 2) фіксована сума; 3) умовна винагорода; 4) комбінований метод [17, с.3]. При цьому під умовною винагородою автор розуміє такий спосіб оплати послуг адвоката, коли винагорода виплачується виконавцеві лише коли справа закінчується успішно для замовника.

На думку Р. Вітюка, така умова має значний мотиваційний ефект, адвокат або не береться за завідомо безперспективну справу, або, взявшись за неї, докладає максимальних зусиль для перемоги, адже згідно з договором діє принцип «немає виграшу – немає оплати» (no win no fee).

В інших випадках, як вказує Р. Вітюк, сторони, встановлюючи фіксовану суму плати за надання послуг, окремим пунктом погоджують гонорар успіху (success fee) – певну суму, зазвичай у відсотках від суми, присудженої до стягнення, тобто визначають додатковий платіж, який адвокат отримає за умови позитивного для клієнта результату наданих йому послуг [27].

З приводу гонорару успіху доволі спірну правову позицію свого часу висловив Верховний Суд. У постанові від 12 червня 2018 року у справі № 462/9002/14-ц, провадження № 61-9880св18 Верховний Суд вказав, що «судове рішення не належить до об'єктів цивільних прав (частина перша статті 177 ЦК України), а його ухвалення у конкретній справі не є результатом наданих

адвокатами сторін послуг, а тому не може бути предметом договору (частина перша статті 638 цього Кодексу).

Включення в умови договору про надання юридичних послуг пункту про винагороду адвоката за досягнення позитивного рішення суду суперечить основним засадам здійснення правосуддя в Україні, актам цивільного законодавства, у зв'язку з чим та в силу положень частини першої статті 203, частини першої статті 215 ЦК України підлягає визнанню недійсним за пред'явленням стороною договору позовом» [112].

Такий підхід Верховного Суду вбачається неправильним, оскільки гонорар успіху не є платою за досягнення позитивного рішення суду. Навпаки, саме ухвалення судом рішення на користь особи, яка скористалася послугами адвоката, є підтвердженням правильно обраної адвокатом стратегії та грамотно побудованої правової позиції. Якщо ж *success fee* виплачується адвокату додатково до основної оплати, то у такому разі гонорар успіху – це свого роду премія адвокату за добре виконану роботу. При цьому судові рішення виступає як індикатор якості роботи адвоката, за яким клієнт може визначити наявність чи відсутність підстав для виплати премії. Чинне законодавство не забороняє передбачати в договорах преміальних виплат, а все, що не заборонено законом, – те дозволено.

Європейський суд з прав людини загалом не заперечує можливості стягнення гонорару успіху, якщо це передбачено договором між адвокатом та його клієнтом та не суперечить законодавству відповідної країни («Іатрідіс проти Греції» (*Iatridis v. Greece*) [165]). Водночас, така угода є обов'язковою лише у відносинах між адвокатом та його клієнтом і не обов'язково означає наявність обов'язку сторони, яка прогнала справу, відшкодувати такі витрати на професійну правничу допомогу. В даному випадку, знову ж таки, суд повинен оцінити реальність та необхідність таких витрат, а також розумність їх розміру, на чому наголосила й Велика Палата Верховного Суду [104]. Таким чином, Велика Палата Верховного Суду своїм рішенням легітимізувала такий спосіб визначення розміру оплати послуг адвоката, як «гонорар успіху».

Аналізуючи наведені теоретичні положення та приклади з судової практики, можна зробити кілька висновків, що стосуються гонорару успіху як способу визначення гонорару адвоката за надання юридичних послуг з представництва інтересів його клієнта в суді:

1) чинне законодавство України та судова практика не забороняє включати до умов договору про надання правової допомоги, що укладається між адвокатом та його клієнтом, положення про виплату гонорару успіху. Сторони договору самостійно визначають ціну договору та порядок оплати і гонорар успіху є цілком легітимним з погляду цивільного законодавства;

2) існують два види гонорару успіху: а) коли обов'язковою умовою виплати гонорару адвокату є вигреш справи в суді за принципом «немає вигрешу – немає оплати» (no win no fee); б) коли гонорар успіху виплачується адвокату додатково до основного гонорару;

3) основні суперечки навколо гонорару успіху стосуються саме можливості стягнення суми сплаченого гонорару цього виду з протилежної сторони спору в разі вигрешу справи. При вирішенні даного питання необхідно виходити з наступного:

а) якщо договором про надання правової допомоги передбачено виплату адвокату гонорару успіху за принципом «немає вигрешу – немає оплати» (no win no fee), то немає жодних перешкод у здійсненні компенсації таких витрат на професійну правничу допомогу за умови, що їх розмір є розумним, а факт їх несення доведений стороною у встановленому порядку. В даному випадку має місце звичайна оплата послуг адвоката під умовою вигрешу справи. При цьому сам гонорар (його розмір) обчислюється за звичними правилами;

б) якщо договором про надання правової допомоги передбачено виплату адвокату гонорару успіху додатково до основного гонорару, можливість стягнення витрат на професійну правничу допомогу з протилежної сторони в частині такого гонорару успіху залежить від того, наскільки переконливо адвокатом було обґрунтовано розумність та необхідність цих витрат. Так, якщо основний гонорар адвоката включав оплату всіх наданих послуг, усього обсягу

часу, витраченого адвокатом на виконання обов'язків щодо надання правової допомоги у цій справі, то ще один додатковий платіж у вигляді гонорару успіху навряд чи виглядатиме для суду необхідним у контексті його стягнення з іншої сторони. Такий платіж може бути передбачений договором як преміювання адвоката за добре виконану роботу, однак повинен стосуватися лише відносин між адвокатом та його клієнтом і не повинен лягати додатковим тягарем на іншу сторону судового спору. Адже ніхто не зобов'язаний преміювати чужого адвоката. Як вбачається, стягнення такого виду гонорару успіху з іншої сторони при виграші справи є можливим у випадках встановлення договором про надання правової допомоги фіксованого розміру основного гонорару за умови, що загальна сума компенсації витрат на професійну правничу допомогу (основна сума гонорару плюс гонорар успіху) видається суду розумною та достатньо обґрунтованою.

Процесуального значення витрати на професійну правничу допомогу набувають лише у випадку заявлення стороною цивільного процесу вимоги про їх компенсацію. Саме у зв'язку з можливістю їх компенсації шляхом стягнення судом суми понесених витрат на професійну правничу допомогу зі сторони, яка програла справу, такі витрати віднесені до судових витрат у процесуальному сенсі. Водночас, необхідність доведення перед судом розміру понесених витрат, їх обґрунтованості обмежує певною мірою свободу сторін при визначенні умов договору про надання правової допомоги, змушує пристосовувати його до існуючих реалій судової практики. Так, наприклад, встановлення погодинної ставки оплати послуг адвоката значно підвищує шанси на задоволення судом вимоги про її повне відшкодування порівняно з фіксованою сумою, обґрунтованість розміру (відповідності критерію розумності) якої значно важче довести (адже відповідно до ч. 3 ст. 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» гонорар має враховувати витрачений адвокатом час). Судова практика істотно вплинула й на перелік документів, які повинні складатися сторонами в процесі укладення та виконання договору про надання правової допомоги, оскільки саме ці документи надаються суду в якості доказів

для відшкодування витрат на професійну правничу допомогу [113]. Надані докази повинні містити детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги [200, с. 27-31].

Як відзначив Верховний Суд, «при визначенні суми відшкодування суд має виходити з критерію реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності та необхідності), а також критерію розумності їхнього розміру, виходячи з конкретних обставин справи та фінансового стану обох сторін. Ті самі критерії застосовує ЄСПЛ, присуджуючи судові витрат на підставі статті 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, у рішеннях від 12 жовтня 2006 року у справі «Двойних проти України» (пункт 80), від 10 грудня 2009 року у справі «Гімайдуліна і інших проти України» (пункти 34-36), від 23 січня 2014 року у справі «East/West Alliance Limited» проти України», від 26 лютого 2015 року у справі «Баришевський проти України» (пункт 95) зазначено, що заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір – обґрунтованим.

У рішенні ЄСПЛ від 28 листопада 2002 року у справі «Лавентс проти Латвії» зазначено, що відшкодовуються лише витрати, які мають розумний розмір» [115]. У цьому контексті варто цілковито погодитись з Н.Ю. Голубевою, яка цілком справедливо відзначила, що «оскільки гонорар має бути розумним і враховувати витрачений адвокатом час, оцінка розумності гонорару має безпосередній зв'язок зі складністю послуг» [33, с. 28].

При визначенні меж розумних витрат на оплату послуг представника можуть братися до уваги, зокрема, норми витрат на службові відрядження, встановлені нормативними актами; вартість економних транспортних послуг; час, який міг би витратити на підготовку матеріалів кваліфікований фахівець; вартість оплати послуг адвокатів, що склалася в регіоні; наявні відомості статистичних органів про ціни на ринку юридичних послуг; тривалість розгляду і складність справи [7, с. 58].

З визначення розумних витрат на правову допомогу, наданого В.С. Анохіним та Ю.О. Соколовою, можна встановити три їх основні ознаки. Такі грошові витрати мають бути: 1) об'єктивно необхідними; 2) реально понесеними; 3) пов'язаними з оплатою послуг представника на підготовку та участь у розгляді конкретної судової справи [7, с. 59].

Н. Ю. Голубєва, розкриваючи проблему відшкодування витрат на професійну правничу допомогу справедливо зауважила, що «визначення ринкової вартості юридичних послуг - досить складне питання, оскільки юридичні послуги не є стандартизованими, принаймні у сфері судового представництва, де аналогічні справи можуть значно відрізнятися за обсягом доказової бази та іншими факторами» [33, с. 32]. При цьому вчена вказує на два основних чинники, які впливають на ціну юридичних послуг: характеристика справи, в першу чергу її складність, та характеристика самого виконавця (адвоката). При цьому характеристика особистості адвоката, на думку вченої, має меншу вагу, ніж характеристика складності справи [33, с. 32-33].

Варто визнати, що названі чинники досить точно описують порядок визначення гонорару адвоката. Складність справи як критерій визначення гонорару має як об'єктивні, так і суб'єктивні складові. Як відомо різні справи вимагають різного обсягу часу, витраченого адвокатом для якісного надання юридичних послуг (великий обсяг доказового матеріалу, значна кількість позовних вимог, об'єднаних в одній справі, тощо). Це об'єктивна характеристика, і вона звичайно має бути врахована судом при визначенні розміру компенсації витрат на професійну правничу допомогу. Що ж до суб'єктивної складової, то як таку варто розцінювати складність, заплутаність правової ситуації, яка може видатись надто складною для адвоката початківця та не викликати жодних труднощів для досвідченого адвоката або адвоката, який спеціалізується саме на цій категорії справ. Тому складність правової ситуації не може впливати на визначення розміру гонорару.

Що ж до характеристики особи адвоката як критерій визначення розміру гонорару, то слід визнати, що жодних орієнтирів стосовно даного питання не

існує. Кожен адвокат самостійно оцінює вартість своїх послуг за лише йому відомими критеріями, і така вартість визначається скоріше за ринковими законами, ніж за нормами права. Тому й серед суддів немає єдності щодо того, яку суму гонорару вважати розумною. Як вбачається, у свідомості кожного судді існує певний усереднений розмір гонорару адвоката, який він вважає розумним та від якого відштовхується у своїх висновках при вирішенні питання про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Таким чином, можна зробити висновок, що в межах цивільно-правових відносин між адвокатом та особою, якій він надає професійну правничу допомогу в цивільному процесі, оплата може визначатися за взаємною домовленістю на власний розсуд сторін договору про надання правової допомоги. Водночас для того, щоб забезпечити можливість компенсації цих витрат (розглядаючи їх вже у процесуальному аспекті), необхідно при визначенні розміру, порядку оплати та документів, якими оформлюється оплата послуг адвоката, враховувати вимоги чинного цивільного процесуального законодавства України та реалії судової практики.

Зокрема, з метою зменшення ризику «урізання» судом понесених витрат на послуги адвоката з ініціативи процесуального опонента фахівці рекомендують стороні судового процесу та її адвокату: укласти в письмовій формі договір з адвокатом, адвокатським бюро чи адвокатським об'єднанням; включити в договір умови про порядок визначення вартості наданих послуг за ведення відповідної судової справи; включити в договір посилення на реквізити або сторони судової справи, в якому надається юридична допомога; детально фіксувати послуги, які надаються в рамках ведення відповідної судової справи, їх обсяг (витрачений час) і вартість (якщо окремі послуги мають різну вартість); детально фіксувати витрати, які понесені адвокатом у зв'язку з наданням послуг з ведення відповідної судової справи (витрати на відрядження, нотаріальні послуги, переклад документів і т. п.); належно оформляти і зберігати документи, що підтверджують такі витрати; належним чином оформляти платіжні документи при здійсненні оплати послуг адвоката [69].

На окрему увагу заслуговує та частина витрат на професійну правничу допомогу, яка стосується витрат адвоката, понесених у зв'язку з виконанням професійних обов'язків. Сюди варто віднести витрати на проїзд, добові (якщо судовий розгляд або вчинення окремих процесуальних дій відбуваються за участю адвоката в іншому місті), витрати на канцелярію. Відшкодуванню такі витрати підлягають за умови їх належного документального підтвердження та доведення їх зв'язку з даною конкретною справою (зокрема, того факту, що вони були розумно необхідними).

Позитивно оцінюючи новелу процесуального законодавства про можливість відшкодування витрат на послуги помічника адвоката, О.Ф. Свірін зазначає, що «встановлення такої можливості на законодавчому рівні на думку адвокатів-практиків повинно спростити доказування факту понесення учасником справи витрат на інші, ніж судове представництво, дії з надання правничої допомоги» [184, с. 95].

Дійсно, значний обсяг нескладної, часто технічної роботи замість адвоката нерідко виконує його помічник (копіювання матеріалів справи в суді; написання нескладних процесуальних документів тощо). Така робота також пов'язана з наданням професійної правничої допомоги та підлягає оплаті. Час роботи помічника адвоката, як правило, дешевший за час роботи самого адвоката, а тому чим більшу питому вагу в загальному обсягу роботи виконує помічник (звичайно, якщо така робота виконана на належному професійному рівні та під контролем адвоката), тим дешевше обходиться в кінцевому результаті професійна правнича допомога.

В контексті встановлення розумної необхідності витрат на професійну правничу допомогу цікавим є питання про те, чи можуть вважатися такими витрати на кількох адвокатів у одній справі.

Нерідко суди критично ставляться до необхідності представництва інтересів однієї особи кількома адвокатами. Водночас, компенсація судових витрат на професійну правничу допомогу, надану кількома (двома чи більше) адвокатами можлива за наявності таких умов:

1) розрахунок розміру оплати витрат на професійну правничу допомогу деталізовано із зазначенням конкретних робіт та часу, витраченого кожним з адвокатів на їх здійснення. У випадку зазначення простої фіксованої суми оплати кожному з адвокатів, у суду немає підстав вважати, що участь усіх адвокатів була розумно необхідною;

2) відсутність дублювання процесуальних функцій адвокатами. Кожен адвокат має право на отримання оплати за реально виконану ним роботу, якщо таку ж роботу не здійснював інший адвокат у цій же справі. Так, якщо один адвокат аналізував законодавство та судову практику, складав процесуальні документи, а інший приймав участь в судовому засіданні й кожен отримав оплату за реально виконану роботу, то йдеться про мінімально необхідний обсяг робіт у конкретній справі і не важливо, виконувався він однією особою, чи кількома. Водночас, якщо в судовому засіданні беруть участь одночасно два чи більше адвокатів, то компенсації підлягає оплата часу лише одного адвоката на участь в судовому засіданні, оскільки участь в цьому ж судовому засіданні інших адвокатів не є розумно необхідною.

Набрання чинності Законом України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [127] спричинило істотну зміну порядку компенсації витрат на професійну правничу допомогу. Переважна більшість практикуючих адвокатів як позитивне явище відмічають скасування встановлених на законодавчому рівні граничних розмірів компенсації витрат на правничу допомогу, які штучно обмежували можливість сторін компенсувати свої реальні витрати, пов'язані з наданням професійної допомоги адвоката. Водночас деякі нововведення породили дискусії в професійному середовищі правників.

Однією з наявних проблем, пов'язаних з відшкодуванням судових витрат на професійну правничу допомогу, є неоднакове застосування судами положень

ч. 4 ст. 137 ЦПК, що передбачає оцінку судом співмірності витрат на оплату послуг адвоката.

Так, розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із:

- 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг);
- 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг);
- 3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт;
- 4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

У разі недотримання вимог ч. 4 ст. 137 ЦПК суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами.

Обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами.

Вказане законодавче положення було сприйнято правниками неоднозначно. Одні автори зазначають, що «наведена норма слугує запобіжником від можливих зловживань з боку учасників судового процесу та осіб, які надають правничу допомогу, зокрема, неможливості стягнення необґрунтовано завищених витрат на правничу допомогу» [69].

Інші стверджують, що запровадження цієї норми спричинило виникнення тенденції до рецензування судом діяльності адвокатів, що може трактуватися як втручання у діяльність незалежного самоврядного інституту. В юридичних джерелах наводять приклади «безцеремонного втручання судів у процесуальні права сторін та механізми організації роботи великих адвокатських об'єднань», які на думку авторів позбавляють великий бізнес та їхніх юридичних радників можливості досягти справедливої компенсації своїх витрат на правничу допомогу, стимулюючи боржників надалі безкарно ухилятися від виконання своїх договірних зобов'язань [54].

Певне раціональне зерно наявне в обох твердженнях. Вимога щодо забезпечення співмірності витрат на оплату послуг адвоката цілком відповідає принципам розумності, справедливості та пропорційності. Непропорційно великий розмір компенсації витрат на професійну правничу допомогу є таким же шкідливим для виконання завдання цивільного судочинства як і непропорційно малий. У кожному з цих крайніх випадків страждає одна з сторін судового спору. Тому певний контроль з боку суду за розміром заявлених до компенсації витрат на професійну правничу допомогу повинен обов'язково здійснюватися. Як учасник справи, так і його адвокат повинні розуміти, що неспівмірно завищений розмір витрат на послуги адвоката, який явно не відповідає ціні позову та обсягу проведеної адвокатом роботи, не буде компенсований. З іншої сторони, суди не повинні безпідставно занижувати розмір компенсації таких витрат, оскільки такі дії є порушенням прав учасника справи на судовий захист. Безпідставна відмова у компенсації витрат на професійну правничу допомогу (або безпідставне заниження розміру такої компенсації) є таким самим порушенням з боку суду як і безпідставна відмова у позові.

В юридичній літературі справедливо наголошується на тому, що повна та справедлива компенсація всіх витрат на професійну правничу допомогу є важливою гарантією забезпечення права людини на кваліфіковану правову допомогу [33, с. 12], яке в результаті дає їй можливість повною мірою реалізувати своє право на судовий захист [52, с. 966].

Як відзначив С. Пепеляєв, практика постійного необґрунтованого урізання компенсації сум судових витрат дискредитує представників в очах клієнтів. В результаті деякі великі юрфірми змушені взагалі відмовитися від практики відшкодування судових витрат, оскільки в зв'язку з визнанням більшої частини витрат «нерозумними» оцінили репутаційні ризики як занадто високі [97, с. 18].

Н.Ю. Голубєва вказує на два основних підходи до права суду зменшити розмір компенсації витрат на професійну правничу допомогу, що склалися в судовій практиці: «1) суд без клопотання іншої сторони не має права ставити під

сумнів розрахунки судових витрат»; 2) визначення обґрунтованого та пропорційного розміру судових витрат - дискреційне право суду» [34, с. 43].

Як вбачається, правильним є саме перший підхід.

Так, відповідно до положень ч. 5 ст. 137 ЦПК України суд може зменшити розмір компенсації витрат на професійну правничу допомогу лише за клопотанням сторони, а відповідно до ч. 6 цієї ж статті обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами.

Надання суду можливості за власною ініціативою зменшувати розмір компенсації витрат на професійну правничу допомогу слід вважати відхиленням від принципів змагальності та диспозитивності судового розгляду. Звісно, якщо стороною не надано належних та допустимих доказів несення нею витрат на професійну правничу допомогу у заявленому розмірі, суд може взагалі відмовити у відшкодуванні таких витрат або задовольнити вимогу щодо їх компенсації лише у доведеному розмірі. Однак оцінювати співмірність таких витрат в умовах надання стороною, яка заявляє вимогу про їх компенсацію, всіх необхідних доказів, суд може лише за клопотанням іншої сторони судового процесу.

Таким чином, розмір компенсації витрат на професійну правничу допомогу не може бути зменшено судом з підстав їх неспівмірності у разі якщо:

- 1) від іншої сторони у справі не надійшло клопотання про зменшення розміру компенсації витрат на оплату правничої допомоги адвоката;
- 2) сторона не надала суду обґрунтованих доводів та/або належних та допустимих доказів неспівмірності витрат на професійну правничу допомогу, заявлених до компенсування іншою стороною.

При цьому висновки суду не можуть ґрунтуватися на припущеннях (ч. 6 ст. 81 ЦПК).

Також слід розуміти, що суд не може зменшити розмір витрат сторони на професійну правничу допомогу, оскільки такий розмір визначається умовами

договору, укладеного між адвокатом та його клієнтом. Суд лише зменшує розмір компенсації таких витрат, визначаючи на свій розсуд ту грошову суму, яка підлягає стягненню з іншої сторони на користь учасника справи, який виграв справу та поніс у зв'язку з її розглядом судові витрати [210, с. 185-189].

2.3. Витрати, пов'язані з судовим доказуванням

Судове доказування – це діяльність сторін, інших учасників справи та суду, спрямована на встановлення обставин, які мають значення для справи, та обґрунтування висновків про ці обставини [88, с. 68].

Процес судового доказування складається з кількох етапів: 1) збирання доказів (формування доказової бази); 2) дослідження доказів; 3) оцінка доказів [193, с. 44-56; 92, с. 33]. Деякі науковці наводять більш розширену структуру судового доказування [182, с. 403-413; 196, с. 48-60; 50, с. 19; 230, с. 168-169], але наявність вказаних трьох базових етапів (стадій, елементів) визнають усі процесуалісти.

Законодавче правило про те, що кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом, означає, зокрема й те, що саме сторони повинні нести пов'язані з цим витрати.

Найбільш активну роль сторони відіграють саме на етапі збирання доказів (на даному етапі відбувається формування доказової бази, яка в подальшому безпосередньо вплине на судові рішення, отже від активності сторін на цьому етапі залежить успішність усіх їх подальших процесуальних дій та кінцевий результат вирішення справи судом), а тому саме на цьому етапі вони несуть основні витрати, пов'язані з судовим доказуванням.

Наприклад, у випадку необхідності оперативного закріплення доказової інформації суд за заявою сторони вживає заходів забезпечення доказів. В такому разі сторона, яка подала відповідну заяву, оплачує судовий збір. Утім крім

судового збору, сторони несуть й інші судові витрати, які безпосередньо та невід'ємно пов'язані з судовим доказуванням. До них відносяться:

- 1) витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, експертів;
- 2) витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;
- 3) витрати, пов'язані з проведенням експертизи;
- 4) інші витрати, пов'язані з судовим доказуванням (витрати на переклад письмових доказів на мову, якою здійснюється судочинство; на зберігання речових доказів тощо).

Судові витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, експертів полягають у покритті витрат цих осіб, пов'язаних з явкою до суду. Тому незважаючи на те, що дані витрати пов'язані з судовим доказуванням, більш докладно вони розглянуті в підрозділі 2.4 даної роботи.

Оплата стороною послуг адвоката щодо збирання доказів (наприклад, шляхом направлення адвокатського запиту) хоча також стосується збирання доказів, однак відноситься до витрат на професійну правничу допомогу.

Отже судові витрати, пов'язані з витребуванням доказів (якщо не приймати до уваги судовий збір, який сплачується у випадках, коли витребування доказів є способом їх забезпечення, та оплату послуг адвоката, якщо витребування здійснюється за адвокатським запитом) полягають у покритті стороною витрат осіб, які не є учасниками судового процесу, пов'язаних з поданням ними доказів до суду.

Відповідно до ч. 1 ст. 140 ЦПК особа, яка надала доказ на вимогу суду, має право вимагати виплати грошової компенсації своїх витрат, пов'язаних із наданням такого доказу. Розмір грошової компенсації визначає суд на підставі поданих такою особою доказів здійснення відповідних витрат.

Відповідні особи не мають права ставити можливість передачі суду наявних у них доказів у залежність від такої умови, як відшкодування витрат, що виникають в них у зв'язку з такою передачею. Дане правило встановлено в інтересах правосуддя, з метою забезпечення з'ясування судом дійсних обставин

справи. Водночас не можна ігнорувати і майнові інтереси власників доказів, які можуть нести реальні витрати у зв'язку з поданням доказів до суду, зокрема, нерідко різні державні органи та організації видають необхідні документи лише за плату, витрати можуть виникати також у зв'язку з виготовленням копій документів (якщо передати оригінал не представляється можливим), оплатою послуг поштового зв'язку з пересилання доказів і т. ін. [186, с. 201].

В ухвалі про витребування доказів суд вирішує питання забезпечення чи попередньої оплати витрат осіб, пов'язаних із поданням відповідних доказів (ч. 11 ст. 84 ЦПК). У випадку, якщо у встановлений судом строк особа, за заявою якої суд постановив ухвалу про витребування доказів, не виконає вимогу суду про внесення грошових коштів на покриття вказаних витрат на депозит суду або попередньої оплати витрат осіб, пов'язаних із поданням відповідних доказів, суд може скасувати ухвалу про витребування доказів (ч. 3 ст. 135 ЦПК).

Розмір витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, пов'язаних з розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів (ч. 2 ст. 140 ЦПК).

Розмір таких витрат не може перевищувати 50 відсотків розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб за сукупність дій, необхідних для розгляду справи (Постанова КМУ від 27 квітня 2006 р. № 590 «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних, адміністративних та господарських справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави» [130]) [212, с. 135-137].

В процесі розгляду цивільних справ перед судами час від часу постають питання, вирішення яких потребує наявності спеціальних знань у сфері науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. Суддя є фахівцем у сфері права (*jura novit curia*), однак він не має та не може мати настільки глибоких знань у всіх інших сферах суспільного життя. Тому в процесі з'ясування обставин цивільних справ нерідко використовують висновки експертів як окремий самостійний засіб доказування. Навіть якщо суддя наділений спеціальними знаннями у певній

сфері, це не може бути підставою для відмови у задоволенні клопотання учасника справи про призначення експертизи.

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством (ч. 1 ст. 102 ЦПК України [232]).

Можна погодитись із висловом А. Штефан, що «висновок експерта спрямований не на констатацію відомих і безспірних фактів, а на пошук певних нових знань, які необхідні для встановлення обставин справи і не можуть бути отримані судом в жодний інший спосіб» [240, с. 19].

Висновок експерта отримують в результаті проведення експертного дослідження. Він є результатом складної та копіткої роботи фахівця (фахівців), яка повинна належним чином оплачуватись.

Як будь-які інші судові витрати, витрати на проведення експертизи несуть сторони цивільного процесу як особи, найбільш заінтересовані в результаті судового розгляду.

Серед проблем, які виникають в судовій практиці у зв'язку з оплатою витрат, пов'язаних з проведенням експертизи, можна назвати, зокрема, такі: 1) проблема зловживання сторонами правом на заявлення клопотання про призначення експертизи; 2) висока вартість деяких видів судової експертизи; 3) відсутність можливості контролю з боку суду за визначенням вартості та строком проведення експертизи; 4) відсутність законодавчого механізму оскарження вартості судової експертизи та покладення у виключних випадках витрат на проведення експертизи на державу.

Наявність вказаних проблем спонукає одних учасників судового процесу зловживати правом на заявлення клопотання про призначення експертизи з метою затягування судового розгляду справи, а інших – відмовлятися від проведення експертизи в процесі розгляду їх справи, що призводить до неповного з'ясування судом обставин справи та, як правило, має наслідком програш справи в суді.

Висновок експерта може бути підготовлений на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи (ч. 3 ст. 102 ЦПК України). Суд призначає експертизу у справі за умов, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо; сторонами (стороною) не надані відповідні висновки експертів із цих самих питань або висновки експертів викликають сумніви щодо їх правильності (ч. 1 ст. 103 ЦПК України [232]).

Механізм оплати витрат на проведення судової експертизи встановлено положеннями ЦПК України, Закону України «Про судову експертизу» [152], Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 р. № 710 [135], Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 [136], та інших законодавчих актів.

Вартість експертизи (експертного дослідження) визначається із урахуванням часу, необхідного для надання об'єктивного та повного висновку з питань, які були поставлені перед експертом. Вона залежить від кількості та складності питань, обсягу матеріалів тощо. Вартість однієї експертогодина коригується щороку станом на 1 січня з урахуванням індексу споживчих цін (індекс інфляції) за відповідний період [135].

Так, наприклад, наказом Міністерства юстиції України від 27.02.2019 р. № 607/5 «Про встановлення вартості однієї експертогодина у 2019 році» встановлено, що з урахуванням індексу споживчих цін за 2018 рік вартість однієї експертогодина у 2019 році становить 157 грн. [129].

Постановами Кабінету Міністрів України затверджено Перелік платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання (постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 р. № 795 [137]) та Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг (постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. № 1098 [44]). Положення даних нормативно-правових актів, зокрема, визначають вартість проведення підрозділами експертної служби судової експертизи в цивільних та господарських справах, досліджень та оцінки на замовлення. Розмір оплати залежить від виду експертизи та її складності (простої складності, середньої складності або складні).

Оцінивши складність проведення експертизи, яка їй доручена, експертна установа надсилає рахунок вартості робіт за проведення експертизи. Строк проведення експертизи починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день складання висновку експерта (повідомлення про неможливість надання висновку). Якщо закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, днем закінчення строку вважається наступний за ним робочий день. Однак у випадку несплати вартості експертизи протягом 45 календарних днів з дня направлення рахунку вартості робіт за проведення експертизи, матеріали, передані на експертизу, повертаються без виконання (п. 1.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 [136]).

Як зазначається в п. 45 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» від 17.10.2014 р. № 10 «витрати, пов'язані з проведенням судової експертизи, під час судового розгляду має нести сторона, яка заявила клопотання про проведення судової експертизи,

а якщо таке клопотання заявлено двома сторонами, то витрати несуть обидві сторони порівну. Тому в ухвалі про призначення експертизи суд вправі зобов'язати відповідну сторону перерахувати, у тому числі шляхом здійснення попередньої оплати, суму витрат на проведення експертизи експертній установі (судовому експерту, який не є працівником державної спеціалізованої установи) (стаття 7 Закону України «Про судову експертизу»). У разі відмови чи ухилення заінтересованої сторони від оплати витрат, пов'язаних із проведенням судової експертизи, суд скасовує ухвалу про призначення судової експертизи» [133].

Існуючий підхід до порядку оплати експертизи піддано критиці в юридичній літературі. Науковці зазначають, що «у такому випадку особа, яка ініціює експертизу, оплачує не фактично виконану роботу, а платить аванс за її проведення в майбутньому. Це дозволяє експертам зловживати зі строками проведення судових експертиз. Отримавши попередню оплату за проведення експертизи, експерти, посилаючись на значне навантаження, вказують на те, що експертизу буде проведено через кілька місяців, а часто й у межах року» [25, с. 74].

Втім з такою думкою не можна цілковито погодитись, оскільки по-перше, граничні строки проведення судових експертиз встановлені законодавчо (п. 1.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5), а, по-друге, надаючи експертний висновок, не отримавши попередньої оплати за проведення експертизи, експертна установа ризикує взагалі ніколи не отримати такої оплати або отримати її після тривалого очікування.

Необхідно розрізняти попередню оплату судових витрат на проведення експертизи та їх забезпечення. Так, суд на підставі ч. 1 ст. 135 ЦПК України може зобов'язати сторону, яка заявила клопотання про призначення експертизи, внести на депозитний рахунок суду попередньо визначену суму судових витрат на проведення експертизи. Такі дії суду є заходами забезпечення судових витрат. На відміну від цього попередня (авансом) оплата витрат, пов'язаних з проведенням експертизи, передбачена ч. 2 ст. 135 ЦПК України, здійснюється не

на депозитний рахунок суду, а сплачується учасником справи безпосередньо на рахунок експертної установи. Тому хибною вбачається практика тих судів, які вказують про необхідність здійснення попередньої (авансом) оплати витрат, пов'язаних з проведенням експертизи, на депозитний рахунок суду.

У зв'язку з тим, що остаточна вартість експертизи визначається експертною установою, якій доручено проведення експертизи, в ухвалі суду про призначення експертизи доцільно встановлювати строк для попередньої (авансом) оплати витрат, пов'язаних з проведенням експертизи, який повинен відраховуватися від моменту надходження рахунку від експертної установи та встановлювати обов'язок відповідного учасника справи сплатити авансом суму, вказану в рахунку. Якщо ж суд вживає заходів забезпечення витрат на проведення експертизи, в ухвалі суду про призначення судової експертизи суд може сам визначити орієнтовну вартість експертизи та зобов'язати відповідного учасника справи внести дану грошову суму на депозитний рахунок суду протягом строку, встановленого судом. Тоді строк відраховуватиметься з моменту набрання судовою ухвалою законної сили або з моменту отримання відповідним учасником справи копії ухвали суду.

Важливою новелою цивільного процесуального законодавства України є норма, яка передбачає можливість використання в процесі судового доказування висновку експерта, підготовленого на замовлення учасника справи (ч. 3 ст. 102 ЦПК України). Дане законодавче положення дозволяє економити час судового розгляду завдяки тому, що експертні висновки можуть бути підготовлені позивачем ще до звернення до суду. Однак, на думку окремих науковців, така норма процесуального закону має й свої недоліки.

Як вказується в юридичних джерелах, на думку деяких фахівців експерти, залучені сторонами, знаходяться у стані внутрішнього конфлікту між своїми обов'язками перед суспільством і своїми обов'язками перед клієнтом, і доволі складно встановити певний баланс між цими двома чинниками [58].

Водночас слід цілковито погодитись з точкою зору А. Штефан, яка відзначила, що «висновок, складений внаслідок проведення експертизи на

замовлення учасника справи, та висновок, складений в результаті призначення експертизи судом, мають однакове значення і виступають одним і тим же засобом доказування – висновком експерта» [240, с. 19].

Розмір витрат на підготовку експертного висновку на замовлення сторони, проведення експертизи встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів (ч. 6 ст. 139 ЦПК України [232]).

В судовій практиці трапляються випадки так званого «рецензування» висновків експерта, коли одна з сторін, бажаючи поставити під сумнів висновок експерта у своїй справі, надає суду негативну рецензію на нього. Слід зауважити, що процесуальне законодавство не передбачає можливості рецензування висновків експерта, про що вже зазначалося в юридичній літературі [191, с. 47-48]. Подібне рецензування не можна розглядати ні як окремий судовий доказ, ні як засіб оцінки висновку експерта. Тобто жодного юридичного значення для суду він не має. Тому витрати сторони на підготовку такої рецензії не можна відносити до судових витрат і вони, відповідно, не підлягають розподілу між сторонами судового спору.

На окрему увагу заслуговує ще одна цікава новела цивільного процесуального законодавства України, яка передбачає можливість використання в цивільному судочинстві висновків експертів у галузі права. Як слідує з положень ст. 115 ЦПК України, висновок експерта у галузі права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Тобто витрати, які несуть сторони у зв'язку з замовленням таких висновків не можна вважати витратами, пов'язаними з проведенням експертиз, а отже не підпадають під дію п. 2 ч. 3 ст. 133 та ст. 139 ЦПК України. Втім це не означає, що кошти, витрачені на оплату висновку експерта в галузі права, не можуть бути віднесені до судових витрат та не підлягають розподілу між сторонами.

Норми ЦПК України не містять вичерпного переліку витрат, пов'язаних з розглядом справи. Зі змісту п. 4 ч. 3 ст. 133 ЦПК України випливає, що до витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати, пов'язані з вчиненням будь-яких процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її

розгляду. Як експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом (ч. 1 ст. 73 ЦПК України). Також необхідно зауважити, що висновок експерта у галузі права може стосуватися лише питань щодо: 1) застосування аналогії закону чи аналогії права; 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі [232].

Надані стороною висновки з будь-яких інших правових питань не можна вважати висновками експерта у галузі права в розумінні ст.ст. 114-115 ЦПК України, а отже витрати на їх виготовлення не є судовими витратами.

Таким чином, забезпечення витрат на проведення експертизи здійснюється судом шляхом покладення на особу, яка заявила клопотання про призначення експертизи, обов'язку внести на депозитний рахунок суду попередньо визначену суму судових витрат на проведення експертизи. Попередня (авансом) оплата витрат, пов'язаних з проведенням експертизи, повинна сплачуватися учасником справи безпосередньо на рахунок експертної установи. При цьому строк для попередньої (авансом) оплати витрат, пов'язаних з проведенням експертизи, повинен відраховуватися від моменту надходження рахунку від експертної установи, а розмір оплати – визначатися відповідно до такого рахунку. При забезпеченні витрат на проведення експертизи в ухвалі суд може самостійно визначити орієнтовну вартість експертизи та зобов'язати учасника справи внести відповідну грошову суму на депозитний рахунок суду протягом строку, встановленого судом, який відраховуватиметься з моменту набрання судовою ухвалою законної сили або з моменту отримання відповідним учасником справи копії ухвали суду [211, с. 201-206].

На відміну від витрат сторони судового спору, які вона понесла у зв'язку зі здійсненням рецензування висновку експерта не відносяться до судових витрат і не підлягають розподілу між сторонами судового спору, витрати сторони судового спору, пов'язані з підготовкою висновку експерта у галузі права,

можуть бути віднесені до судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, та, відповідно, підлягатимуть розподілу між сторонами за сукупності таких умов:

а) висновок підготовлено особою, яка відповідає вимогам ч. 1 ст. 73 ЦПК України;

б) судом було прийнято рішення (у формі ухвали) про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи;

в) такий висновок стосуватиметься лише питань щодо застосування аналогії закону чи аналогії права та/або змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі.

Закон не містить вичерпного переліку судових витрат, пов'язаних з судовим доказуванням. Серед судових витрат даного виду, які не названі в законі, можна зазначити такі:

1) на переклад письмових доказів або електронних документів на мову, якою здійснюється судочинство;

2) на легалізацію в Україні документів, виданих органами інших країн, для їх використання як доказів у цивільній справі (наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 74 Закону України «Про міжнародне приватне право» на вимогу суду, який розглядає справу, іноземна юридична особа має представити оформлений з урахуванням статті 13 Закону України від 23.06.2005 р. № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» документ, що є доказом правосуб'єктності юридичної особи (сертифікат реєстрації, витяг з торгового реєстру тощо). При цьому положення ст. 13 вказаного Закону містять правило, що документи, видані уповноваженими органами іноземних держав у встановленій формі, визнаються дійсними в Україні в разі їх легалізації, якщо інше не передбачено законом або міжнародним договором України [147].

Стосовно віднесення вказаних видів витрат до судових витрат зберігається загальна умова: ці витрати мають бути тісно пов'язані з даною конкретною цивільною справою. Наприклад, якщо переклад документа здійснювався не у зв'язку з його використанням у цивільній справі, або особа потребувала

легалізації документа незалежно від його використання як доказу, такі витрати не можуть бути відшкодовані як судові витрати, пов'язані з судовим доказуванням. Також судові докази, отримані внаслідок несення таких витрат, повинні відповідати вимогам належності, допустимості та достовірності. Тобто, наприклад, якщо суд не прийняв до уваги певний доказ у зв'язку з тим, що він не містить інформації про предмет доказування у даній справі (є неналежним), то й витрати на його отримання не підлягають відшкодуванню.

2.4. Витрати, пов'язані з явкою до суду та участю в судовому процесі учасників судового процесу

До судових витрат, пов'язаних з явкою до суду та участю в судовому процесі, необхідно відносити такі:

- 1) витрати, пов'язаних з явкою до суду та участю в судовому процесі сторін, третіх осіб та їх представників;
- 2) витрати, пов'язаних з явкою до суду свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів;
- 3) витрати, пов'язаних з участю в справі заінтересованих осіб у деяких категоріях справ окремого провадження;

Витрати, пов'язані з явкою до суду та участю в судовому процесі сторін, третіх осіб та їх представників включають: витрати на переїзд до іншого населеного пункту, а також наймання житла; компенсацію за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять; витрати на розшук відповідача.

Якщо одна з сторін та її представник проживають в іншому населеному пункті, ніж місцезнаходження суду, який розглядає справу, така сторона та її представник у випадку виграшу справи мають право на компенсацію витрат, пов'язаних з переїздом до населеного пункту, в якому знаходиться суд, та за наймання житла.

Факт несення та фактичний розмір таких витрат має бути підтверджений належними та допустимими доказами.

Розмір компенсації даного виду судових витрат не може перевищувати встановлені законодавством норми відшкодування витрат на відрядження [130]. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів» від 02.02.2011 р. № 98 гранична сума витрат на відрядження на один день в межах України складає: за найм житла – 600 гривень, добові – 60 гривень [155].

Стороні, на користь якої ухвалено судове рішення, та її представникові сплачується іншою стороною компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять. Компенсація за втрачений заробіток стороні, третій особі чи представникові обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку.

Так, відповідно до положень постанови Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 р. № 590 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2018 р. № 155) «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних, адміністративних та господарських справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави» дана компенсація обчислюється за кожну годину пропорційно до середньої заробітної плати особи, розрахованої відповідно до абз. 3 п. 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100; загальний розмір виплати не може перевищувати суми, розрахованої за відповідний час, виходячи із трикратного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб [130].

Відповідно до абз. 3 п. 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100 середньомісячна заробітна плата обчислюється виходячи з виплат за останні 2 календарні місяці роботи, що передують події, з якою пов'язана відповідна виплата. Працівникам, які пропрацювали на підприємстві, в установі,

організації менше двох календарних місяців, середня заробітна плата обчислюється виходячи з виплат за фактично відпрацьований час [140].

Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 138 ЦПК України за один і той самий час стороні, третій особі чи представнику не може бути сплачено компенсацію і за втрачений заробіток, і за відрив від звичайних занять одночасно.

Відривом від звичайних занять слід вважати ситуацію, за якої сторона, третя особа чи її представник змушені протягом певного часу зазнавати незручностей, пов'язаних з необхідністю з'являтися у визначений час в судові засідання, що перешкоджає виконанню ними громадських, сімейних обов'язків, підприємницької та іншої діяльності, не пов'язаної з виконання обов'язків за трудовим договором.

Тому якщо протягом часу, який особа перебувала в суді, вона повинна була працювати за трудовим договором, їй сплачується компенсація за втрачений заробіток. Якщо ж особа не працює за трудовим договором, або в день виклику до суду вона не повинна була знаходитися на робочому місці, їй має бути надана компенсація за відрив від звичайних занять.

При цьому, як справедливо зазначається у рішенні Галицького районного суду м. Львова від 20 грудня 2019 року у справі № 461/7451/19, компенсації підлягають лише ті витрати за відрив сторони у справі від звичайних занять, що пов'язані з явкою до суду [161]. Тобто якщо сторона чи третя особа не з'являлися в судові засідання за викликом суду, то вони не мають права на компенсацію за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

В нормах чинного законодавства щодо порядку обчислення розміру компенсації за відрив від звичайних занять існує певна невідповідність. Так, згідно ч. 2 ст. 138 ЦПК України компенсація за відрив від звичайних занять обчислюється пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати. Водночас положення постанови КМУ від 27 квітня 2006 р. № 590 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2018 р. № 155) передбачають, що компенсація за відрив від звичайних занять обчислюється пропорційно до розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановлено законом на

1 січня календарного року, в якому приймається процесуальне рішення або здійснюється процесуальна дія, і не може перевищувати його розміру, обчисленого за фактичні години відриву від звичайних занять [130].

Звичайно, норми ЦПК України мають вищу юридичну силу порівняно з нормами постанови КМУ, а тому розмір компенсації за відрив від звичайних занять має обчислюватися судом пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Нерідко проблемою є встановлення судом реального часу відриву від звичайних занять. Як відзначив у своєму рішенні Херсонський міський суд Херсонської області, обсяг фактично витраченого відповідачем часу становить тривалість судових засідань, час, витрачений ним на переїзд до суду та повернення, а також час, витрачений на явку до суду, коли судові засідання не проводилися. При цьому тривалість часу за кожним конкретним випадком повинна бути доведена належними доказами.

Час призначений судом для проведення судового засідання зумовлює учасника справи відірватися від звичайних занять, тому витрачений час компенсується стороні на користь якої ухвалено судове рішення. Відшкодуванню підлягають лише витрати, які є документально підтвердженими та безпосередньо пов'язаними із реалізацією особою права на захист шляхом звернення до суду. Водночас сторона, яка заявляє до відшкодування ці витрати, зобов'язана довести належними та допустимими доказами обґрунтованість цих витрат, зокрема їх розмір [177].

Утім, як правило, довести реальний обсяг часу, витрачений стороною на переїзд до суду та повернення, а також час, витрачений на явку до суду, коли судові засідання не проводилися, практично неможливо у випадках, коли суд знаходиться в місті проживання сторони. Так, якщо сторона, третя особа чи представник змушені виїздити до суду в інше місто, то весь час від моменту від'їзду з міста проживання до моменту повернення до нього (може бути підтверджений проїзними квитками) може бути зарахований як час відриву від звичайних занять. Якщо ж особа проживає в місті, де знаходиться суд, то час

проїзду та перебування в суді до початку та після закінчення судового засідання ніде не фіксується, а тому в судовій практиці, як правило, компенсація присуджується лише за час фактичного перебування особи в судовому засіданні за даними протоколу судового засідання, що значно менше реального часу відриву від звичайних занять.

У зв'язку з цим в нормах чинного законодавства мають бути встановлені правила розрахунку часу, за який стороні чи її представнику належить компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять у випадку, якщо такі особи проживають у місті знаходження суду. Так, у випадку неможливості надання доказів витрати часу на проїзд, судом повинен використовуватись мінімальний розмір часу проїзду на одне судове засідання (наприклад, 30 хвилин). Такий мінімальний обсяг часу повинен бути закріплений у нормах чинного законодавства та залежати від розміру міста, в якому знаходиться суд (наприклад, одна година для міста Київ, сорок хвилин для інших міст-мільйонників та тридцять хвилин для усіх інших населених пунктів). Крім того, якщо судове засідання почалося пізніше призначеного часу або взагалі не відбулося в призначений день, увесь час очікування також повинен бути врахований судом при визначенні розміру компенсації.

У деяких випадках суди вимагають доведення не лише обсягу часу відриву від звичайних занять, а й самого факту такого відриву. Тобто фактично сторона повинна довести суду, що в неї на день судового розгляду були заплановані якісь справи. Так, мотивуючи відмову в задоволенні вимоги сторони про стягнення компенсації за відрив від звичайних занять, Солом'янський районний суд м. Києва в своєму рішенні зазначив, що належних та допустимих доказів того, що участь в судових засіданнях, слухання яких відбувалось як в м. Києві, так і в м. Одесі, призвели до відриву позивача від звичайних занять, останнім надано не було [176].

Такий підхід викликає заперечення. Якщо особа вимагає компенсації втраченого заробітку, вона дійсно повинна надати суду підтвердження перебування у трудових відносинах та розміру середнього заробітку за місцем

роботи. У випадку ж пред'явлення вимоги про стягнення компенсації за відрив від звичайних занять сторона не повинна звітувати перед судом про заплановані справи. Звичайні заняття можуть бути пов'язані як з виконанням певної роботи за цивільно-правовим договором чи в межах підприємницької діяльності, так і з приватними сімейними справами, втручання в які з боку суду може вважатися порушенням права особи на таємницю приватного життя. Факт відриву сторони від звичайних занять під час явки до суду має презюмуватись за винятком випадків, коли участь в судових процесах є основним видом її професійної діяльності.

Слід зауважити, що представник сторони має право на компенсацію за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять також лише за умови, що представництво в суді не є його основним видом професійної діяльності. Так, надання адвокатом професійної правничої допомоги в процесі здійснення функцій представництва в суді, очевидно, не можна вважати відривом від звичайних занять, а тому представник-адвокат не має права на компенсацію за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять. Як правило, відповідну компенсацію отримують особи, які виконують в суді функції законних представників.

Положення ст. 63 ЦПК УРСР 1963 р. відносили до судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, також витрати з розшуку відповідача. Норми чинного ЦПК не містять аналогічних положень, водночас можливість розшуку відповідача зберігається.

Відповідно до ст. 132 ЦПК України якщо місце перебування відповідача в справах за позовами про стягнення аліментів або про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, невідоме, суд ухвалою оголошує його розшук. Розшук проводиться органами Національної поліції України, а витрати на його проведення стягуються з відповідача в дохід держави за рішенням суду.

Розшук відповідача регламентований нормами Порядку розшуку боржника - фізичної особи, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх

справ України від 27.08.2008 р. № 408, який визначає загальні засади організації діяльності територіальних підрозділів служби громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб з установами місцеперебування відповідачів у справах за позовами про стягнення аліментів або про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, на підставі ухвали суду про їх розшук [141].

Про суму витрат на проведення розшуку повідомляється суд, який виніс ухвалу про його розшук (п. 3.3 Порядку розшуку боржника - фізичної особи [141]).

Як вказує Л.В. Сапейко, для відшкодування державі витрат у зв'язку з проведенням таких дій недостатньо простого повідомлення суду про суму затрачених коштів, а необхідне звернення відповідного підрозділу ОВС з заявою про видачу судового наказу, тобто ОВС мають ініціювати відкриття наказного провадження за такою вимогою. Відсутність заяви про видачу судового наказу не дає можливості суду вирішити це питання за власною ініціативою, навіть якщо мова йде про захист державних інтересів [181, с. 689].

Таким чином, норми чинного ЦПК України передбачають спеціальний порядок стягнення витрат на розшук відповідача – в порядку наказного провадження (п. 2 ч. 1 ст. 161 ЦПК). У зв'язку з цим такі витрати на сьогоднішній день не входять до складу судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, і не можуть бути стягнені судом одночасно з вирішенням справи, в якій оголошувався розшук.

Такий порядок вбачається не надто вдалим, адже ускладнює процес компенсації витрат держави на проведення розшуку відповідача. Органи ГРФО змушені звертатися до суду та сплачувати судовий збір за видачу судового наказу, що збільшує як грошові витрати, так і витрати часу. Більш правильним було б надати можливість суду, який оголосив розшук відповідача, в судовому рішенні про стягнення аліментів або про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи вирішити й питання про стягнення з відповідача витрат на проведення його розшуку.

Свідок, експерт, експерт з питань права, спеціаліст і перекладач мають право на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду (ч. 4 ст. 69, ч. 7 ст. 72, ч. 3 ст. 73, ч. 4 ст. 74, ч. 4 ст. 75 ЦПК України).

Свідку у зв'язку з викликом до суду відшкодовуються витрати, що пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту та наймом житла, а також виплачується компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати (ч. 1-2 ст. 139 ЦПК України) [232].

РОЗДІЛ 3.

ПОРЯДОК ОПЛАТИ СУДОВИХ ВИТРАТ ТА ВЧИНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ЩОДО НИХ

3.1. Порядок оплати судових витрат

Чинне законодавство визначає різні розміри та порядок оплати для судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи.

Судовий збір завжди оплачується перед зверненням до суду або перед вчиненням процесуальної дії, за яку передбачається така оплата. Оплата судового збору постфактум можлива лише у виняткових, передбачених законом випадках (у випадках відстрочення, розстрочення судового збору судом). Він перераховується у безготівковій або готівковій формі, у тому числі з використанням електронного платіжного засобу або за допомогою платіжних пристроїв до державного бюджету на рахунок Державної казначейської служби України у форматі IBAN.

Оплата судового збору за допомогою електронного платіжного засобу оформляється квитанцією платіжного термінала, чеком банкомата, сліпом або іншими документами за операціями з використанням електронних платіжних засобів у паперовій або електронній формі.

Сплата судового збору за допомогою платіжного пристрою оформляється за допомогою касового документа (квитанції, чека тощо), який містить усі обов'язкові реквізити касового документа.

За подання до суду процесуальних документів в електронній формі судовий збір може бути сплачено за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та з використанням платіжних систем через мережу Інтернет у режимі реального часу.

За подання нерезидентами позовів, ціна яких визначається в іноземній валюті, судовий збір може сплачуватися нерезидентами в іноземній валюті з

урахуванням офіційного курсу гривні до іноземної валюти, встановленого Національним банком України на день сплати.

За подання позовів, ціна яких визначається в іноземній валюті, судовий збір сплачується у гривнях з урахуванням офіційного курсу гривні до іноземної валюти, встановленого Національним банком України на день сплати [151].

Розмір оплати судового збору при зверненні до суду залежить від виду пред'явлених вимог: позовні або непозовні.

Непозовні вимоги оплачуються за фіксованою ставкою: за подання заяви у справах окремого провадження юридичною особою або фізичною особою - підприємцем – 0,5 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, фізичною особою – 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб; за подання заяви про видачу судового наказу – 0,1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

У випадку пред'явлення до суду позовних вимог розмір судового збору залежить від їх характеру: майнові чи немайнові.

Різниця між майновими та немайновими позовними вимогами прослідковується за допомогою таких характеристик:

1) вид позову;

2) характер права чи охоронюваного законом інтересу позивача, на захист якого вони пред'явлені, та обов'язку відповідача, який кореспондує цьому праву та на примусове виконання якого пред'явлено позов;

3) спосіб захисту права, обраний позивачем.

У цивільному процесуальному праві традиційно виділяють три види позовів: позови про визнання (*Feststellungsklage*), позови про присудження (*Leistungsklage*) та перетворювальні позови (*Gestaltungsklage*). Наведена класифікація була запозичена вітчизняною процесуальною наукою з процесуального права Німеччини [1, с. 48] та є найбільш поширеною в юридичній літературі. Критерій для даної класифікації має процесуально-правовий характер та формулюється науковцями по-різному (процесуальна мета

позову [63, с. 32; 36, с. 23]; зміст позову [24, с. 156]; наслідки, які спричиняє позов [35, с. 148]; спосіб захисту права [102, с. 201]).

Метою пред'явлення позову про визнання є визнання права за позивачем, підтвердження наявності або відсутності певних матеріальних правовідносин між сторонами [183, с. 302].

Позови про визнання поділяються на позитивні та негативні [194, с. 58]. Позитивні спрямовані на підтвердження наявності певного права позивача або певних матеріальних правовідносин між сторонами, а негативні – на підтвердження їх відсутності.

Майновий або немайновий характер позитивного позову про визнання безпосередньо залежить від характеру суб'єктивного матеріального права, про визнання якого просить позивач. Якщо позивач просить визнати за ним майнове право (наприклад, право власності), то позов має майновий характер, якщо ж визнанню підлягає немайнове право (наприклад, право батьківства), то й позов набуває немайнового характеру.

Негативні позови про визнання завжди носять немайновий характер, адже відсутнє право не може мати грошової оцінки.

Дещо інакша ситуація склалася відносно позовів про присудження. Метою пред'явлення позову про присудження є примушення відповідача до виконання його юридичного обов'язку перед позивачем. Об'єктом судового захисту в таких позовах також може бути як майнове, так і особисте немайнове право позивача. У зв'язку з цим позивач може обрати для ефективного захисту, відновлення порушеного права відповідний спосіб захисту, визначений законом або договором, а у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону (ст. 5 ЦПК України).

Нерідко для захисту майнових прав позивача ефективними є саме ті способи захисту, які передбачають пред'явлення майнових вимог до відповідача

(стягнення грошових коштів, витребування майна тощо), і навпаки, при захисті особистих немайнових прав частіше більш ефективними виявляються способи захисту, які не передбачають безпосереднього впливу на майнову сферу відповідача.

Однак це правило не є абсолютним. У кожному конкретному випадку позивач сам визначає, яким саме способом найкраще можна відновити його порушене право. Позови про виселення, які по своїй суті мають немайнових характер, пред'являються на захист майнових прав на об'єкти нерухомого майна. Водночас, захист особистих немайнових прав може здійснюватися шляхом пред'явлення майнових вимог. Наприклад, у судовій практиці досі не сформовано однозначного розуміння сутності позовних вимог про відшкодування моральної шкоди. Одні відносять їх до майнових, інші до немайнових вимог.

В даному питанні варто цілковито підтримати Н.Ю. Голубєву, яка відзначила, що «необхідно розрізняти саму моральну шкоду та порядок її відшкодування. Моральна шкода проявляється у немайновій сфері життєдіяльності. Отже моральна шкода має очевидно немайновий характер, що й відображено у самій її назві. Водночас загальновизнаним є той факт, що надати адекватну компенсацію моральної шкоди у немайновій сфері неможливо, оскільки неможливо примусово відновити психоемоційний стан людини, як він був до порушення права, принаймні відсутні єдині стандартизовані способи для цього, придатні для застосування судом. У зв'язку із цим чинне цивільне законодавство передбачає можливість надання майнової компенсації за понесені потерпілою особою втрати немайнового характеру (ч. 3 ст. 23 ЦК України). Тобто на відміну від самої моральної шкоди, яка носить немайновий характер, відшкодування такої шкоди здійснюється у майновій сфері. Отже характер позовної вимоги (майновий чи немайновий) в першу чергу залежить не від того, яку шкоду (майнову чи немайнову) він призваний компенсувати, а від того, чи передбачає така вимога як наслідок її задоволення збільшення майнової сфери позивача (стягнення грошових коштів, витребування майна,

визнання права на майно тощо). Якщо передбачає, то має місце вимога майнового характеру. Необхідною ознакою позовної вимоги майнового характеру є можливість її грошової оцінки (визначення ціни позову)» [33, с. 15]. Тому Н.Ю. Голубєва зробила цілком справедливий висновок, що «позовна вимога про відшкодування моральної шкоди, якщо вона відшкодовується грошима, іншим майном або в інший спосіб, що передбачає збільшення майнової сфери позивача та підлягає грошовій оцінці, є вимогою майнового характеру» [33, с. 15].

Таким чином, визначальним у віднесенні того чи іншого позову про присудження до майнових чи немайнових є обраний позивачем спосіб захисту права та характер обов'язку відповідача щодо поновлення порушеного права, на примусове здійснення якого спрямований позов.

Якщо юридичний обов'язок відповідача, на примусову реалізацію якого спрямований позов про присудження, має майновий характер (наприклад, стосується виплати грошових коштів чи передачі майна позивачеві), то й позовна вимога має майновий характер, а у випадку немайнового характеру юридичного обов'язку відповідача, до виконання якого він повинен бути примушений за рішенням суду (наприклад, про вселення чи виселення з житлового приміщення, утримання від вчинення дій, що порушують право позивача, тощо), позовна вимога про присудження також набуває немайнового характеру.

Метою пред'явлення перетворювального позову є утворення, зміна або припинення матеріальних правовідносин між сторонами. У зв'язку з цим перетворювальні позови є засобом реалізації належного позивачу права на перетворення матеріальних правовідносин [224, с. 90].

Питання про майновий або немайновий характер перетворювальних позовів є складним. У першу чергу тому, що ціла низка науковців узагалі не визнає існування даного виду позовів [2, с. 60; 46, с. 70-86; 57, с. 92]. Навіть серед прибічників теорії існування перетворювальних позовів немає єдності щодо віднесення тих чи інших позовів до даного виду [224, с. 79]. Як правило, науковці, які заперечують існування перетворювальних позовів, стверджують,

що усі перетворювальні позови варто віднести або до позовів про визнання, або до позовів про присудження [4, с. 20-21; 63, с. 34; 195, с. 150].

Не заперечуючи існування перетворювальних позовів, слід визнати, що усі перетворювальні позови в кінцевому результаті спрямовані на спричинення правових наслідків, подібних до тих, що спричиняють позови про визнання або позови про присудження, якщо не приймати до уваги перетворюючого впливу на правовідносини. Таким чином, якщо перетворення правовідносин має наслідком присудження судом з відповідача виконання юридичного обов'язку майнового характеру на користь позивача (наприклад, позов про збільшення розміру аліментів), то такий перетворювальний позов є позовом майнового характеру, якщо ж такого не відбувається (наприклад, позов про розірвання шлюбу), то такий перетворювальний позов вважається позовом немайнового характеру.

До позовних заяв немайнового характеру відносяться такі, що містять вимоги, які не підлягають вартісній оцінці, тоді як майнові позовні вимоги завжди мають ціну позову.

Ціна позову – категорія процесуального права, яка має доволі широке застосування. Саме ціна позову є основним критерієм визначення малозначних справ. Від неї розраховується й розмір судового збору, а також з нею співставляється розмір витрат на професійну правничу допомогу.

Як вказує О.О. Штефан, «зазначення в позовній заяві ціни позову відображає майновий інтерес позивача, обумовлює розмір сплати судового збору та розподіл судових витрат між сторонами» [241, с. 36].

Ціною, як правило, називають грошовий вираз вартості товару (продукції, послуги). Це одна з найважливіших категорій у товарно-грошових відносинах, яка дозволяє визначати розмір грошового еквіваленту для кожної одиниці товару, послуги чи результату робіт. Відповідно до п. 15 ст. 1 Закону України від 21.06.2012 р. № 5007-VI «Про ціни та ціноутворення» ціна – виражений у грошовій формі еквівалент одиниці товару [157].

Утім позов не є об'єктом товарно-грошових відносин, а тому термін «ціна позову» хоча й близький за своїм змістом до загальноприйнятого розуміння змісту категорії «ціна», все ж таки має власне спеціально-юридичне значення.

В юридичній літературі ціну позову визначають як суму позовних вимог [244, с. 133]; інститут позовного провадження, що характеризує вартісне грошове вираження предмета спору між позивачем (третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору) і відповідачем [38; 89, с. 174]; виражену в грошовому еквіваленті вартість майна або суму грошей, які є предметом заявленої вимоги позивача [229, с. 141].

Важливим у змісті даної юридичної категорії є те, що ціна позову містить важливу для суду інформацію про грошовий вираз вартості тих майнових благ, щодо яких пред'явлено позов до суду.

Основні правила обчислення ціни позову закріплені у ст. 176 ЦПК. Вона визначається: 1) у позовах про стягнення грошових коштів – сумою, яка стягується, чи оспорюваною сумою за виконавчим чи іншим документом, за яким стягнення провадиться у безспірному (безакцептному) порядку; 2) у позовах про визнання права власності на майно або його витребування – вартістю майна; 3) у позовах про стягнення аліментів – сукупністю всіх виплат, але не більше ніж за шість місяців; 4) у позовах про строкові платежі і видачі – сукупністю всіх платежів або видач, але не більше ніж за три роки; 5) у позовах про безстрокові або довічні платежі і видачі – сукупністю платежів або видач за три роки; 6) у позовах про зменшення або збільшення платежів або видач – сумою, на яку зменшуються або збільшуються платежі чи видачі, але не більше ніж за один рік; 7) у позовах про припинення платежів або видач – сукупністю платежів або видач, що залишилися, але не більше ніж за один рік; 8) у позовах про розірвання договору найму (оренди) або договору найму (оренди) житла – сукупністю платежів за користування майном або житлом протягом строку, що залишається до кінця дії договору, але не більше ніж за три роки; 9) у позовах про право власності на нерухоме майно, що належить фізичним особам на праві приватної власності, – дійсною вартістю нерухомого майна, а на нерухоме

майно, що належить юридичним особам, – не нижче його балансової вартості; 10) у позовах, що складаються з кількох самотійних вимог, – загальною сумою всіх вимог [232].

У наведеній нормі закону викликає заперечення положення п. 8 ч. 1 ст. 176 ЦПК. Вимога про розірвання договору найму (оренди) або договору найму (оренди) житла має немайновий характер, оскільки не передбачає передачі майна чи оплати грошових коштів позивачеві. Тому в неї не може бути ціни позову. Необхідно розрізняти спір стосовно наявності чи відсутності підстав розірвання договору та спір стосовно правових наслідків такого розірвання (оплати орендних платежів, повернення майна тощо). У випадку, якщо між сторонами виник спір виключно щодо питання наявності чи відсутності підстав розірвання договору, то правові наслідки такого розірвання не є предметом судового розгляду та реалізуються сторонами у безспірному порядку. Якщо ж спір стосується не лише розірвання договору, а й правових наслідків такого розірвання, про це заявляється самотійна позовна вимога, яка матиме майновий характер та, відповідно, ціну позову. Досить дивно, що вимога про визнання договору недійсним без заявлення вимоги про застосування правових наслідків недійсності вважається немайновою вимогою (абз. 2 п. 15 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ від 17.10.2014 р. № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах»), а вимога про розірвання договору також без застосування правових наслідків такого розірвання – майновою.

Досить проблемним є питання щодо визначення ціни позову у справах про поділ майна. Так, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 176 ЦПК у позовах про визнання права власності на майно або його витребування ціна позову визначається вартістю майна. Водночас в законі не уточняється, у справах про розподіл майна ціна позову повинна визначатися вартістю усього майна чи лише тієї його частини, на яку претендує позивач.

Так, відповідно до абз. 3 п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного

процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» при пред'явленні позову та ухваленні рішення за вимогами про право спадкоємців на майно судовий збір визначається судом, виходячи із загальної вартості майна, і витрати на його оплату покладаються на кожного спадкоємця пропорційно до виділеної йому частки [132]. Водночас у п. 29 постанови Пленуму Верховного Суду України 30.05.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» судам необхідно враховувати, що кожна позовна заява – первісна й зустрічна, а також заява третьої особи із самостійними вимогами оплачується судовим збором залежно від ціни позову, яка визначається виходячи з вартості відшукуваного майна [153].

У справах про поділ спільного майна подружжя суди нерідко виходять з тієї позиції, що судовий збір повинен розраховуватися виходячи з вартості лише тієї частини спільного майна подружжя, на яку претендує позивач [219]. Тобто ціна позову у таких справах визначається судами не із загальної вартості майна подружжя, яке підлягає поділу, а з вартості тієї його частини, яку позивач просить присудити йому.

Як вбачається, правильним є підхід, за якого в усіх позовах про поділ майна між сторонами (поділ спадщини, майна подружжя, іншого майна, що є об'єктом спільної сумісної чи спільної часткової власності, виділ частки з спільного майна тощо) ціна позову повинна визначатися виходячи з вартості тієї частини майна, на яку претендує позивач, адже судовий процес спрямований на захист прав позивача лише стосовно цієї частини майна. І саме з цієї ціни позову повинен розраховуватися судовий збір, який сплачується позивачем при зверненні до суду. На іншу частину майна, належну відповідачеві, позивач не претендує, а отже не повинен оплачувати за неї судовий збір. Присудження цієї частини відповідачеві відбувається автоматично у зв'язку з поділом майна та присудженням позивачу тієї частини, на яку він має право, і у зв'язку з тим, що саме це право оспорювалося відповідачем. Право ж відповідача на частину майна, що залишилася, ніхто не оспорював, а тому за неї платити судовий збір не потрібно.

Також однією з практичних проблем визначення ціни позову є відсутність чіткого законодавчого механізму, який би визначав порядок встановлення реальної вартості майна, що є об'єктом спору. ЦПК не містить прямої вимоги до позивача здійснювати експертну оцінку спірного майна та додавати такий висновок експерта до позовної заяви. В юридичній літературі вказується, що вартість майна, що стягується, визначається на підставі даних, які відомі позивачеві [89, с. 174]. Тому, фактично, позивач визначає ціну позову, виходячи з тих даних про вартість спірного майна, якими він володіє. Так, у випадку, якщо між сторонами виникає спір стосовно вартості майна, то вона може бути визначена в змагальному порядку на підставі наданих сторонами доказів, зокрема й висновку експерта. Якщо ж сторона не оспорує вартість майна, заявлену іншою стороною, а заявлена позивачем ціна позову вочевидь не відповідає дійсній вартості спірного майна, обов'язок визначення вартості покладається на суд (ч. 2 ст. 176 ЦПК). На жаль, законодавець не визначив конкретного механізму визначення вартості майна судом, оскільки, як справедливо відзначила О.В. Богомол, це знаходиться за межами пізнань та компетенції судді [16, с. 54]. Будь-яке самостійне визначення судом вартості майна носитиме характер припущення, а доказування не може ґрунтуватися на припущеннях (ч. 6 ст. 81 ЦПК). Таким чином, якщо сторонами не надано доказів, які свідчили б про реальну вартість спірного майна, а в суду є достатні підстави вважати, що ціна позову вочевидь не відповідає дійсній вартості спірного майна, суд може розцінити дії сторін як зловживання цивільними процесуальними правами, спрямоване на штучне зменшення розміру судового збору, що підлягає оплаті до державного бюджету. У зв'язку з цим суд на підставі ч. 7 ст. 81 ЦПК може за власною ініціативою призначити судову експертизу для визначення дійсної вартості майна, що є об'єктом судового спору з подальшим стягненням недоплаченої суми судового збору та покладенням на підставі ч. 9 ст. 141 ЦПК витрат на проведення експертизи на позивача, якщо виявиться, що ціна позову була дійсно заниженою. Відповідні процесуальні дії не можуть вчинятися судом

у випадках, коли судовий збір був оплачений в максимальному розмірі, передбаченому ст. 4 Закону України «Про судовий збір».

В судовій практиці час від часу виникають складнощі у визначенні порядку та розміру оплати судового збору при пред'явленні позовних вимог, коли в одній справі об'єднано кілька позовних вимог або має місце процесуальна співучасть.

Необхідно враховувати норму ч. 3 ст. 6 Закону України «Про судовий збір», відповідно до якої за подання позовної заяви, що має одночасно майновий і немайновий характер, судовий збір сплачується за ставками, встановленими для позовних заяв майнового та немайнового характеру.

У разі коли в позовній заяві об'єднано дві і більше вимог немайнового характеру, судовий збір сплачується за кожен вимогу немайнового характеру [151].

Відповідно до ч. 7 ст. 6 Закону України «Про судовий збір» у разі якщо позов подається одночасно кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, судовий збір обчислюється з урахуванням загальної суми позову і сплачується кожним позивачем пропорційно долі поданих кожним з них вимог окремим платіжним документом.

У разі коли позов немайнового характеру подається одночасно кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, судовий збір сплачується кожним позивачем окремим платіжним документом у розмірах, установлених статтею 4 цього Закону за подання позову немайнового характеру [151].

Таким чином, кількість платежів у рамках оплати судового збору при пред'явленні позову залежить лише від кількості співпозивачів, тоді як кількість позовних вимог, об'єднаних в одній позовній заяві, впливає лише на розмір оплати. Кількість платежів відповідає кількості платіжних документів однак не завжди відповідає фактичній кількості судових зборів.

Такий підхід покликаний спростити механізм оплати судового збору для його платників, однак він не дає можливості повною мірою відчувати залежність кількості судових зборів від кількості позовних вимог, об'єднаних в одній позовній заяві.

Необхідно визнати, що у випадку об'єднання кількох позовних вимог в одній позовній заяві позивач фактично сплачує кілька судових зборів (окремо за кожен позовну вимогу) хоча й вправі це зробити єдиним платежем. Водночас у разі, якщо з однією позовною вимогою до суду звернулися кілька позивачів, вони сплачують один судовий збір, хоча й кількома платежами (пропорційно частці поданих кожним з них вимог окремим платіжним документом).

Як зазначається в абз. 2 п. 13 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» від 17.10.2014 р. № 10, якщо в позовній заяві об'єднано кілька самостійних вимог майнового характеру, пов'язаних між собою, то, враховуючи, що об'єктом справляння судового збору є позовна заява, максимальний розмір судового збору має відповідати загальній сумі всіх вимог. При цьому судовий збір може бути сплачено окремо за кожною вимогою або загальною сумою за всіма позовними вимогами [133].

Утім незважаючи на те, що в законі дійсно об'єктом справляння судового збору визначено позовну заяву, а не позовну вимогу, саме принцип «один судовий збір за одну позовну вимогу» дає можливість здійснювати справедливий розподіл судових витрат при частковому задоволенні позовних вимог. Тому підхід законодавця, за якого об'єктом справляння судового збору є позовна заява вбачається невірним. Об'єктом справляння судового збору має бути визначена позовна вимога. Тоді кількість оплачених судових зборів у одній справі залежатиме від кількості об'єднаних у ній позовних вимог. У зв'язку з цим мінімальний та максимальний розмір оплати судового збору також повинен розраховуватись для однієї позовної вимоги.

У зв'язку з цим необхідно відрізнити випадки процесуальної співучасті, за яких одна позовна вимога пред'являється кількома співпозивачами або до кількох співвідповідачів, від випадків «технічного» об'єднання кількох позовних вимог, коли участь кількох позивачів чи відповідачів у одній справі викликана

не спільністю їх прав та обов'язків, а процесуальною зручністю, доцільністю такого об'єднання з метою економії процесуальних засобів.

В останньому випадку оплата судового збору кожним позивачем окремим платіжним документом виправдана, оскільки кожен позивач сплачує судовий збір за власною позовною вимогою. Якщо ж предметом спору є спільні права кількох позивачів, захист яких здійснюється шляхом пред'явлення до суду однієї позовної вимоги (наприклад, у випадку пред'явлення вимоги про витребування з чужого незаконного володіння майна, що є об'єктом спільної сумісної власності подружжя), то законодавча вимога про оплату судового збору окремими платіжними документами щодо кожного з співпозивачів утрачає сенс, адже частку кожного зі співпозивачів у спільній вимозі не завжди можна визначити (наприклад, якщо право стягнення є солідарним).

Виходячи з вищезазначеного, пропонуємо положення абз. 1 ч. 7 ст. 6 Закону України «Про судовий збір» доповнити реченням наступного змісту: «У разі пред'явлення позову спільно кількома співпозивачами якщо предметом спору є спільні права кількох позивачів і на момент пред'явлення позову неможливо визначити частку кожного з них у спільній вимозі, оплата судового збору може бути здійснена одним платіжним документом».

Поступове підвищення розміру судового збору та інших судових витрат дає підстави замислитись над можливістю запровадження в Україні фінансування судових витрат особами, які не є учасниками судового спору. Як вказує Н.Ю. Голубєва, інститут фінансування процесу третьою стороною (third-party funding), який має розповсюдження в країнах загального права. Йдеться про сторонніх для процесу осіб, які беруть на себе фінансування судових витрат, очікуючи отримання доходу від виграних справ, тобто інвесторів судових процесів (не плутати із третіми особами у цивільному процесі) [33, с. 12].

Втім, фінансування судових витрат сторонніми особами практикується не лише в країнах загального права. У Німеччині фінансування правових спорів існує з 1998 р. Його суть полягає в тому, що у позовах, які стосуються виконання зобов'язання (Leistungsklage), спрямованих перш за все на виплату грошових

коштів, матеріальну підтримку позивачеві може надати третя особа, що є інвестором (Prozessfinanzierer). Предметом інвестицій може бути будь-яка вимога, спрямована на виплату грошових коштів. Загальні умови фінансування досить прості: сума вимоги повинна досягати певного мінімуму, наприклад в 10, 50 або 100 тисяч євро; відповідач за вимогою повинен бути матеріально спроможний виконати зобов'язання; ймовірність виграти справу повинна бути досить висока. Частка інвестора в виручці варіюється і залежить від багатьох чинників. Орієнтовна формула великих інвесторів: 30% при вимозі до 500 тисяч євро і 25% на все, що цю суму перевищує при досягненні успіху шляхом судового розгляду [223, с. 429-430].

Звичайно, запровадження механізму фінансування правових спорів у нашій державі можливе лише якщо воно стане фінансово вигідним для інвесторів. Таке можливо лише в умовах високого ступеня прогнозованості судових процесів та реального виконання судових рішень.

Переваги фінансування судових спорів полягають не лише у забезпеченні можливості доступу до правосуддя особам, які не належать до осіб, які мають право на звільнення від оплати судового збору та на безоплатну правову допомогу, однак водночас не мають фінансової можливості розпочати або продовжувати витратний судовий процес. Залучення до судових процесів інтересів великих інвестиційних компаній призведе до впорядкування ринку юридичних послуг, адже контроль за діяльністю адвоката, ефективністю його дій в судовому процесі з боку інвестиційної компанії буде жорстким. Також можна не сумніватися в тому, що ті категорії судових спорів, які знаходитимуться у сфері фінансових інтересів інвестиційних компаній, матимуть більшу порівняно з іншими категоріями справ прогнозованість та усталену судову практику вирішення, оскільки протилежна ситуація шкодитиме бізнесу.

З іншого боку, в разі залучення коштів інвестора на фінансування судового процесу постає питання незалежності позивача у реалізації ним своїх диспозитивних прав, таких як право на відмову від позову, зміну позовних вимог,

подачу заяви про залишення позову без розгляду та укладення мирової угоди. Очевидно, що такі процесуальні дії повинні бути узгоджені з інвестором.

У будь-якому випадку факт фінансування судового процесу сторонньою особою не повинен впливати на порядок розподілу судових витрат між сторонами. Інвестування грошових коштів у судовий процес повинно здійснюватись на договірній основі, повністю знаходитись у площині матеріального права і не впливати на процесуальні обов'язки сторін щодо компенсації судових витрат та розмір такої компенсації. Зокрема, обов'язок сторони, яка програла справу, компенсувати судові витрати повинен виникати саме перед іншою стороною судового спору, а не перед сторонньою особою, за рахунок коштів якої було сплачено судові витрати у цій справі.

3.2. Забезпечення та страхування судових витрат

З прийняттям та набранням чинності Закону України від 03.10.2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» у цивільному процесуальному праві України з'явився новий для вітчизняного процесуального права правовий інститут забезпечення судових витрат.

Під забезпеченням судових витрат слід розуміти вжиття судом за власною ініціативою чи за клопотанням сторони заходів, спрямованих на гарантування реальної оплати судових витрат на вчинення окремих процесуальних дій або відшкодування витрат добросовісної сторони на професійну правничу допомогу та інших судових витрат, пов'язаних з розглядом справи.

Запровадження даного процесуального інституту надає суду та учасникам справи додатковий процесуальний інструмент, що може бути використаний для досягнення трьох основних цілей:

- 1) захист від зловживання правом на пред'явлення позову, зокрема, пред'явлення завідомо безпідставних позовів;

2) гарантування реального відшкодування добросовісній стороні понесених нею судових витрат;

3) протидія зловживанню учасниками справи своїми процесуальними правами на заявлення клопотань про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням.

Забезпечення судових витрат оформлюється ухвалою суду та здійснюється шляхом внесення учасником справи, вказаним у судовій ухвалі, на депозитний рахунок суду у визначений судом строк попередньо визначеної суми судових витрат, пов'язаних з розглядом справи або певною процесуальною дією.

Існує два види забезпечення судових витрат:

1) забезпечення попередньо визначених майбутніх судових витрат на вчинення певних процесуальних дій (виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням).

2) забезпечення попередньо визначених майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які має понести відповідач у зв'язку із розглядом справи (забезпечення витрат на професійну правничу допомогу).

Забезпечення попередньо визначених майбутніх судових витрат на вчинення певних процесуальних дій здійснюється за ініціативою суду, однак не виключена можливість його вчинення й за клопотанням учасника справи, якщо, наприклад, розгляд судом заяви (клопотання) про вчинення відповідної процесуальної дії відбувається в підготовчому засіданні за участі учасників справи.

Конкретних підстав вжиття судом даного виду забезпечення судових витрат законом не передбачено, а отже дане питання повністю віднесено законодавцем на розсуд суду.

Обов'язок внесення попередньо визначеної суми майбутніх судових витрат на вчинення певної процесуальної дії покладається судом на учасника

справи, який заявив клопотання про вчинення такої процесуальної дії. Якщо клопотання заявили декілька учасників справи, необхідну грошову суму авансом у рівних частках сплачують відповідні учасники справи, а у випадках, коли відповідна процесуальна дія здійснюється з ініціативи суду, - сторони в рівних частках. У разі невнесення у визначений судом строк коштів для забезпечення судових витрат або несплати у визначений судом строк відповідних сум авансом, суд вправі відхилити клопотання.

Забезпечення попередньо визначених майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які має понести відповідач у зв'язку із розглядом справи (забезпечення витрат на професійну правничу допомогу) може бути здійснене судом лише за клопотанням відповідача.

Положення ЦПК України містять чіткий перелік підстав забезпечення витрат відповідача на професійну правничу допомогу (ч. 4 ст. 135 ЦПК України). Їх можна поділити на дві групи: обов'язкові та факультативні підстави. Обов'язковими підставами є такі:

1) позов має ознаки завідомо безпідставного або інші ознаки зловживання правом на позов;

2) позивач не має зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна, що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові.

Доведення відповідачем в суді наявності хоча б однієї з названих підстав спричиняє обов'язок суду вжити заходів забезпечення судових витрат, якщо попередній розрахунок розміру таких витрат є обґрунтованим.

Факультативними підставами є надання до суду доказів того, що майновий стан позивача або його дії щодо відчуження майна чи інші дії можуть ускладнити або зробити неможливим виконання рішення суду про відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові.

Для вжиття судом заходів забезпечення попередньо визначених майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які має

понести відповідач у зв'язку із розглядом справи, важливим є обґрунтованість клопотання відповідача. Суду мають бути надані переконливі докази, які свідчать про наявність хоча б однієї з підстав, передбачених ч. 4 ст. 135 ЦПК України, а також попередній орієнтовний розрахунок судових витрат.

Як правило, суди відмовляють у задоволенні клопотань про забезпечення витрат відповідача на професійну правничу допомогу саме у зв'язку з ненаданням суду доказів на підтвердження наявності підстав для вжиття відповідних заходів [218].

Відповідно до п. 1 ч. 4 ст. 135 ЦПК України забезпечення судових витрат застосовується, якщо позов має ознаки завідомо безпідставного або інші ознаки зловживання правом на позов.

Неприпустимість зловживання процесуальними правами закріплено в ЦПК як один з принципів цивільного судочинства (п. 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК). Закон містить орієнтовний перелік випадків зловживання правом на позов: подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер (п. 3 ч. 2 ст. 44 ЦПК).

У німецькій процесуальній доктрині виділяють такі види зловживання правом на позов: 1) сутяжництво (*Querulieren*) як схильність до процесів, як прояви якого можуть розглядатися звернення з позовом на незначну суму або з будь-якою об'єктивно незначною вимогою (*Bagatellsachen*); 2) порушення симулятивних (фіктивних, уявних) процесів, тобто випадки, коли позивач звертається з позовом до суду за попередньою домовленістю з відповідачем для отримання судового рішення та досягнення неправомірної мети (*Scheinprozesse*); 3) позови з метою отримання необґрунтованої, як правило, матеріальної вигоди (відступного) (*Erlangung ungerechtfertigte Vermögensvorteile*); 4) позови з метою заподіяння шкоди (*schickenöse Klagen*), при поводженні з якими головною метою позивача є заподіяння шкоди відповідачеві [1, с. 123].

В основі відмежування правомірного здійснення права на пред'явлення позову від зловживання цим правом лежить інтерес позивача. Якщо цей інтерес полягає у здійсненні ефективного захисту порушених, невизнаних або

оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, то такий інтерес є охоронюваним законом інтересом, оскільки відповідає завданню цивільного судочинства, закріпленому в ч. 1 ст. 2 ЦПК України. Якщо ж пред'явлення позову переслідує іншу, шкідливу мету, то інтерес позивача є протиправним та не підтримується, а, навпаки, засуджується державою.

Питання щодо виявлення факту зловживання правом на позов зокрема шляхом визнання позову завідомо безпідставним на момент його пред'явлення є доволі проблематичним у вітчизняній судовій практиці. В основі даної проблеми лежить невизначеність у питанні визнання на доктринальному рівні юридичного інтересу як передумови виникнення права на пред'явлення позову. На відміну від, наприклад, німецької процесуальної науки, у якій вчення про юридичний інтерес (*Lehre über das Rechtsschutzinteresse*) як передумову виникнення права на звернення за судовим захистом є досить розвиненим. Вказане навіть деякою мірою відображено в німецькому процесуальному законодавстві (абз. 1 § 256 ЦПК Німеччини передбачає, що однією з умов пред'явлення позову про визнання є наявність у позивача законного інтересу). Серед вітчизняних процесуалістів є як прихильники визнання юридичного інтересу передумовою виникнення права особи на звернення за судовим захистом [41, с. 39-51], так і його супротивники. Загалом у сучасній вітчизняній процесуальній науці склалася усталена точка зору, відповідно до якої на момент відкриття провадження у справі суд не має права робити жодних матеріально-правових висновків з приводу цивільної справи. А отже констатувати реальність чи штучність позовних вимог на початку розгляду справи суд не вправі. Такі дії суду можуть розглядатися учасниками справи як упереджене ставлення судді та слугувати підставою для відводу. У зв'язку з цим, відмовляючи у задоволенні клопотання про вжиття заходів забезпечення судових витрат, заявлене відповідачем у зв'язку з пред'явленням до нього завідомо безпідставного позову, суди нерідко вказують про те, що підставність позовних вимог та їх обґрунтованість підлягають встановленню судом під час розгляду справи по суті,

що є самостійною підставою для відмови у позові [213]. Зокрема, пред'явлення позову з пропуском строку позовної давності не є для суду достатньою підставою вважати, що позов є завідомо безпідставним [216].

Судова практика свідчить про те, що кількість відмов у задоволенні клопотання про вжиття заходів забезпечення судових витрат на правову допомогу істотно переважає кількість задоволених клопотань. Тому в таких випадках перед відповідачем стоїть доволі складне завдання переконати суд в обґрунтованості свого клопотання. Так, в одній з цивільних справ відповідач у своєму клопотанні, яке було задоволене судом, зазначив, що позов має ознаки завідомо безпідставного і має ознаки зловживання правом, оскільки позивач раніше неодноразово звертався до суду із цими вимогами, останні, не підтверджені належними і допустимими доказами, про що докладно вказано у відзиві, а тому просить суд, відповідно до ст. 135 ЦПК України, як захід забезпечення судових витрат, зобов'язати позивача внести на депозитний рахунок суду грошову суму для забезпечення можливого відшкодування майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які має понести відповідач, у зв'язку із розглядом справи [215]. Як показує судова практика, саме факт неодноразового пред'явлення схожих позовів даним позивачем до даного відповідача справедливо розглядається судом як ознака завідомо безпідставних позовних вимог (оскільки є очевидною ознакою сутяжництва) та задоволення клопотання про забезпечення судових витрат на професійну правничу допомогу.

Окремі дослідники називають й інші ознаки завідової безпідставності позовних вимог:

- 1) сторони підписали документ про відсутність матеріальних претензій за договором, на підставі якого поданий позов про стягнення заборгованості;
- 2) в позові не обґрунтовано порушення прав позивача або не визначено, в чому полягає таке порушення саме відповідачем [187].

Другою обов'язковою підставою для вжиття судом заходів забезпечення судових витрат на професійну правничу допомогу є відсутність у позивача

зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна, що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові. Закріплення цієї підстави викликає певні заперечення, адже вона являє собою ніщо інше як приховану судову заставу для іноземців (*cautio judicatum solvi*), адже очевидно, що з великою часткою ймовірності особою, яка не має в Україні зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна, що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування судових витрат відповідача, виявиться саме іноземець. Бажання захистити інтереси добросовісних відповідачів-громадян України від безпідставних позовних вимог з боку позивачів-іноземців можна зрозуміти. Однак закріплення відповідних норм суперечить міжнародним зобов'язанням України. Так, відповідно до ст. 17 Конвенції з питань цивільного процесу 1954 р. (яка набрала чинності для України 26.07.1967 р. та є обов'язковою відповідно до ст. 6 Закону України «Про правонаступництво України») «від громадян однієї з Договірних держав, що мають місце проживання в одній з цих держав і виступають в судах іншої з цих держав в якості позивачів або третіх осіб, не може вимагатися ніякої застави або забезпечення в якій би то не було формі на підставі того, що вони є іноземцями або не мають постійного або тимчасового місця проживання в даній країні» [70]. У зв'язку з цим, будь-яка судова ухвала, яка зобов'язує іноземця внести забезпечення судових витрат з підстави відсутності зареєстрованого місця проживання в Україні має бути скасована, адже відповідно до ч. 2 ст. 3 ЦПК якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачено інші правила, ніж встановлені цим Кодексом, застосовуються правила міжнародного договору України. Таким чином, як це не дивно, положення п. 2 ч. 4 ст. 135 ЦПК України дискримінують саме громадян України, які не мають зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна,

що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування судових витрат відповідача, адже на них відповідні гарантії, встановлені міжнародно-правовими актами, не поширюються.

Для визначення суми забезпечення витрат на професійну правничу допомогу важливим є правильне складення попереднього (орієнтовного) розрахунку судових витрат. В юридичній літературі наголошується на необхідності відповідального ставлення до складання даного процесуального документу. Як зазначають юристи-практики, важливо не лише не занижувати суму, вказану в орієнтовному розрахунку судових витрат, але й не надто її завищувати. Оскільки значне відхилення розміру витрат, що заявлені до відшкодування, від попереднього їх розрахунку може бути підставою для відмови стороні, на користь якої ухвалено рішення, у відшкодуванні судових витрат. У разі перевищення суми судових витрат, заявленої до відшкодування, від попереднього розрахунку суд може відмовити у відшкодуванні судових витрат у частині такого перевищення, а якщо сума заявлених до відшкодування судових витрат є значно меншою, ніж сума, заявлена в попередньому розрахунку, суд може відмовити у такому відшкодуванні повністю або частково [86, с. 17].

Недоліком правового регулювання забезпечення судових витрат є надання процесуальних переваг відповідачу, що суперечить принципу процесуальної рівноправності сторін. Так, відповідач наділений правом вимагати забезпечення майбутніх витрат на професійну правничу допомогу та інших витрат, які він має понести у зв'язку із розглядом справи, тоді як позивач такого права позбавлений.

Таким чином, пропонується доповнити положення ч. 6 ст. 135 ЦПК України реченням другим наступного змісту: «Одночасно або після вжиття заходів забезпечення майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які він має понести у зв'язку із розглядом справи, суд за клопотанням позивача може також забезпечити витрати позивача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які він має понести у зв'язку із розглядом справи, якщо він надасть суду докази наявності підстав такого

забезпечення, передбачених ч. 4 ст. 135 ЦПК України стосовно відповідача» [206, с. 629-632].

Оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції про відмову в забезпеченні судових витрат нормами цивільного процесуального законодавства не передбачене [116].

Від забезпечення необхідно відрізнити попередню оплату судових витрат. Між цими процесуальними діями наявні наступні відмінності:

1) забезпечення судових витрат є процесуальною дією, спрямованою на гарантування оплати судових витрат у майбутньому, тоді як попередня оплата – це оплата судових витрат авансом;

2) у разі забезпечення судових витрат відповідна грошова сума вноситься на депозит суду з подальшим покриттям з неї фактично понесених судових витрат, тоді як попередня оплата судових витрат здійснюється одразу на користь отримувача грошових коштів;

3) попередня оплата здійснюється лише стосовно витрат на здійснення окремих процесуальних дій і не може стосуватися витрат відповідача на професійну правничу допомогу, тоді як забезпечення судових витрат може відбуватися як стосовно витрат на вчинення окремих процесуальних дій, так і стосовно витрат відповідача на професійну правничу допомогу;

4) внесена на депозит суду грошова сума забезпечення судових витрат в деяких, передбачених законом випадках може бути повернута особі, яка її внесла (ч. 7 ст. 135 ЦПК), тоді як оплачена авансом сума грошових витрат не повертається. Вона може бути лише компенсована стороні, яка виграла справу, в порядку розподілу судових витрат іншою стороною.

Як забезпечення так і попередня оплата судових витрат є правовими механізмами, які сприяють вчасній та повній оплаті судових витрат. Ще одним таким механізмом є страхування судових витрат, що існує в багатьох розвинених країнах. Так, в Німеччині завбачливі особи укладають широко поширений в Німеччині договір страхування з метою надання правового захисту (Rechtsschutzversicherung). Страховик в такому випадку бере на себе судові

витрати та оплати послуг адвоката позивача, а в разі поразки – і адвоката протилежної сторони в рамках заздалегідь укладеного договору. Цей договір може поширюватися виключно на суперечки в певних сферах права – наприклад, трудового права (Arbeitsrecht) або на всі позови, пов'язані з використанням дорожнього транспорту (Verkehrsrecht).

Одними з істотних недоліків захисту шляхом правового страхування є необхідність попереднього укладення страхового договору і термін очікування (Wartezeit), зазвичай довжиною в три місяці від початку дії страхування. Страховий захист поширюється в такому випадку виключно на позови, пов'язані з подіями, що відбулися після закінчення терміну очікування.

Таким чином, обсяг захисту застрахованої особи при правовому страхуванні залежить виключно від масштабу індивідуальної передбачливості, проте не кожен ризик можливо передбачити і відповідно вчасно застрахувати [223, с. 428-433].

В Україні страхування судових витрат також передбачено законом серед видів добровільного страхування (п. 19 ч. 4 ст. 6 Закону України «Про страхування» [150]). Відповідно до п. 3.19 Характеристики та класифікаційних ознак видів добровільного страхування, затверджених розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 09.07.2010 р. № 565 страхування судових витрат – вид страхування, за яким предметом договору страхування є майнові інтереси, що не суперечать закону, пов'язані зі збитками внаслідок виникнення у страхувальника або іншої особи, визначеної страхувальником у договорі страхування (вигодонабувача), судових витрат. Даний вид страхування передбачає обов'язок страховика за встановлену договором страхування плату (страховий внесок, страховий платіж, страхову премію) здійснити виплату страхового відшкодування відповідно до умов договору страхування шляхом відшкодування страхувальнику або іншій особі, визначеній страхувальником у договорі страхування (вигодонабувачу), збитку, понесеного ними у зв'язку з непередбачуваними судовими витратами [144].

У правилах добровільного страхування судових витрат українських страховиків страхові ризики визначаються як:

1) понесення Страхувальником непередбачених судових витрат, пов'язаних з захистом його порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів в судах (господарські, адміністративні суди, суди загальної юрисдикції, третейські суди, Міжнародний комерційний арбітраж при Торгово-промисловій палаті України), а також для вжиття заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням;

2) ймовірні і випадкові події, що можуть призвести до судових витрат Страхувальника (Вигодонабувача) у зв'язку із розглядом цивільних, господарських, кримінальних, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення, спори за якими виникли з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб (в т.ч. фізичних осіб-підприємців), інтересів держави [20].

Утім страхування судових витрат не є поширеною практикою в Україні, а тому відповідні положення потребують вдосконалення.

3.3. Розподіл судових витрат та їх повернення

Як вже зазначалося, відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення, закріплене у ч. 3 ст. 2 ЦПК серед принципів цивільного судочинства, що свідчить про неабияке значення, яке надається законодавцем даній процедурі.

У першу чергу необхідно з'ясувати зміст категорії «розподіл» судових витрат та його відмінності від поняття «компенсація (відшкодування)» судових витрат.

Під розподілом судових витрат необхідно розуміти покладення судом на одну сторону судового спору обов'язку відшкодування (компенсації) чи оплати судових витрат іншої сторони повністю або частково. При цьому під витратами

сторони, що підлягають компенсації, слід розуміти як ті витрати, які вона фактично понесла, так і ті, які вона повинна була понести, але фактично не понесла внаслідок відстрочення оплати судових витрат, звільнення від їх оплати або інших причин.

Для розподілу судових витрат властиві такі ознаки:

- 1) розподіл судових витрат здійснюється судом;
- 2) розподіл судових витрат здійснюється лише між сторонами судового спору та третіми особами. Також у деяких випадках обов'язок відшкодування судових витрат може бути покладено судом на органів та осіб, яким законом надане право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Під компенсацією (відшкодуванням) судових витрат слід розуміти повернення грошових коштів, оплачених стороною чи третьою особою при несенні судових витрат. Компенсація (відшкодування) судових витрат здійснюється внаслідок їх розподілу між сторонами. Для неї характерні наступні ознаки:

- 1) компенсація (відшкодування) судових витрат здійснюється стороною судового спору (як виняток, у передбачених законом випадках вона може здійснюватися за рахунок коштів державного бюджету);
- 2) компенсація (відшкодування) судових витрат може здійснюватися на користь сторони судового спору та третіх осіб, на користь інших осіб або державного бюджету.

Основне правило розподілу судових витрат закріплене в ч. 1 ст. 141 ЦПК, відповідно до якого судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог. Інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються:

- 1) у разі задоволення позову – на відповідача;
- 2) у разі відмови в позові – на позивача;
- 3) у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог [232].

ЦПК України передбачено такі критерії визначення та розподілу судових витрат: 1) їх дійсність; 2) необхідність; 3) розумність їх розміру, з урахуванням складності справи та фінансового стану учасників справи [107].

Дійсність судових витрат перевіряється судом шляхом оцінки доказів, наданих сторонами на підтвердження реального несення ними таких витрат. Не можуть вважатися дійсними судовими витратами витрати, які не були фактично понесені стороною або з наданих суду доказів неможливо встановити, ким саме вони були понесені, на що конкретно витрачені та в якому обсязі.

Необхідність судових витрат оцінюється судом, зокрема, з урахуванням необхідності вчинення тієї процесуальної дії, на яку були понесені судові витрати для повного, всебічного та об'єктивного розгляду та вирішення справи. Так, якщо доказ, отриманий внаслідок понесення стороною грошових витрат, виявляється неналежним та/або недопустимим, то й витрати на його отримання не можуть вважатися необхідними, а отже не підлягають розподілу між сторонами.

Розумність розміру судових витрат повинна оцінюватися судом за принципом розумності. Як зазначає Н.Ю. Голубєва, принцип розумності в праві означає відповідність поведінки індивіда соціальному досвіду, усвідомленість, вмотивованість, обґрунтованість, логічність, доцільність його поведінки [31, с. 5]. Тобто розмір понесених судових витрат повинен розглядатися з позиції досвідченої та обачливої людини, не допускаючи покладення на сторону обов'язку відшкодування очевидно завищеного розміру судових витрат. Даний критерій, як правило, застосовується у випадках компенсації витрат на професійну правничу допомогу, однак може бути застосований судом і щодо інших судових витрат. Наприклад, якщо вартість перекладу письмового доказу на мову судочинства, замовленого стороною, значно перевищує середню вартість аналогічних послуг перекладу з тієї ж мови такої ж складності, що існують на ринку, суд може за клопотанням іншої сторони, яке обґрунтоване відповідними доказами, зменшити розмір відшкодування таких витрат.

Складність справи має бути врахована, переважно для оцінки розміру витрат на професійну правничу допомогу, а важкий фінансовий стан учасників справи може бути підставою для відстрочення або розстрочення сплати судового збору (ч. 1 ст. 136 ЦПК), зменшення розміру належних до сплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, або звільнення від їх сплати (ч. 3 ст. 136 ЦПК).

Окреслюючи коло процесуальних суб'єктів, які мають право на компенсацію (відшкодування) судових витрат, слід констатувати, що їх перелік у процесуальному законодавстві чітко не визначений.

Не виникає сумнівів той факт, що право на відшкодування судових витрат у випадках, передбачених законом, мають сторони. Втім необхідно уточнити порядок такого відшкодування у випадках виникнення процесуальної співучасті або заміни осіб на стороні позивача чи відповідача.

Процесуальна співучасть – це множинність осіб на стороні позивача чи відповідача [231, с. 244; 225, с. 56; 183, 201]. При цьому процесуалісти вказують на такі ознаки даної множинності: а) наявність у цих осіб спору з протилежною стороною [39, с. 79]; б) право вимоги або обов'язки цих осіб не виключають один одного [28, с. 106; 228, с. 94]; в) множинність обумовлена нормами матеріального права через наявність спільного права чи обов'язку [61, с. 49; 225, с. 56]; г) пов'язаність співучасників спірним матеріальним правовідношенням [236, с. 115]; д) наявність самостійного цивільного процесуального правового статусу співучасників [11, с. 168-169]; е) об'єднання вимог кількох позивачів чи до кількох відповідачів в єдине судове провадження [231, с. 245].

Як слідує з положень ч. 2 ст. 50 ЦПК України процесуальна співучасть – це участь у справі кількох позивачів і (або) відповідачів.

Утім як у процесуальній теорії, так і в цивільному процесуальному законодавстві під поняттям процесуальної співучасті поєднують два цілком різних випадки множинності процесуальних суб'єктів: 1) наявність кількох уповноважених чи кількох зобов'язаних осіб за однією позовною вимогою, внаслідок чого в одній справі діють кілька позивачів та/чи відповідачів за одним

позовом; 2) об'єднання в одній справі кількох позовних вимог, внаслідок чого в одній справі діють кілька позивачів та/чи відповідачів за різними позовами.

У першому випадку при розподілі судових витрат повинні враховуватися положення ст. 266 ЦПК України. Тобто сума судових витрат, яка підлягає стягненню з відповідної сторони, на якій існує співучасть, повинна розподілятися між співучасниками пропорційно до розподілення між ними розміру основного стягнення. При цьому суд може врахувати процесуальну поведінку кожного з них (п. 3 ч. 3 ст. 141, ч. 9 ст. 141 ЦПК). Якщо ж обов'язок чи право стягнення є солідарним, то судові витрати повинні стягуватися зі співучасників у рівних частках, оскільки процесуальний закон не передбачає можливості покладення на сторін солідарного обов'язку оплати судових витрат.

У другому випадку розподіл судових витрат повинен відбуватися щодо кожної позовної вимоги окремо залежно від результатів її розгляду та вирішення судом за загальними правилами, встановленими ст. 141 ЦПК України. При цьому суд повинен визначити, які судові витрати були необхідні для розгляду кожного із заявлених вимог окремо. Судові витрати, пов'язані з розглядом усіх вимог в цілому, повинні розподілятися в частках, виходячи з кількості заявлених і задоволених вимог.

У випадку заміни неналежного відповідача відповідно до ч. 5 ст. 51 ЦПК відповідач, замінений іншим відповідачем, має право заявити вимогу про компенсацію судових витрат, здійснених ним внаслідок необґрунтованих дій позивача. Питання про розподіл судових витрат вирішується в ухвалі про заміну неналежного відповідача.

У випадку процесуального правонаступництва (ст. 55 ЦПК України) до правонаступника переходять усі процесуальні права та обов'язки правопередника включно з правом на відшкодування понесених витрат та обов'язком їх компенсувати іншій стороні залежно від результатів вирішення справи судом. Вказане правило стосується всіх судових витрат у даній справі, які були понесені сторонами як до, так і після вступу правонаступника у цивільний процес.

Якщо у справі беруть участь треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, то вони в разі задоволення їх позовних вимог також мають право на компенсацію судових витрат, оскільки вони користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача (третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, фактично, займає місце «третьої сторони»). При цьому обов'язок відшкодування витрат третьої особи покладається на тих осіб, до яких був пред'явлений позов третьої особи (тобто на одну чи обидві сторони).

Однак більш складним є питання про порядок розподілу судових витрат у разі часткового задоволення чи відмови у задоволенні вимог такої третьої особи. При вирішенні даної проблеми необхідно виходити з наступного:

1) якщо суд задовольнив вимогу первісного позивача, а у задоволенні вимог третьої особи відмовив – суд покладає на відповідача обов'язок відшкодувати витрати первісного позивача, а витрати третьої особи не відшкодовуються. При цьому якщо одна з сторін понесла додаткові витрати для спростування вимог третьої особи, вона має право стягнути їх з третьої особи;

2) якщо суд частково задовольнив вимоги первісного позивача та третьої особи, то їх витрати компенсуються відповідачем пропорційно до розміру задоволених вимог;

3) якщо суд відмовив у задоволенні вимог як первісному позивачеві, так і третій особі, то обов'язок відшкодування витрат відповідача покладається на первісного позивача та третю особу за правилами, які були розглянуті вище для випадків процесуальної співучасті, що характеризується об'єднанням кількох позовних вимог в одній справі.

Судові витрати третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, стягуються на її користь із сторони, визначеної відповідно до вимог ст. 141 ЦПК, залежно від того заперечувала чи підтримувала така особа заявлені позовні вимоги (ч. 12 ст. 141 ЦПК). При цьому порядок розподілу судових витрат не залежить від того, вступила така третя особа у справу за власною ініціативою, чи була залучена за ініціативою сторін чи суду.

На органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, відповідно до вимог чинного цивільного процесуального законодавства України також покладено обов'язок оплати судових витрат, тому якщо такий орган чи особа звертається до суду на захист прав та інтересів іншої особи або інтересів держави, суд включає такий орган чи особу в розподіл судових витрат.

Не є цілковито вирішеним питання про те, на кого саме має бути покладено обов'язок відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови суду в позові, пред'явленому органом чи особою, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб: на сам цей орган (особу), чи на позивача, в інтересах якого було пред'явлено позов до суду.

У випадку звернення до суду прокурора на захист інтересів держави необхідно враховувати положення ЦПК та Закону України «Про прокуратуру». Так, відповідно до ч. 4 та 5 ст. 56 ЦПК прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві, скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. Невиконання цих вимог має наслідком застосування положень, передбачених статтею 185 цього Кодексу.

У разі відкриття провадження за позовною заявою особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (крім прокурора), особа, в чиїх інтересах подано позов, набуває статусу позивача.

У разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі прокурор набуває статусу позивача [232].

Відповідно до абз. 3 ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» прокурор зобов'язаний попередньо, до звернення до суду, повідомити про це громадянина та його законного представника або відповідного суб'єкта владних повноважень. У разі підтвердження судом наявності підстав для представництва прокурор користується процесуальними повноваженнями відповідної сторони процесу. Наявність підстав для представництва може бути оскаржена громадянином чи її законним представником або суб'єктом владних повноважень [149].

Таким чином, якщо прокурором подано до суду позов в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача, а отже у випадку відмови в позові саме на цей орган судом відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 141 ЦПК має бути покладено обов'язок відшкодувати судові витрати відповідача. При цьому якщо судом буде встановлено, що орган прокуратури до звернення до суду не попередив відповідний орган про намір звернутися до суду на захист інтересів держави, такі дії можуть бути розцінені судом як зловживання прокурором правом на пред'явлення позову, а отже обов'язок відшкодувати судові витрати відповідача можуть бути покладений судом на орган прокуратури відповідно до ч. 9 ст. 141 ЦПК. Так само на орган прокуратури суд повинен покласти обов'язок відшкодування судових витрат відповідача у разі відмови в позові, пред'явленого прокурором в інтересах держави за відсутності органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду.

Аналогічним чином повинно вирішуватися питання щодо розподілу судових витрат і у випадку пред'явлення до суду позову іншим ніж прокуратура органом, якому законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

В судовій практиці нерідко виникають питання щодо порядку розподілу судових витрат у випадку, коли одна з сторін звільнена законом від обов'язку їх оплати.

Законодавчо вирішені лише окремі питання цієї проблеми:

1) якщо сторону, на користь якої ухвалено рішення, звільнено від сплати судових витрат, з другої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, які їх понесли, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог, а інша частина компенсується за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Якщо обидві сторони звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 6 ст. 141 ЦПК) [232].

Питання щодо розміру судового збору, який підлягає стягненню з відповідача у дохід держави виникає у випадках, коли судовий збір підлягає сплаті у мінімальному розмірі, а за законом для позивача та відповідача встановлено різний мінімальний розмір оплати судового збору (для фізичних осіб та фізичних осіб - підприємців – не менше 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а для юридичних осіб – не менше 1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб). У таких випадках суди стягують судовий збір у мінімальному розмірі, встановленій для тієї особи, з якої фактично відбувається стягнення (тобто з відповідача). Наприклад, Держинський районний суд міста Харкова своїм рішенням від 26.02.2019 р. у справі № 638/4193/17 за позовом про поновлення на роботі та виплату заробітної плати за час вимушеного прогулу стягнув з відповідача Державного підприємства «Харківський обласний радіотелевізійний передавальний центр» на користь держави судовий збір в розмірі 1920 (одна тисяча дев'ятсот двадцять) грн. [162]. На той момент це дорівнювало 1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, тобто складало мінімальний розмір оплати судового збору для юридичних осіб;

2) якщо інше не передбачено законом, у разі залишення позову без задоволення, закриття провадження у справі або залишення без розгляду позову позивача, звільненого від сплати судових витрат, судові витрати, понесені відповідачем, компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 7 ст. 141 ЦПК) [232].

Відповіді на деякі спірні питання порядку розподілу судових витрат можна знайти у судовій практиці.

Так, наприклад, якщо відповідач відповідно до закону звільнений від оплати судового збору, то у разі задоволення позовних вимог з відповідача на користь позивача сплачений ним судовий збір стягненню не підлягає [110].

Водночас, звільнення від оплати судового збору на підставі ст. 5 Закону України «Про судовий збір» не означає звільнення від інших судових витрат, зокрема, витрат на професійну правничу допомогу, а тому такі витрати підлягають стягненню зі сторони, яка програла справу, навіть якщо така сторона звільнена від оплати судового збору [114].

Законодавче положення ч. 7 ст. 141 ЦПК стосується як суду першої, так і судів вищестоящих інстанцій. Наприклад, у п. 76 постанови Великої Палати Верховного Суду від 21.11.2018 року у справі № 127/93/17-ц, провадження № 14-392цс18 зазначається, що позивач був звільнений від сплати судового збору. А тому з огляду на висновок щодо суті касаційної скарги та відмову у задоволенні позову сплачений третьою особою у зв'язку з розглядом справи у суді касаційної інстанції судовий збір компенсується за рахунок держави [108].

Взагалі питання про те, як здійснюється розподіл судових витрат судами різних інстанцій, має важливе значення для судової практики.

Суд першої інстанції, вирішуючи спір по суті, повинен в резолютивній частині рішення окрім вирішення позовних вимог, вирішити й низку питань процесуального характеру, серед яких – питання про розподіл судових витрат.

Аналізуючи положення п. 9 ч. 1 ст. 215 ЦПК України (в редакції Закону України від 18.03.2004 р.), де було зазначено, що резолютивна частина рішення повинна містити «висновок суду про задоволення позову чи відмову в позові повністю чи частково, вказівку на розподіл судових витрат, вказівку на строк і порядок оскарження рішення», С.С. Богля відзначив, що вказівка закону, яка вимагає в резолютивній частині рішення зазначити висновки у відношенні матеріально-правових вимог сторін, показує, що описова і мотивувальна частини рішення містять відповідні описи і мотиви, за якими суд дійшов цього висновку.

У відношенні розподілу судових витрат рішення містить не висновок, а вказівку. Таке формулювання закону, на думку С.С. Боглі, дозволяє підсумувати, що розподіл судових витрат мотивувати не потрібно [15, с. 327].

З таким підходом не можна погодитись. По кожному питанню суд приймає мотивоване рішення. Не є винятком і питання про розподіл судових витрат. У деяких випадках це питання не є складним, і його мотивування може обмежуватись посиланням на відповідні норми ЦПК, в інших випадках вирішення даного питання може вимагати від суду більш складного аналізу, який повинен бути відображений в мотивувальній частині судового рішення. В будь-якому випадку, не можна виправдати повну відсутність мотивування в рішенні здійсненого судом розподілу судових витрат лише тим, що в процесуальному законі зазначено «вказівка» замість «висновок».

Тому С.С. Богля цілком справедливо вказав, що у справі, де судові витрати складаються з декількох видів, чи сторони понесли їх декілька разів, без обґрунтування і складання відповідного розрахунку взагалі не можна обійтись [15, с. 327]. Тому позитивно можна оцінити той факт, що в чинній редакції ЦПК України (ч. 5 ст. 265) відносно розподілу судових витрат слово «вказівка» не фігурує.

Якщо питання про розподіл судових витрат помилково не було вирішене судом у рішенні по суті спору, даний недолік може бути усунений шляхом ухвалення додаткового рішення (п. 3 ч. 1 ст. 270 ЦПК). Хоча це прямо не передбачено нормами ЦПК, але не лише суд першої інстанції може ухвалити додаткове рішення з питань розподілу судових витрат, а й суди вищестоящих інстанцій ухвалюють з даного питання додаткові постанови.

Додаткове рішення не може змінити суті основного рішення або містити в собі висновки про права та обов'язки осіб, які не брали участі у справі, чи вирішувати вимоги, не досліджені в судовому засіданні. Додаткове рішення може ухвалити лише той склад суду, що ухвалив рішення в даній справі (п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 р. № 14).

Однією з новел чинної редакції ЦПК України є закріплення спеціальної судової процедури, призначеної для вирішення питання про розподіл судових витрат.

Так, відповідно до ст. 246 ЦПК якщо сторона з поважних причин не може подати докази, що підтверджують розмір понесених нею судових витрат до закінчення судових дебатів у справі, суд за заявою такої сторони, поданою до закінчення судових дебатів у справі, може вирішити питання про судові витрати після ухвалення рішення по суті позовних вимог.

Для вирішення питання про судові витрати суд призначає судове засідання, яке проводиться не пізніше двадцяти днів з дня ухвалення рішення по суті позовних вимог [232]. За результатами проведення цього засідання суд ухвалює додаткове рішення. Слід зазначити, що у випадку надходження від учасника справи клопотання про призначення судового засідання для вирішення питання про судові витрати, суд в своєму основному рішенні все одно повинен здійснити розподіл судового збору, у додатковому рішенні вирішується лише питання про розподіл витрат, пов'язаних з розглядом справи.

У зв'язку з цим, І.В. Андронов слушно відзначив, що додаткове рішення з питань судових витрат може ухвалюватися не лише у випадку наявності недоліків основного рішення, а і за спеціальним клопотанням сторони у справі. В такому випадку суд в основному рішенні не вирішує питання про витрати не через помилку, а свідомо, за клопотанням сторони у справі. Тоді ухвалення додаткового рішення є не засобом усунення недоліку основного рішення, а процесуальним засобом реалізації прав учасників процесу [5, с. 156].

Таким чином, необхідно розрізняти додаткове рішення з питання розподілу судових витрат як засіб усунення недоліків основного рішення та додаткове рішення з питання розподілу судових витрат як процесуальний засіб реалізації прав учасників процесу. У першому випадку додаткове рішення може бути ухвалено за заявою учасників справи, поданою після ухвалення основного рішення, чи з власної ініціативи суду на підставі тих доказів про понесені судові витрати, що вже наявні в матеріалах справи. Тобто подаючи заяву про ухвалення

додаткового рішення після ухвалення основного рішення, сторона не може надавати суду додаткових доказів про понесені нею судові витрати, адже виправлення недоліку судового рішення не може здійснюватися на підставі додаткових доказів. Водночас додаткове рішення про розподіл судових витрат як процесуальний засіб реалізації прав учасників процесу ухвалюється на підставі заяви сторони судового процесу. При цьому під час вирішення даного питання сторона має право і навіть повинна надати суду нові докази про понесені нею судові витрати. Такі докази подаються протягом п'яти днів після ухвалення основного рішення суду. У разі неподання відповідних доказів протягом встановленого строку така заява залишається без розгляду (ч. 8 ст. 141 ЦПК).

Необхідно зазначити, що вирішення судом питання про призначення судового засідання для розподілу судових витрат напряду залежить від результату вирішення позовних вимог. Так, якщо суд ухвалив рішення на користь тієї особи, яка заявила клопотання про проведення судового засідання для вирішення питання про розподіл судових витрат, то дане клопотання підлягає задоволенню. Якщо ж клопотання надійшло від особи, яка програла справу, а інша сторона надала суду необхідні докази на підтвердження понесених нею судових витрат, питання про судові витрати має бути вирішене в основному рішенні суду, а в клопотанні про призначення судового засідання для вирішення питання про судові витрати необхідно відмовити [203, с. 361-364].

Утім розподіл судових витрат здійснюють не лише суди першої, а й суди апеляційної та касаційної інстанцій. Відповідно до п.п. в) п. 4 ч. 1 ст. 382 та п.п. в) п. 4 ч. 1 ст. 416 ЦПК в резолютивній частині постанови суду апеляційної (касаційної) інстанції має бути здійснено розподіл судових витрат, понесених у зв'язку з переглядом справи у суді апеляційної (касаційної) інстанції. Відповідно до ч. 13 ст. 141 ЦПК якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції, не передаючи справи на новий розгляд, змінює рішення або ухвалює нове, цей суд відповідно змінює розподіл судових витрат.

Таким чином, судами апеляційної (касаційної) інстанції може бути здійснено дві окремих процесуальних дії щодо розподілу судових витрат:

1) розподіл між сторонами судових витрат, понесених ними під час апеляційного (касаційного) розгляду цивільної справи;

2) перерозподіл судових витрат, понесених сторонами в суді першої інстанції, якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції, не передаючи справи на новий розгляд, змінює рішення або ухвалює нове рішення по суті спору.

Від розподілу судових витрат необхідно відрізнити їх повернення. Дана процедура застосовується не до всіх судових витрат, а лише до судового збору.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про судовий збір» сплачена сума судового збору повертається за ухвалою суду в разі:

1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом;

2) повернення заяви або скарги;

3) відмови у відкритті провадження у справі;

4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям позивача або за його клопотанням);

5) закриття провадження у справі.

У випадках, установлених пунктом 1, судовий збір повертається в розмірі переплаченої суми; в інших випадках, – повністю [151].

У випадках коли виникає необхідність повернення судового збору та за наявності відповідних підстав, його повернення здійснюється згідно положень Порядку виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або бюджетних установ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.2011 № 845. У зазначеній постанові закріплено юридичний механізм виконання рішень про стягнення грошових коштів з державного та місцевих бюджетів або бюджетних установ, ухвалених судами, а також іншими органами державної влади, які відповідно до закону мають право ухвалювати такі рішення [139].

Повернення сплаченої грошової суми судового збору відбувається в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади із забезпечення реалізації державної фінансової політики.

Листом Державної судової адміністрації України від 08.11.2016 №11-8060/16 «Про подання на повернення коштів помилково сплаченого судового збору» зазначено, що Постановою Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011р. №106 «Деякі питання ведення обліку податків, зборів, платежів та інших доходів бюджету» одним з органів, що контролює справляння надходжень бюджету за кодом бюджетної класифікації 22030000 «Судовий збір та надходження від звернення застави у дохід держави» визначено суди загальної юрисдикції.

Отже звернення з поданням про повернення коштів помилково зарахованого судового збору до органів Державної казначейської служби України має бути здійснено судами.

Відповідно до зазначеного порядку суди зобов'язані здійснювати контроль не лише за надходженням грошових коштів судового збору до державного бюджету, а також за їх поверненням платникам у встановлених законом випадках.

Необхідно відмітити, що 08.11.2016 року відбулося набрання чинності наказом Міністерства фінансів України від 19.09.2016 року № 827 «Про затвердження Змін до Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів», яким затверджено форму подання на повернення помилково або надміру зарахованих до бюджету зборів, платежів та інших доходів бюджету, яке надається платнику органом, що контролює справляння надходжень бюджету (тобто місцевими загальними судами Одеської області) [134].

Повернення помилково або надміру зарахованих до бюджету податків, зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджетів здійснюється за поданням органів, що контролюють справляння надходжень бюджету. Подання надається до органу Державного казначейства України за формою,

передбаченою відповідними спільними нормативно-правовими актами Державного казначейства України та органів, що контролюють справляння надходжень бюджету, з питань повернення помилково або надміру зарахованих до бюджету коштів, або в довільній формі на офіційному бланку установи, за підписом керівника установи або його заступників відповідно до їх компетенції з обов'язковим зазначенням такої інформації:

- 1) обґрунтування необхідності повернення коштів з бюджету;
- 2) найменування (П. І. Б.) платника;
- 3) ідентифікаційного коду за ЄДРПОУ або реєстраційного номера облікової картки платника податків з ДРФО, або серії та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний орган державної податкової служби і мають відмітку у паспорті);
- 4) суми платежу, що підлягає поверненню;
- 5) дати та номера розрахункового документа, який підтверджує перерахування коштів до відповідного бюджету.

Подання в довільній формі надається платником до органу Державного казначейства України разом із його заявою про повернення коштів з бюджету та оригіналом або копією розрахункового документа (квитанції, платіжного доручення тощо), який підтверджує перерахування коштів до бюджету [207, с. 700-702].

Таким чином, у разі виникнення передбачених законодавством підстав для повернення судового збору його повернення здійснюється за ухвалою суду відповідно до норм Порядку виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або бюджетних установ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.2011 р. № 845, а у разі виникнення інших підстав, прямо не зазначених у ст. 7 Закону України «Про судовий збір», зокрема, у разі сплати судового збору за відсутності подальшого звернення за судовим захистом і, відповідно, відсутності підстав для ухвалення судового рішення з

питання повернення судового збору, грошові кошти повертаються відповідно до Порядку затвердженого наказом Державного казначейства України від 10 грудня 2002 р. № 226 [43].

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладено узагальнені результати дисертаційного дослідження, сформульовано найбільш вагомі положення та пропозиції з удосконалення цивільного процесуального законодавства України в частині судових витрат.

1. Судові витрати в цивільному процесі у «вузькому» процесуальному значенні необхідно розглядати у двох аспектах: як різновид грошових витрат і як інститут цивільного процесуального права.

Як різновид грошових витрат судові витрати в цивільному процесі – це передбачені нормами цивільного процесуального законодавства витрати (грошові кошти) сторін, інших учасників справи, понесені ними у зв'язку зі зверненням до суду, розглядом та вирішенням справи судом, а у випадках їх звільнення від сплати – це витрати держави, які вона несе у зв'язку з вирішенням конкретної цивільної справи.

Як інститут цивільного процесуального права судові витрати представляють собою систему цивільних процесуальних норм, які регулюють порядок несення (оплати), забезпечення, розподілу (відшкодування) та повернення судових витрат у цивільній справі.

2. Витрати, пов'язані з розглядом справи, можна класифікувати за трьома підставами, які характеризують зв'язок судових витрат з конкретною цивільною справою: час несення витрат, суб'єкти, які первісно понесли витрати, та мета несення витрат.

Залежно від часу, коли були понесені витрати, їх можна поділити на: 1) витрати, понесені перед звернення до суду; 2) витрати, понесені в процесі судового розгляду справи; 3) витрати, понесені після завершення судового розгляду справи.

За суб'єктом, який первісно (фактично) поніс судові витрати, витрати, пов'язані з розглядом справи, поділяються на: 1) витрати держави; 2) витрати сторін та інших учасників справи; 3) витрати представників учасників справи; 4)

витрати інших учасників судового процесу; 5) витрати осіб, які не є учасниками даного судового процесу.

Залежно від мети несення судових витрат, витрати, пов'язані з розглядом справи, поділяються на: 1) витрати на професійну правничу допомогу; 2) витрати, пов'язані з судовим доказуванням; 3) витрати, пов'язані з явкою до суду та забезпеченням участі в справі суб'єктів процесу та заінтересованих осіб.

3. Інститут судових витрат виконує регулятивну, превентивну, стимулюючу, компенсаційну та фіскальну функції. Регулятивна функція отримує своє вираження у закріпленні норм інституту судових витрат та їх впливі на поведінку людей шляхом надання суб'єктивних прав і покладення юридичних обов'язків щодо несення (оплати), забезпечення, розподілу (відшкодування) та повернення судових витрат, а також встановлення порядку вчинення процесуальних дій щодо їх реалізації. Превентивна функція судових витрат полягає у запобіганні пред'явленню завідомо безпідставних, безперспективних та дріб'язкових позовів, зловживанню сторонами своїми процесуальними правами. Під компенсаційною функцією необхідно розуміти такий вплив норм інституту судових витрат на суспільні відносини у сфері судочинства, за якого учасники судового процесу отримують справедливую компенсацію понесених ними судових витрат за встановленими чинним законодавством правилами. Фіскальна функція судових витрат стосується лише судового збору та полягає у наповненні спеціального фонду Державного бюджету України, кошти якого спрямовуються на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади.

4. Встановлений законодавством обов'язок оплати судового збору при зверненні до суду не є порушенням принципу доступності правосуддя та відноситься до так званих «законних обмежень» за умови, що розмір судових витрат є розумним та не занадто обтяжливим щоб вважатися явною перешкодою для доступу до правосуддя. Тобто як перешкода у доступі до правосуддя може розглядатися не наявність судових витрат, а їх розмір.

Правовий інститут судових витрат можна вважати таким, що сприяє, а не перешкоджає доступності правосуддя за таких умов: розмір судових витрат при зверненні до суду повинен бути посильним для більшості населення країни; мають бути встановлені заходи для забезпечення доступу до правосуддя для малозабезпечених верств населення (система безоплатної правової допомоги, звільнення від оплати судового збору тощо); має бути законодавчо закріплений справедливий механізм відшкодування судових витрат стороні, яка виграла справу.

У контексті принципів справедливості та верховенства права формальну рівність не можна розглядати у її спрощеному розумінні як встановлення для всіх без винятку однакового обов'язку сплати судового збору при зверненні до суду. Тому законодавець цілком обґрунтовано застосовує диференційований підхід до різних груп громадян шляхом встановлення певних пільг, які компенсують фінансову неспроможність таких громадян сплатити встановлені ставки судового збору при зверненні до суду, забезпечуючи тим самим доступність правосуддя для всіх верств населення. Водночас, слід визнати дискримінаційними положення ст. 4 Закону України «Про судовий збір», які закріплюють різні ставки судового збору для фізичних осіб та фізичних осіб - підприємців, які повинні сплачуватися при зверненні до суду із заявою про видачу судового наказу, позовною заявою, заявою про забезпечення доказів або позову; заявою про перегляд заочного рішення тощо. У зв'язку із цим необхідно внести зміни до вказаної статті, закріпивши однакові ставки судового збору для усіх фізичних осіб, незалежно від роду занять.

5. Відправлення правосуддя не можна вважати публічною послугою, а судовий збір – платою за її надання. Тому розрізнення судового збору та державного мита необхідно здійснювати саме за критерієм належності до оплати публічних послуг.

Відмінність судового збору від виконавчого збору полягає у відсутності у виконавчого збору превентивної функції. Це пов'язано з тим, що на момент звернення рішення до примусового виконання юридичний спір вже усунутий

судом, а тому безпідставне звернення стягувача за примусовим виконанням судового рішення виключається.

Основні відмінності між судовим збором та витратами, пов'язаними з розглядом справи полягають у наступному: судовий збір – це єдиний вид судових витрат, який виконує фіскальну функцію; судовий збір оплачується за встановленими в законі ставками, тоді як розмір витрат, пов'язаних з розглядом справи, не є стандартизованим і може суттєво варіюватися залежно від розміру гонорарів адвокатів, вартості проведених експертиз у різних експертних установах тощо; судовий збір найбільше пов'язаний з реалізацією права на доступ до правосуддя.

Судовий збір пропонується класифікувати:

- за характером ставки: на судовий збір з фіксованою та пропорційною ставкою;
- за порядком оплати: на судовий збір зі звичайним та пільговим порядком оплати;
- за об'єктом справляння: на судовий збір за звернення до суду та за вчинення окремих процесуальних дій.

6. Витрати сторін цивільного процесу на професійну правничу допомогу мають матеріально-правовий та процесуальний аспекти. У матеріально-правовому сенсі витрати на професійну правничу допомогу є платою за надані юридичні послуги, розмір та порядок оплати яких визначається умовами договору про надання правової допомоги. У процесуальному аспекті витрати на професійну правничу допомогу віднесені законом до витрат, пов'язаних з розглядом справи, і ототожнюються законодавцем з витратами на оплату послуг адвоката. Процесуального значення вони набувають у разі заявлення вимоги про їх відшкодування. Вироблені судовою практикою критерії визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу (реальність, дійсна необхідність, розумність тощо) стосується саме розміру відшкодування витрат, а не відносин між адвокатом та його клієнтом, в які, виходячи з принципу свободи договору, суди не мають права втручатися. Водночас, можливість відшкодування витрат

на професійну правничу допомогу у певному розмірі опосередковано впливає на матеріально-правові відносини та враховується при визначенні умов договору про надання правової допомоги.

Слід визнати допустимим закріплення в договорі про правову допомогу гонорару успіху як однієї з форм оплати послуг адвоката. Гонорар успіху не слід розглядати як плату за досягнення позитивного рішення суду. Навпаки, саме ухвалення судом рішення на користь особи, яка скористалася послугами адвоката, є підтвердженням правильно обраної адвокатом стратегії та грамотно побудованої правової позиції. Якщо ж *success fee* виплачується адвокату додатково до основної оплати, то у такому разі гонорар успіху – це свого роду премія адвокату за добре виконану роботу. При цьому судове рішення виступає як індикатор якості роботи адвоката, за яким клієнт може визначити наявність чи відсутність підстав для виплати премії. Водночас якщо основний гонорар адвоката включав оплату всіх наданих послуг, усього обсягу часу, витраченого адвокатом на виконання обов'язків щодо надання правової допомоги у цій справі, то ще один додатковий платіж у вигляді гонорару успіху навряд чи виглядатиме для суду необхідним у контексті його стягнення з іншої сторони. Такий платіж може бути передбачений договором як преміювання адвоката за добре виконану роботу, однак повинен стосуватися лише відносин між адвокатом та його клієнтом і не повинен лягати додатковим тягарем на іншу сторону судового спору.

7. У випадку пред'явлення вимоги про компенсацію втраченого заробітку, сторона чи її представник повинні надати суду підтвердження перебування у трудових відносинах та розміру середнього заробітку за місцем роботи. У випадку ж пред'явлення вимоги про стягнення компенсації за відрив від звичайних занять, факт відриву сторони чи її представника від звичайних занять під час явки до суду має презюмуватись за винятком випадків, коли участь в судових процесах є основним видом їх професійної діяльності.

8. Об'єктом справляння судового збору необхідно визнати не позовну заяву, як це наразі передбачено положеннями Закону України «Про судовий

збір», а позовну вимогу. Саме принцип «один судовий збір за одну позовну вимогу» дає можливість здійснювати адекватне обчислення судового збору та справедливий розподіл судових витрат при частковому задоволенні позовних вимог. У зв'язку з цим мінімальний та максимальний розмір оплати судового збору також повинен розраховуватись для однієї позовної вимоги.

9. Забезпечення судових витрат – це вжиття судом за власною ініціативою чи за клопотанням сторони заходів, спрямованих на гарантування реальної оплати судових витрат на вчинення окремих процесуальних дій або відшкодування витрат добросовісної сторони на професійну правничу допомогу та інших судових витрат, пов'язаних з розглядом справи. Запровадження даного процесуального інституту спрямоване на досягнення трьох основних цілей: захист від зловживання правом на пред'явлення позову, зокрема, пред'явлення завідомо безпідставних позовів; гарантування реального відшкодування добросовісній стороні понесених нею судових витрат; протидія зловживанню учасниками справи своїми процесуальними правами на заявлення клопотань про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням.

10. Надання процесуальних переваг відповідачу у зв'язку з наділенням лише його правом вимагати забезпечення майбутніх витрат на професійну правничу допомогу та інших витрат, які він має понести у зв'язку із розглядом справи, тоді як позивач такого права позбавлений, слід визнати недоліком правового регулювання забезпечення судових витрат. На цій підставі пропонується доповнити положення ч. 6 ст. 135 ЦПК України реченням другим наступного змісту: «Одночасно або після вжиття заходів забезпечення майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які він має понести у зв'язку із розглядом справи, суд за клопотанням позивача може також забезпечити витрати позивача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які він має понести у зв'язку із розглядом справи, якщо він надасть суду докази наявності підстав такого забезпечення, передбачених ч. 4 ст. 135 ЦПК України стосовно відповідача».

Забезпечення судових витрат необхідно відрізняти від їх попередньої оплати за такими ознаками: 1) забезпечення судових витрат є процесуальною дією, спрямованою на гарантування оплати судових витрат у майбутньому, тоді як попередня оплата – це оплата судових витрат авансом; 2) у разі забезпечення судових витрат відповідна грошова сума вноситься на депозит суду з подальшим покриттям з неї фактично понесених судових витрат, тоді як попередня оплата судових витрат здійснюється одразу на користь отримувача грошових коштів; 3) попередня оплата на відміну від забезпечення здійснюється лише стосовно витрат на здійснення окремих процесуальних дій і не може стосуватися витрат відповідача на професійну правничу допомогу; 4) внесена на депозит суду грошова сума забезпечення судових витрат в деяких, передбачених законом випадках може бути повернута особі, яка її внесла, тоді як оплачена авансом сума грошових витрат не повертається. Вона може бути лише компенсована стороні, яка виграла справу, в порядку розподілу судових витрат іншою стороною.

11. Під розподілом судових витрат необхідно розуміти покладення судом на одну з сторін судового спору обов'язку повного або часткового відшкодування (компенсації) чи оплати судових витрат іншої сторони. При цьому під витратами сторони, що підлягають розподілу, слід розуміти як ті витрати, які вона фактично понесла, так і ті, які вона повинна була понести, але фактично не понесла внаслідок відстрочення оплати судових витрат, звільнення від їх оплати або інших причин.

Під компенсацією (відшкодуванням) судових витрат слід розуміти повернення грошових коштів, оплачених стороною чи третьою особою при несенні судових витрат. Компенсація (відшкодування) судових витрат здійснюється внаслідок їх розподілу між сторонами.

12.3 метою вдосконалення правового регулювання порядку оплати судових витрат, пропонується:

- положення абз. 1 ч. 7 ст. 6 Закону України «Про судовий збір» пропонується доповнити реченням наступного змісту: «У разі пред'явлення позову спільно кількома співпозивачами якщо предметом спору є спільні права

кількох позивачів і на момент пред'явлення позову неможливо визначити частку кожного з них у спільній вимозі, оплата судового збору може бути здійснена одним платіжним документом»;

- доповнити перелік осіб, які за законом звільнені від сплати судового збору, заявниками у справах наказного провадження про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку, а положення п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону України від 08.07.2011 року № 3674-VI «Про судовий збір» викласти в наступній редакції: «1) позивачі – у справах про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі, а також заявники у разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболонин В.О. Злоупотребление правом на иск в гражданском процессе Германии: монография. М.: Волтерс Клувер, 2009. 208 с.
2. Абрамов С.Н. Гражданский процесс. М.: Юриздат, 1946. 356 с.
3. Абрамов Н.А. Обновленный Хозяйственный процесс Украины: Учебное пособие (курс лекций). Харьков: «БУРУН КНИГА», 2012. 192 с.
4. Авдеенко Н.И. Иск и его виды в советском гражданском процессуальном праве: Автореф. ... канд. дис. Л., 1951. 22 с.
5. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 372 с.
6. Анохин В.С. Арбитражный процесс. Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 2007. 622 с.
7. Анохин В.С., Соколова Ю.А. Практика и проблемы применения норм права о возмещении и распределении судебных расходов. *Вестник ВГУ. Серия: Право*. 2014. № 1. С. 53-63.
8. Барышников П.С. Эмпирические методы в науке гражданского процессуального права. *Актуальные проблемы российского права*. 2015. № 11 (60). С. 26-34.
9. Бехруз Х. Методологические разработки А. В. Сурилова и проблема совершенствования методологии юридической науки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 113-118.
10. Білоусов Ю.В. Судові витрати як складова доступності правосуддя. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3. С. 66-71.
11. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: монографія. К.: Атіка, 2011. 420 с.
12. Богля С.С. Поняття судових витрат в цивільному процесі України. *Право і безпека*. 2003. Т.2. № 3. С. 41-45.

13. Богля С. С. Судові витрати в цивільному судочинстві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2005. 20 с.
14. Богля С.С. Судові витрати, пов'язані з розглядом справи: підстави і порядок відшкодування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 18. С. 208-212.
15. Богля С.С. Судові рішення та їх виконання в частині судових витрат у цивільному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 37. С. 324-331.
16. Богомол О.В. Судові витрати у господарському судочинстві України: монографія. К.: Центр учбової літератури, 2015. 168 с.
17. Богославець В.М. Договори про надання правових послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2008. 19 с.
18. Бойко Н. Чи всі судові витрати є додатковим благом? (коментар до роз'яснення ДПІ в Оболонському районі м. Києва). URL: <https://taxlink.ua/ua/news/chi-vsi-sudovi-vitrati-dodatkovim-blagom-komentar-do-rozjasnennja-dpi-v-obolonskomu-raioni-m-kiva.htm#hcq=XUGHPor>.
19. Боднар С.Б. Рівність у праві – справедлива нерівність. *Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наук. праць. Правознавство*. 2006. Вип. 311. С. 24-28.
20. Бортман О. Страхування судових витрат. *Юридична газета*. 2017. № 45 (595). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/strahuvannya-sudovih-vitrat.html>.
21. Васильев С.В. Гражданский процесс: Учебное пособие. Х.: ООО «Одиссей», 2006. 512 с.
22. Васильев С.В. Порівняльний цивільний процес: підручник. К.: Алерта, 2015. 352 с.
23. Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса. М.: Изд. бр. Башкамовых, 1914. 372 с.
24. Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса. М.: изд. бр. Башмаковых, 1917. 429 с.

25. Верба-Сидор О.Б., Крупко В.І. Пропозиції щодо вдосконалення правового статусу експерта у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. Вип. 3. С. 69-84.
26. Верховенство права: Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 168-184.
27. Вітюк Р. Гонорар за успіх. Бонус для адвоката: стимул чи корупційна складова? URL: https://zib.com.ua/ua/print/133986-bonus_dlya_advokata_stimul_chi_korupciyna_skladova.html.
28. Викут М.А. Проблема правового регулювання процесуального положення и деятельности сторон в советском гражданском судопроизводстве: Дисс. ... доктора юрид. наук. Саратов, 1971. 512 с.
29. Викут М.А. Участие третьих лиц в советском гражданском процессе: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1953. 21 с.
30. Вишнiveцька В.О. Правове регулювання державного мита: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2005. 19 с.
31. Голубєва Н.Ю. Випадки застосування судами принципу розумності. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 16 травня 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 5-9.
32. Голубєва Н.Ю. Поняття та система принципів цивільного процесуального права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 103-114.
33. Голубєва Н.Ю. Судові витрати: значення та види. *Часопис цивілістики*. 2019. Вип. 34: Спецвипуск «Цивільний процес». С. 11-16.
34. Голубєва Н.Ю. Судові витрати: науково-практичний посібник. Одеса: Фенікс, 2020. 120 с.
35. Гольмстен А.Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. Санкт-Петербург: Типография М. Меркушева, 1913. 411 с.
36. Гордон В.М. Иски о признании. Ярославль: Типография Губернского Правления, 1906. 392 с.

37. Гражданский процесс: наука и преподавание / под ред. Е.А. Борисовой, М.К. Треушников. М.: ОАО «Издат. дом «Городец», 2005. 416 с.
38. Гражданский процесс России: учебник / под ред. М.А. Видутова. М.: Юрист, 2004. 459 с.
39. Гражданский процесс: учебник / под ред. Н.А. Чечин, Д.М. Чечот. М.: Юрид. лит., 1968. 456 с.
40. Гражданское процессуальное право: учебник / под ред. М.С. Шакарян. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. 584 с.
41. Гукасян Р.Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов, 1970. 190 с.
42. Гурвич М.А. Лекции по советскому гражданскому процессу. М.: ВЮЗИ, 1950. 199 с.
43. Дєдх О.М. Порядок повернення судового збору. URL: https://zib.com.ua/ua/print/97614-poryadok_povernennya_sudovogo_zboru.html.
44. Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. № 1098. *Офіційний вісник України*. 2011. № 84. Ст. 3068
45. Джавадов Х.А. Общие основы формирования методологии исследования проблем эффективности гражданского судопроизводства. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 148-151.
46. Добровольский А.А., Иванова С.А. Основные проблемы исковой формы защиты права. М.: Изд-во Московского университета, 1979. 159 с.
47. Добровольский А.А. О третьих лицах с самостоятельными исковыми требованиями. *Советская юстиция*. 1959. № 5. С. 40-42.
48. Долова М.О. Развитие российской науки гражданского процессуального права: Монография. М.: Издательский дом «Городец», 2018. С. 224 с.
49. Дроботов С. А. Регулятивна функція права у правовій державі: поняття і ознаки. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 48-53.

50. Дрогозюк К.Б. Доказування у цивільному процесі України та Франції: монографія. Одеса: 2019. 238 с.
51. Жуков А.А. Распределение судебных расходов как мера ответственности в арбитражном процессе. *Пробелы в российском законодательстве*. 2014. № 2. С. 100-102.
52. Заборовский В.В. Возмещение расходов на правовую помощь в гражданском процессе Украины. *Lex Russica*. 2014. № 8 (Том ХСІІІ). С. 965-974.
53. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
54. Заміховський М. Витрати на професійну правничу допомогу: рух назад? *Юридична газета*. 2018. № 50 (652). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/vitrati-na-profesiynu-pravnichu-dopomogu-ruh-nazad.html>.
55. Зварич О. В. Інституційні засади судового збору і державного мита. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Економіка»*. 2013. № 2 (50). С. 5-10.
56. Зварич О.В. Судовий збір в Україні: проблеми та перспективи. *Фінанси України*. 2013. № 2. С. 59-69.
57. Зейдер Н.Б. Судебное решение по гражданскому делу. М.: Юридическая литература, 1966. 192 с.
58. Зозуля Н. Висновок експерта та інструменти його оскарження. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-pozytsiya/vysnovok-eksperta-ta-instrumenty-yogo-oskarzhennya>
59. Иванов О.В. Права граждан при рассмотрении гражданских дел. М.: Юрид. лит., 1970. 126 с.
60. Капля О.М. Вплив судового збору на рівень доступності судочинства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 2. Том 2. С. 32-35.

61. Кілічава Т.М. Цивільне процесуальне право: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 1964. 352 с.
62. Кір'якова Н.П., Хараджа Н.В. Деякі аспекти необхідності вдосконалення положень Закону України «Про судовий збір». *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 3 (24). С. 113-121.
63. Клейнман А.Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права (очерки по истории). М.: Издательство Московского университета, 1967. 119 с.
64. Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс: учебник для вузов. М.: Изд-во МГУ, 1954. 407 с.
65. Коваленко Т.С. Сутність та функції судових витрат у господарському процесі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. № 1062. Серія «ПРАВО». 2013. Вип. № 14. С. 201-203.
66. Ковальський В.С. Функції права: ціннісний і сутнісний виміри. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 58-62.
67. Козирєва В.П., Гаврилішин А.П. Принцип змагальності та процесуальної рівності в міжнародному комерційному арбітражі. *Юридичний вісник*. 2015. № 4 (37). С. 120-124.
68. Коломосьць Т.О. Витрати в адміністративному процесі за законодавством України: питання теорії і практики: монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 189 с.
69. Колос Ю. Компенсация расходов на юридическую помощь в гражданском процессе. *Юрист и закон*. 2018. № 3. <http://uz.ligazakon.ua/magazine/900446>.
70. Конвенція з питань цивільного процесу від 01.03.1954 року. *Офіційний вісник України*. 2005. № 4. Ст 264.
71. Кондрат'єва Л.А., Прокопюк А.Л. Судові витрати в цивільному процесі. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 597. Правознавство. С. 74-78.

72. Кройтор В. Категорія рівності у здійсненні правосуддя у філософії та праві: встановлення нових дороговказів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 41-49.
73. Курочкин С.А. Экономический анализ гражданского процесса. *Вестник гражданского процесса*. 2018. № 2 Т. 8. С. 10-46.
74. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
75. Лазюк С.В. Правове регулювання державного мита в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид наук. Харків, 2014. 19 с.
76. Лазюк С.В. Співвідношення державного мита, судового збору та судових витрат. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2013. № 1 (39). С. 92-94.
77. Лазюк С.В. Судовий збір як різновид державного мита. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 63-65.
78. Ланг П.П. Некоторые методологические основы юридического процесса. *Matters of Russian and International Law*. 2017. Vol. 1. Is. 1A. С. 225-232.
79. Лушников А.М. История и методология юридической науки: учебно-методическое пособие. Ярославль: ЯрГУ, 2015. 68 с.
80. Любченко М.Я., Орлова А.И. Актуальные вопросы возмещения судебных издержек. *Закон*. 2012. № 1. С. 149-159.
81. Малешин Д.Я. Методология гражданского процессуального права. М.: Статут, 2010. 208 с.
82. Малиновский А.А. Критико-правовой метод в юриспруденции. *Российский журнал правовых исследований*. 2016. № 2 (7). С. 54-61.
83. Манжул І.В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 11-17.
84. Методология социалистического правоведения: Учебное пособие / А.В. Сурилов, Л.Д. Долгополова, О.Е. Ежова. К.: УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. 52 с.
85. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.

86. Михайлюк Я. Судові витрати. Правове регулювання за новими кодексами (у господарському та цивільному процесах). *Юридична газета*. 2018. № 50 (652). С. 9, 16-17.
87. Моисеев В.Н. Сбор как категория финансового права: Дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2008. 196 с.
88. Молчанов В.В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве: Учебное пособие. М.: ИКД «Зерцало-М», 2012. 360 с.
89. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України: пер. з рос. / за ред. Ю.С. Червоного. К., О.: Юрінком Інтер, 2008. 656 с.
90. Нор В.Т., Павлишин А.А. Судові витрати у кримінальному процесі України: Монографія. К.: Атіка, 2003. 176 с.
91. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / под ред. Ю.Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. С. 436 с.
92. Орлов Ю.К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе. М.: Юристъ, 2009. 175 с.
93. Павлов С.С. Юридическая наука Украины (современные тенденции методологии). *Право і суспільство*. 2014. № 6-2 ч. 2. С. 30-36.
94. Пащенко К.С. Інститут судових витрат в адміністративному судочинстві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 5. С. 52-59.
95. Пащенко К.С. Процесуальні дії щодо розміру і сплати судових витрат як гарантія доступу до правосуддя (на прикладі статті 88 Кодексу адміністративного судочинства України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Випуск 36. Том 2. С. 43-46.
96. Пащенко К.С. Оновлений законодавчий підхід до інституту судових витрат в адміністративному судочинстві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 2. С. 41-46.
97. Пепеляев С. Недешевое представительство: новое слово в практике возмещения судебных расходов. *Закон*. 2012. № 4. С. 17-29.

98. Пермяков Ю.Е. Эмпирические основания юридической науки. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право»*. 2007. № 1. С. 43-54.
99. Петрачков С.С. Понятие и место института судебных расходов на оплату услуг представителя в арбитражном процессе. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2011. № 3. С. 87-93.
100. Петрачков С.С. Судебные расходы на оплату услуг представителя в арбитражном процессе: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2012. 28 с.
101. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (станом на 12 травня 2019 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112.
102. Позовне провадження: монографія / за ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2011. 552 с.
103. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06.11.2019 року у справі № 817/66/16 (провадження № 11-185апп19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86002019>.
104. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2020 року у справі № 904/4507/18, провадження № 12-171гс19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91572017>
105. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19.02.2020 р. у справі № 755/9215/15-ц (провадження № 14-382цс19). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87951334>.
106. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.03.2018 р. у справі № 761/24881/16-ц (провадження № 14-57цс18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73054749>.
107. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.11.2018 року у справі № 127/93/17-ц (провадження № 14-392 цс 18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78977510>.

108. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.11.2018 року у справі № 462/6473/16-ц (провадження № 14-400 цс 18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78215464>.

109. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.11.2019 року у справі № 242/4741/16-ц (провадження № 14-515цс19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87640679>.

110. Постанова Верховного Суду України від 01.03.2017 р. у справі № 703/686/15-ц (провадження № 6-152цс17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65287214>.

111. Постанова Верховного Суду України від 03 травня 2018 р. у справі № 372/1010/16-ц (провадження № 61-3416св18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73770506>.

112. Постанова Верховного Суду України від 12 червня 2018 року у справі № 462/9002/14-ц (провадження № 61-9880св18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75003682>.

113. Постанова Верховного Суду України від 17 жовтня 2018 року у справі № 301/1894/17 (провадження № 61-30494св18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77764184>.

114. Постанова Верховного Суду України від 18.10.2017 р. у справі № 2/2311/26/12 (провадження № 6-1544цс17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69793599>.

115. Постанова Верховного Суду від 31 січня 2019 року у справі № 185/1718/18 (провадження № 61-46120св18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79684725>.

116. Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 12.09.2018 року у справі № 643/12296/17 (провадження № 61-10794св18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76715676>.

117. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 15.02.2018 р. у справі № 910/1587/13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72403101>.

118. Постанова Об'єднаної палати Верховного Суду у складі суддів Касаційного господарського суду від 03.10.2019 р. у справі № 922/445/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211544>.

119. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 грудня 2019 р. у справі № 522/17845/15-ц (провадження № 61-14507св18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86903542>.

120. Правовое положение личности в советском гражданском процессе / Мельников А.А.; Отв. ред.: Тадевосян В.С. М.: Наука, 1969. 247 с.

121. Притченко Р.С. Сплата судового збору: проблеми та реалії законодавчого забезпечення. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 149-152.

122. Пришва Н.Ю. Правові проблеми регулювання обов'язкових платежів. К.: «ЕксОб», 2003. 368 с.

123. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282.

124. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 32. Ст. 409.

125. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.

126. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 30. Ст. 542.

127. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 48. Ст. 436.

128. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів: Закон України від 07.12.2017 року № 2234-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 6-7. Ст. 40.

129. Про встановлення вартості однієї експертогодина у 2019 році: наказ Міністерства юстиції України від 27.02.2019 р. № 607/5. *Офіційний вісник України*. 2019. № 17. Ст. 610.

130. Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних, адміністративних та господарських справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави: Постанова КМУ від 27 квітня 2006 р. № 590. *Офіційний вісник України*. 2006. № 18. Ст. 1336.

131. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 32. Ст. 412.

132. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 2. *Вісник Верховного суду України*. 2009. № 8.

133. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 р. № 10. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 6. С. 23.

134. Про затвердження Змін до Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів: наказ Міністерства фінансів України від 19.09.2016 № 827. *Офіційний вісник України*. 2016. № 86. Ст. 2818.

135. Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 р. № 710. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF>.

136. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Ст. 1715.

137. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання: постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 р. № 795. *Офіційний вісник України*. 2007. № 42. Ст. 1671.

138. Про затвердження Положення про порядок відбору осіб, які можуть виконувати роботи (надавати послуги) неплатоспроможним банкам або банкам, що ліквідуються, Фондом гарантування вкладів фізичних осіб: Рішення виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 28.03.2016 р. № 434. *Офіційний вісник України*. 2016. № 40. Ст. 1531.

139. Про затвердження Порядку виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників: постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2011 року № 845. *Офіційний вісник України*. 2011. № 61. Ст. 2431.

140. Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати: постанова Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-%D0%BF>.

141. Про затвердження Порядку розшуку боржника - фізичної особи: Наказ МВС України від 27.08.2008 року № 408. *Офіційний вісник України*. 2008. № 86. Ст. 2899.

142. Про затвердження Порядку функціонування Електронного кабінету: Наказ Міністерства фінансів України від 14.07.2017 р. № 637. *Офіційний вісник України*. 2017. № 68. Ст. 2057.

143. Про затвердження Правил надання послуг з технічного обслуговування і ремонту колісних транспортних засобів: Наказ Міністерства

інфраструктури України від 28.11.2014 р. № 615. *Офіційний вісник України*. 2015. № 2. Ст. 33.

144. Про затвердження Характеристики та класифікаційних ознак видів добровільного страхування: розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 09.07.2010 р. № 565. *Офіційний вісник України*. 2010. № 90. Ст. 3186.

145. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30. Ст.379

146. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 45. Ст. 400.

147. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422

148. Про організацію прийому та обслуговування осіб, які звертаються до органів Пенсійного фонду України: Постанова правління Пенсійного фонду України від 30.07.2015 р. № 13-1. *Офіційний вісник України*. 2015. № 70. Ст. 2326.

149. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

150. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. Ст. 78.

151. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст.87.

152. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

153. Про судову практику у справах про спадкування: постанова Пленуму Верховного Суду України 30.05.2008 р. № 7. *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 6. С. 17.

154. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст.545.

155. Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами

та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів: постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 р. № 98. *Офіційний вісник України*. 2011. № 11. Ст. 488.

156. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: Розпорядження КМУ від 15 лютого 2006 р. N 90-р. *Офіційний вісник України*. 2006 р. № 7. Ст. 376.

157. Про ціни та ціноутворення: Закон України від 21.06.2012 р. № 5007-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 19-20. Ст. 190.

158. Радишевська О.Р. Особливості справляння судового збору в Україні: колізійні аспекти вітчизняного законодавства. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-7-2014/item/269-osoblyvosti-spravlyannya-sudovoho-zboru-v-ukrayini-koliziyni-aspekty-vitchyznyanoho-zakonodavstva-radyshevska-o-r>.

159. Рекомендація R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14.05.1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133.

160. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2019 рік: Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2019-rik>.

161. Рішення Галицького районного суду м. Львова від 20 грудня 2019 року у справі № 461/7451/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86785208>.

162. Рішення Держинського районного суду міста Харкова від 26.02.2019 р. у справі № 638/4193/17 (провадження № 2/638/806/19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80091826>.

163. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Вейсман та інші проти Румунії (Weissman and Others v. Romania) від 04.05.2006 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75511>.

164. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Голдер проти Сполученого Королівства (Golder v. The United Kingdom) від 21.02.1975 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57496>.

165. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Іатрідіс проти Греції» (Iatridis v. Greece) від 19.10.2000 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-63648>.

166. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Креуз проти Польщі (Kreuz v. Poland) від 19.06.2001 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59519>.

167. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Надточій проти України від 15 травня 2008 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 85. Ст. 2867.

168. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства (Tolstoy Miloslavsky v. The United Kingdom) від 13.07.1995 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57947>.

169. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Шишков проти Росії («Shishkov v. Russia») від 20 лютого 2014 року. URL: <http://pravosudie.biz/098028>.

170. Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 2013 року № 6-рп/2013. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 4. С. 25-29.

171. Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 32. Ст. 1202.

172. Рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 року № 13-рп/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 47. Ст. 2045.

173. Рішення Конституційного Суду України від 28 листопада 2013 р. № 12-рп/2013. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 1. С. 13-18.

174. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. *Офіційний вісник України*. 2009. № 79. Ст. 2694.

175. Рішення Конституційного суду України від 30 січня 2003 року у справі № 1-12/2003. *Офіційний вісник України*. 2003. № 6. Ст. 245.

176. Рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 27.08.2019 р. у справі № 522/18127/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84114235>
177. Рішення Херсонського міського суду Херсонської області від 28.08.2019 р. у справі № 766/15608/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83973319>.
178. Рогожин Н.А. Возмещение расходов по ведению дел представителем в арбитражном суде. *Право и экономика*. 2003. № 2. С. 79-83.
179. Сакара Н.Ю. Про правову природу судового збору. *Проблеми законності*. 2016. № 132. С. 135-146.
180. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Х.: Право, 2010. 256 с.
181. Сапейко Л.В. Розшук відповідача в цивільному процесі та компенсація витрат на його проведення. *Форум права*. 2011. № 3. С. 687-691.
182. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса. М.: Статут, 2014. 784 с.
183. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М.: Волтерс Клувер, 2008. 696 с.
184. Свірін О.Ф. Застосування у господарському та цивільному судочинстві принципу відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 95 (93-97). URL: http://lsej.org.ua/3_2018/2.pdf.
185. Серьогіна Т.В. Категорія «публічна послуга» як об'єкт наукового дослідження. *Аспекти публічного управління*. 2018. №4. Том 6. С. 14-19.
186. Скобелев В.П. Судебный расходы по гражданским и экономическим делам: еще раз о проблемах. *Право и демократия : сб. науч. тр. / Белорус. гос. ун-т ; редкол. : В. Н. Бибило (гл. ред.) [и др.]*. Минск: БГУ, 2015. Вып. 26. С. 196-218.
187. Стусова Ю., Шишка Ю. Забезпечення судових витрат: перший практичний досвід. *Юридична газета*. 2018. № 46 (648). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zabezpechennya-sudovih-vitrat-pershiy-praktichniy-dosvid.html>.

188. Сырых В.М. Метод правовой науки (основные элементы, структура). М.: Юридическая литература, 1980. 176 с.
189. Теория государства и права / Под ред. В. В. Лазарева. М.: Право и закон, 2001. 576 с.
190. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
191. Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності: Монографія / За ред. В.П. Хомутенко, О.Ю. Костіна. Одеса, 2017. С. 47-48.
192. Тертишніков В.І., Чорнооченко С.І. Цивільний процес: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 416 с.
193. Тертишніков Р.В. Доказування і докази в судочинстві України: Науково-практичний посібник. Харків: Видавництво «ФІНН», 2009. 88 с.
194. Тихиня В.Г. Исковая форма защиты права в гражданском процессе. *Веснік Беларускага дзяржаўнага эканамічнага універсітэта*. 2002. № 5. С. 55-61.
195. Треушников М.К. Особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел. М.: МГУ, 1995. 504 с.
196. Треушников М.К. Судебные доказательства. 5-е изд., доп. М.: Издательский Дом «Городец», 2016. 304 с.
197. Тріпільський Г.Я. Судовий захист у розумінні нового Закону України «Про судовий збір». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 382-388.
198. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.
199. Устюшенко С.Е. Витрати на правову допомогу у цивільному судочинстві. *Інформаційні технології у судочинстві* : матер. всеукр. наук.-практ.

конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.) /за заг. ред.. д.ю.н., проф. Голубєвої Н.Ю. Одеса : Фенікс, 2017. С. 98-100.

200. Устюшенко С.Е. Витрати на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 27-31.

201. Устюшенко С.Е. Вплив принципу рівності всіх перед законом на порядок оплати судового збору в цивільному процесі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 57-61.

202. Устюшенко С.Е. Дискримінаційні норми Закону України «Про судовий збір». *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.)/ за ред. Г. О. Ульянової; уклад: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 509-511.

203. Устюшенко С.Е. Додаткове рішення про судові витрати. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 361-364.

204. Устюшенко С.Е. Класифікація судових витрат, пов'язаних з розглядом цивільної справи. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 13 грудня 2019 р.) / за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2019. С. 81-84.

205. Устюшенко С.Е. Недоліки правового регулювання порядку справляння судового збору. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні*: Всеукраїнська науково-практична конференція ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 16 листопада 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 190-194.

206. Устюшенко С.Е. Підстави та процесуальний порядок забезпечення судових витрат у цивільному судочинстві. *Правове життя сучасної України* : у

2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 629-632.

207. Устюшенко С.Е. Повернення судового збору. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 700-702.

208. Устюшенко С.Е. Поняття та ознаки судових витрат у цивільному процесі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 148-151.

209. Устюшенко С.Е. Поняття та функції судового збору в цивільному процесі. *Право та суспільство*. 2019. № 3. С. 129-133.

210. Устюшенко С.Е. Співмірність витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: представництво* : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. ; до 150-ї річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса (м. Одеса, 16 травня 2019 року) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2019. С. 185-189.

211. Устюшенко С.Е. Судові витрати на проведення експертизи в цивільному процесі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. С. 201-206.

212. Устюшенко С.Е. Судові витрати, пов'язані з доказуванням, у цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.) [Електронне видання] / Уклад.: Стоянова Т. А., Островська Л. А Сатановська О. В.; за загальною редакцією д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2020. С.135-137.

213. Ухвала Ананіївського районного суду Одеської області від 05.06.2018 р. у справі № 491/1215/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74459827>.

214. Ухвала Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 12 червня 2018 р. у справі № 1505/4414/2012 (провадження № 2/495/836/2018). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74664977>.

215. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 13.06.2018 р. у справі № 752/24072/17 (провадження № 2/752/2527/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74658236>.

216. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 11.04.2019 р. у справі № 520/15285/17 (провадження № 2/520/2078/19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81093644>.

217. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 23.04.2019 р. у справі № 752/20353/18 (провадження № 2/759/2791/19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81357625>.

218. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 13.06.2018 р. у справі № 761/8591/17 (провадження № 2/761/252/2018). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74926589>.

219. Ухвала Червонозаводського районного суду міста Харкова від 21.02.2018 р. у справі № 646/6709/17 (провадження № 2/646/290/2018). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72372805>.

220. Федоренко В.Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні: наук. доповідь. НАПрН України, Київський регіональний центр. К., 2015. 64 с.

221. Фещик Н. Адвокатська монополія на представництво в судах України – якісно позитивні зміни чи спосіб затягування клієнтів? URL: <https://unba.org.ua/publications/1070-advokats-ka-monopoliya-na-predstavnictvo-v-sudah-ukraini-yaisno-pozitivni-zmini-chi-sposib-zatyaguvannya-klientiv.html>.

222. Ханик-Посполітак Р. Ю. Доступність правосуддя в цивільному процесі в контексті Закону України «Про судовий збір». *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2012. Том 129. С. 117-120.

223. Хартунг-Афифи О. Финансирование правовых споров в Германии. *Сборник статей о праве Германии*. 2017. Вып. № 2 (Май 2017 г.). *Ein Sammelband zum deutschen Recht in russischer Sprache Ausgabe Nr. 2 (Mai 2017)*. С. 427-433.

224. Хорунжий С.Н. Виды исков как основание выделения конститутивных решений суда. *Вестник ВГУ. Серия Право*. 2007. № 2. С. 78-92.
225. Цивільний процес : навч. посіб. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук та ін. ; за ред. Ю.В. Білоусова. К.: Прецедент, 2006. 293 с.
226. Цивільний процес України: підручник / за заг. ред. Р.М. Мінченко. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. 720 с.
227. Цивільний процес України: підручник / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубевої. К.: Істина, 2011. 536 с.
228. Цивільний процес України: підручник / за ред. Ю.С. Червоного. К.: Істина, 2007. 392 с.
229. Цивільний процесуальний кодекс України. Станом на 22.06.2010: Науково-практичний коментар / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубевої. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 648 с.
230. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник (для підготовки до іспитів і тестування) / за ред. Н.Ю. Голубевої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 430 с.
231. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В.В. Комаров, К.В. Гусаров, Н.Ю. Сакара та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2016. 848 с.
232. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
233. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Харків : Консум, 2002. 408 с.
234. Червоний Ю.С. Цивільний процес України: Підручник / за ред. Ю.С. Червоного. К.: Істина, 2007. 392 с.
235. Черемнов Д.В. Функції інституту судових витрат у цивільному процесі України з огляду на практику Європейського суду з прав людини. *Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 5 квітня 2016 р.). Одеса: Юридична література. С. 59-62.

236. Шакарян М.С. Соучастие по советскому гражданскому процессуальному праву. Труды ВЮЗИ. Т. 38: *Вопросы науки советского гражданского процессуального права*. М., 1975. С. 103-123.

237. Шакарян М.С. Участие третьих лиц в советском гражданском процессе. М.: ВЮЗИ, 1990. 35 с.

238. Шмотин К.С. Судебные расходы в гражданском судопроизводстве: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2018. 216 с.

239. Шокуева Е.М. Институт судебных расходов в российском гражданском судопроизводстве: Дисс. ... канд. юрид. Наук. Саратов, 2005. 173 с.

240. Штефан А. Висновок експерта у цивільному судочинстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2018. № 2. С. 18-30.

241. Штефан О.О. Додержання процесуальної форми вираження позову як умови реалізації права на пред'явлення позову про захист авторського права. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 5. С. 30-42.

242. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. Закл. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.

243. Щодо надання роз'яснення термінів, які застосовуються у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення»: Лист Міністерства юстиції України від 18.12.2009 р. № 967-0-2-09-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v967-323-09>.

244. Яблочков Т.М. Учебник русского гражданского судопроизводства. Ярославль: Издательство И. К. Гасанова, 1912. 326 с.

Якупов Р. Х. Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под ред. В. Н. Галузо. М.: Изд-во «ЗЕРЦАЛО», 1999. 464 с.

245. Якупов Р. Х. Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под ред. В. Н. Галузо. М.: Изд-во «ЗЕРЦАЛО», 1999. 464 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Устюшенко С.Е. Судові витрати на проведення експертизи в цивільному процесі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. С. 201-206.
2. Устюшенко С.Е. Поняття та ознаки судових витрат у цивільному процесі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 148-151.
3. Устюшенко С.Е. Вплив принципу рівності всіх перед законом на порядок оплати судового збору в цивільному процесі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 57-61.
4. Устюшенко С.Е. Витрати на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 27-31.
5. Устюшенко С.Е. Поняття та функції судового збору в цивільному процесі. *Право та суспільство*. 2019. № 3. С. 129-133.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Устюшенко С.Е. Витрати на правову допомогу у цивільному судочинстві. *Інформаційні технології у судочинстві* : матер. всеукр. наук.-практ. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубевої Н.Ю. Одеса : Фенікс, 2017. С. 98-100.
7. Устюшенко С.Е. Повернення судового збору. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 700-702.

8. Устюшенко С.Е. Дискримінаційні норми Закону України «Про судовий збір». *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 509-511.

9. Устюшенко С.Е. Недоліки правового регулювання порядку справляння судового збору. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні*: Всеукраїнська науково-практична конференція ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 16 листопада 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 190-194.

10. Устюшенко С.Е. Підстави та процесуальний порядок забезпечення судових витрат у цивільному судочинстві. *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 629-632.

11. Устюшенко С.Е. Співмірність витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: представництво* : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. ; до 150-ї річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса (м. Одеса, 16 травня 2019 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2019. С. 185-189.

12. Устюшенко С.Е. Класифікація судових витрат, пов'язаних з розглядом цивільної справи. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 13 грудня. 2019 р.) / за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2019. С. 81-84.

13. Устюшенко С.Е. Додаткове рішення про судові витрати. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 361-364.

14. Устюшенко С.Е. Судові витрати, пов'язані з доказуванням, у цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: докази*

та доказування : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.) [Електронне видання] / Уклад.: Стоянова Т. А., Островська Л. А Сатановська О. В.; за загальною редакцією д.ю.н., професора Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2020. С.135-137.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ:

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні положення дисертації оприлюднені на 10 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції, яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції ім. Ю.С. Червоного «Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні» (м. Одеса, 16 листопада 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції до 150-ї річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса «Новели цивільного процесуального законодавства: представництво» (м. Одеса, 16 травня 2019 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 13 грудня. 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування» (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.).

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Голова Київського районного суду м. Одеси
_____ С.А. Чванкін
«06» травня 2021 року

АКТ

**про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Устюшенко Стелли Еріківни на тему: «Судові витрати в цивільному
процесі України» на здобуття ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право» в практичну діяльність Київського
районного суду м. Одеси**

Комісія у складі: судді Київського районного суду м. Одеси О.В. Васильків, судді Київського районного суду м. Одеси В.С. Петренко, судді Київського районного суду м. Одеси О.М. Куриленко склали цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження Устюшенко Стелли Еріківни на тему: «Судові витрати в цивільному процесі України» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» використовуються в практичній діяльності Київського районного суду м. Одеси.

Комісією розглянуто результати наукових розробок в межах виконання дослідження, що присвячені обґрунтуванню теоретичних та практичних положень про судові витрати в цивільному процесі, виявленню та вирішенню пов'язаних з цим проблем юридичної науки та практики; визначенню змісту поняття та юридичної природи судових витрат; розкриттю змісту функцій інституту судових витрат; впливу принципів цивільного судочинства на інститут судових витрат; аналізу поняття, сутності та видів судового збору; характеристиці витрат на професійну правничу допомогу та інших видів судових витрат, пов'язаних з розглядом справи; дослідженню визначеного законодавством порядку оплати судових витрат; розкриттю сутності

забезпечення судових витрат, змісту даної процедури та підстав застосування, а також встановленню її відмінностей від попередньої оплати судових витрат; характеристиці порядку розподілу судових витрат. Заслужують на увагу й вироблені пропозиції щодо вдосконалення норм цивільного процесуального законодавства України.

Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Устюшенко С.Е. Судові витрати на проведення експертизи в цивільному процесі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. С. 201-206.

2. Устюшенко С.Е. Поняття та ознаки судових витрат у цивільному процесі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 148-151.

3. Устюшенко С.Е. Вплив принципу рівності всіх перед законом на порядок оплати судового збору в цивільному процесі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 57-61.

4. Устюшенко С.Е. Витрати на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 27-31.

5. Устюшенко С.Е. Поняття та функції судового збору в цивільному процесі. *Право та суспільство*. 2019. № 3. С. 129-133.

6. Устюшенко С.Е. Витрати на правову допомогу у цивільному судочинстві. *Інформаційні технології у судочинстві* : матер. всеукр. наук.-практ. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.) /за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубевої Н.Ю. Одеса : Фенікс, 2017. С. 98-100.

7. Устюшенко С.Е. Повернення судового збору. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 700-702.

8. Устюшенко С.Е. Дискримінаційні норми Закону України «Про судовий збір». *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної

науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С 509-511.

9. Устюшенко С.Е. Недоліки правового регулювання порядку справляння судового збору. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні*: Всеукраїнська науково-практична конференція ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 16 листопада 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 190-194.

10. Устюшенко С.Е. Підстави та процесуальний порядок забезпечення судових витрат у цивільному судочинстві. *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 629-632.

11. Устюшенко С.Е. Співмірність витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: представництво* : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. ; до 150-ї річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса (м. Одеса, 16 травня 2019 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2019. С. 185-189.

12. Устюшенко С.Е. Класифікація судових витрат, пов'язаних з розглядом цивільної справи. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 13 грудня. 2019 р.) / за заг. ред. Н.Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2019. С. 81-84.

13. Устюшенко С.Е. Додаткове рішення про судові витрати. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 361-364.

14. Устюшенко С.Е. Судові витрати, пов'язані з доказуванням, у цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства*:

докази та доказування: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.) [Електронне видання] / Уклад.: Стоянова Т. А., Островська Л. А., Сатановська О. В.; за загальною редакцією д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2020. С.135-137.

Комісія вважає, що викладені у зазначених публікаціях пропозиції та висновки заслуговують практичного використання у діяльності Київського районного суду м. Одеси.

Суддя

Київського районного суду м. Одеси

О.В. Васильків

Суддя

Київського районного суду м. Одеси

В.С. Петренко

Суддя

Київського районного суду м. Одеси

О.М. Куриленко